

ЦЕНТР РАЗУМКОВА

“ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ: СТАН І УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ, ВІДНОСИНИ З ВЛАДОЮ, ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ НОРМАЛІЗАЦІЇ”

**Інформаційно-аналітичні матеріали
до Круглого столу на тему
“Опозиція і влада в Україні:
чи є шанс на подолання конфронтації?”
15 червня 2011р.**

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

**Програма
сприяння
Парламенту II**
Програма розвитку законотворчої політики

Проект “Опозиція в Україні: нові умови діяльності, проблеми, виклики”
здійснюється Центром Разумкова за підтримки
Програми сприяння Парламенту України (PDP-II)

Думки та твердження, висловлені в цьому виданні,
відбивають позицію авторів і можуть не збігатися з позиціями донорів.

Київ, червень 2011р.

Друк інформаційно-аналітичних матеріалів здійснено за сприяння
Представництва Фонду Фрідріха Науманна в Україні

З М І С Т

СТАН І УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ

(Робоча версія Аналітичної доповіді)

РОЗДІЛ 1. ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ У 2005-2011рр.	5
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОПОЗИЦІЇ.....	12
РОЗДІЛ 3. ВІДНОСИН ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ: 2005-2011рр.....	21
РОЗДІЛ 4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	30
ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ: СТАН, УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ НАЛАГОДЖЕННЯ КОНСТРУКТИВНИХ ВІДНОСИН З ВЛАДОЮ (Інтерв'ю)	31
■ ЛІДЕРИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ	
Анатолій ГРИЦЕНКО	31
Віталій КЛИЧКО	32
Юлія ТИМОШЕНКО	33
Олег ТЯГНИБОК	34
Арсеній ЯЦЕНЮК	36
■ ЕКСПЕРТИ	
Ігор ЖДАНОВ	37
Максим РОЗУМНИЙ	39
Володимир ФЕСЕНКО.....	39
Василь ЯБЛОНСЬКИЙ.....	40
■ ПРЕДСТАВНИКИ ЗМІ	
Діана ДУЦИК	41
Соня КОШКІНА.....	42
ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО ПОЛІТИЧНУ ОПОЗИЦІЮ, ВІДНОСИНИ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ	44
ОПОЗИЦІЯ ТА ЇЇ ВІДНОСИНИ З ВЛАДОЮ В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ.....	76
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	
ОПОЗИЦІЯ СЕЙМУ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	
Міндаугас СКАЧКАУСКАС.....	84

1. ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ У 2005-2011 рр.

Від часу проведення першого дослідження Центру Разумкова, присвяченого проблемі діяльності опозиції в Україні¹, відбулися значні зміни в конституційно-правовому полі держави, її політичній і партійній системах, характері політичного режиму в цілому.

Відповідні зміни подекуди були дуже інтенсивними та різкими, супроводжувалися періодичними політичними кризами, протистояннями між різними політичними силами та їх прихильниками. В деяких випадках подальше загострення ситуації могло призвести до виникнення громадянського конфлікту. Значною мірою такий розвиток подій зумовлювався характером відносин між владою та опозицією, партійний склад якої постійно змінювався.

У цьому розділі розглядаються питання критеріїв опозиційності, зміни у складі її суб'єктів у 2005-2011 рр., вплив характеру партій і партійної системи на проблему опозиційності в Україні.

1.1. КРИТЕРІЇ ОПОЗИЦІЙНОСТІ ТА ЇХ ЗМІНИ

В українському політичному контексті була і залишається актуальною проблема критеріїв опозиційності². Це зумовлюється особливостями політичної і, зокрема, партійної системи України, а також деякими аспектами сучасного стану українського суспільства – його соціальною структурою, домінуючими суспільними поділами, ідеологічними орієнтаціями громадян та ін.

Згідно з робочим визначенням, опозиція є сукупністю “суб’єктів політичного життя, які виступають проти змісту політики, що реалізується діючою владою, та/або методів реалізації цієї політики, ведуть активну діяльність, спрямовану на те, щоб самим зайняти центральне місце у владній системі”³. Відповідно до нього, для аналізу проблеми опозиції можна виділити наступні складові відносин опозиційності:

- **суб’єкт опозиції.** До суб’єктів політичної опозиції належать політичні партії та їх парламентські фракції (парламентська опозиція). В ширшому контексті, якщо йдеться про опозицію як суспільне явище – то суб’єктами опозиції можуть виступати як певні об’єднання громадян (формалізовані чи не формалізовані), так і окремі громадяни;
- **об’єкт опозиції.** Головною ознакою об’єкта опозиції є наявність владного статусу, який передбачає наявність легітимних можливостей з формування і реалізації певної політики через інститути держави. Відповідно, визначення певного інституту в якості основного об’єкта опозиції (за ставленням до якого визначається опозиція) передбачає наявність

у нього відповідних повноважень і залежить від конструкції політичної системи;

- **підстави (причини) опозиції.** Серед підстав опозиції можуть бути: зміст політики, що реалізується владою; засоби реалізації цієї політики; прагнення певного суб’єкта (політичної партії) самого зайняти місце влади. Останній чинник виокремлюється на тій основі, що влада може бути не лише засобом реалізації альтернативної політики, але й засобом доступу до публічних ресурсів, а також – і самоціллю.

Такий підхід дозволяє виділити два виміри опозиційності: інституційний (відносно об’єкта опозиції) і змістовний (відносно підстав опозиції).

З точки зору інституційного виміру, до набуття чинності в повному обсязі змінами до Конституції від 12 грудня 2004р., головним об’єктом політичної опозиції був Президент України, оскільки він концентрував у себе всі важелі впливу на виконавчу владу, а також мав суттєвий вплив на законодавчу та судову владу⁴.

Відповідно, головним критерієм опозиційності політичних сил було запропоновано вважати їх ставлення до політики Президента, що передбачало: “(1) чітко артикульоване, публічно висловлене критичне ставлення до цієї політики; (2) неучасть у її реалізації (тобто відсутність представників на керівних посадах в Адміністрації Президента, Кабінеті Міністрів та інших центральних органах виконавчої влади)”⁵.

Після обрання Верховної Ради України 26 березня 2006р. і набуття чинності конституційними змінами критерій визначення політичної опозиції змінився.

¹ У попередній Аналітичній доповіді Центру Разумкова, присвяченій проблемам взаємодії влади та опозиції в Україні, викладені різні політологічні підходи до визначення поняття “опозиція”, її класифікація на підставі різних критеріїв, функцій опозиції, її характеристик та основних цілей. Тому в цьому матеріалі зазначені теми не деталізуються. Докладно див.: *Влада і опозиція в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова.* – Національна безпека і оборона, 2003, №7, с.2-43.

² Там само, с.5.

³ Там само, с.6.

⁴ Див. *Влада і опозиція в Україні...*, с.5.

⁵ Там само, с.3.

Перерозподіл повноважень між Президентом і Парламентом, запровадження поняття “коаліція депутатських фракцій” та надання їй повноважень з формування (за участі Президента) персонального складу Кабінету Міністрів **створили новий об’єкт опозиції – парламентську коаліцію**. Це наблизило політичну систему України до європейських моделей і, **відповідно, дозволило запровадити парламентський критерій визначення опозиції – не належність до парламентської більшості (коаліції)**.

Водночас, цей критерій не був вичерпним.

Конституційні зміни зберегли значний обсяг повноважень із формування та реалізації політики за Президентом України⁶. В системі влади утворилося два центри формування політики – Президент і парламентська коаліція, які отримували безпосередню легітимізацію своїх програм від виборців і мали вплив на виконавчу владу.

Такий дуалізм влади **уможливив існування в якості рівнозначних об’єктів політичної опозиції як парламентської більшості і сформованого нею Уряду, так і Президента**.

Зважаючи на те, що Конституція не передбачала механізмів узгодження політичних позицій між Президентом і парламентською коаліцією, а також наявність в Основному Законі численних положень, що уможлилювали конфлікти між вищими владними інститутами⁷, **утворилася можливість для опозиційності до Президента партій, що належали до парламентської коаліції, а також конфлікту між партіями коаліції на підставі лояльності, відповідно, до Президента і Прем’єр-міністра**.

Після скасування Конституційним Судом України зміни до Конституції від 2004р. і поверненням до редакції 1996р., проблема дуалізму влади була знята.

Крім того, протягом першого періоду президентства В.Януковича відбулася масштабна концентрація влади у Президента, який отримав контроль не лише над Урядом і виконавчою вертикаллю, але й над Парламентом (через створення лояльної більшості та звуження повноважень цього органу) та судовою владою (як безпосередньо, так і через вплив на Парламент та інші органи, зокрема Вищу раду юстиції)⁸.

Таким чином, у сучасних умовах критерієм визначення політичної опозиції може вважатися ставлення до політики Президента України. За таких умов до підстав опозиційності можна віднести зміст і способи реалізації політики Президента в різних сферах, включно з актами та діями інших, підконтрольних Президенту, органів влади (парламентської більшості, Уряду та ін.).

1.2. ВПЛИВ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

Оскільки суб’єктами політичної опозиції є політичні партії, то характер опозиції безпосередньо пов’язаний з особливостями політичних партій та партійної системи (її форматом). Як свідчить аналіз

процесу еволюції партійної системи в Україні, серед головних проблем політичних партій на сучасному етапі є:

- відсутність стабільних зв’язків із соціальними групами (усталеної соціальної бази);
- слабкість (відсутність) програмно-ідеологічних засад;
- регіональний характер підтримки;
- підконтрольність ФПГ, непрозорість фінансування та політична корупція; не підзвітність виборцям;
- гіпертрофований вплив особистісного чинника⁹.

Усі зазначені проблеми тією чи іншою мірою впливають на характер опозиційності та діяльність опозиції, насамперед, з точки зору змістового виміру.

Зокрема, за умов відсутності сталої соціальної бази, політичні партії у виборчих кампаніях мають одночасно реалізовувати два завдання: намагатись апелювати до всіх виборців (бути “всеохоплюючими”) та виокремлювати й утримувати “свого” виборця.

Ці взаємно суперечливі завдання призводять до: (а) використання у передвиборних програмах популістських обіцянок стосовно соціально-економічної проблематики (ігнорування соціально-економічного суспільного поділу); (б) використання тем і проблем, що дозволяють “ділити” виборців на підставі наявних соціокультурних відмінностей між регіонами (політизація соціокультурного поділу).

Так, перед **парламентськими виборами 2006р.** у передвиборних програмах п’яти провідних партій і блоків були присутні практично однакові позиції стосовно соціально-економічної сфери – підвищення заробітних плат, пенсій, збільшення бюджетних видатків на медицину, освіту, науку, розвиток села і т.ін.

Разом з тим, у програмах понад половини партій і блоків-учасників виборів були присутні “чутливі” теми – насамперед, питання зовнішньополітичних орієнтацій України, конфесійне та мовне питання¹⁰.

Перед **виборами 2007р.** виборчі програми п’яти провідних політичних сил стали насиченими більш конкретними соціальними обіцянками (з вираженням показників обіцяної заробітної плати, виплат по народженню дитини та ін. в цифрах). У програмах трьох з п’яти партій і блоків були виразно присутні “конфліктні” проблеми та формулювання¹¹.

За таких умов можна визначити як мінімум дві можливі змістовні підстави для опозиційності до партій, що сформували парламентську коаліцію.

По-перше, це невиконання партіями більшості (незалежно від їх спрямування) взятих на себе обіцянок соціально-економічного характеру. Партії, що перебувають при владі, обмежені в реалізації власних передвиборних обіцянок наявними економічними можливостями та ресурсам країни. Відповідно,

⁶ За оцінками Центру Разумкова, Президент України після конституційної реформи мав повноваження значно більші, ніж у президентів європейських парламентських республік, але дещо менші, ніж у Президента Французької Республіки. Див.: Конституційні реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2007, №1, с.22.

⁷ Див.: 100 днів коаліційного Уряду: погляд неурядових аналітичних центрів. – Національна безпека і оборона, 2006, №10, с.5-6.

⁸ Див.: Перший рік діяльності нової влади: наміри, дії, результати. – Національна безпека і оборона, 2011, №3, с.4.

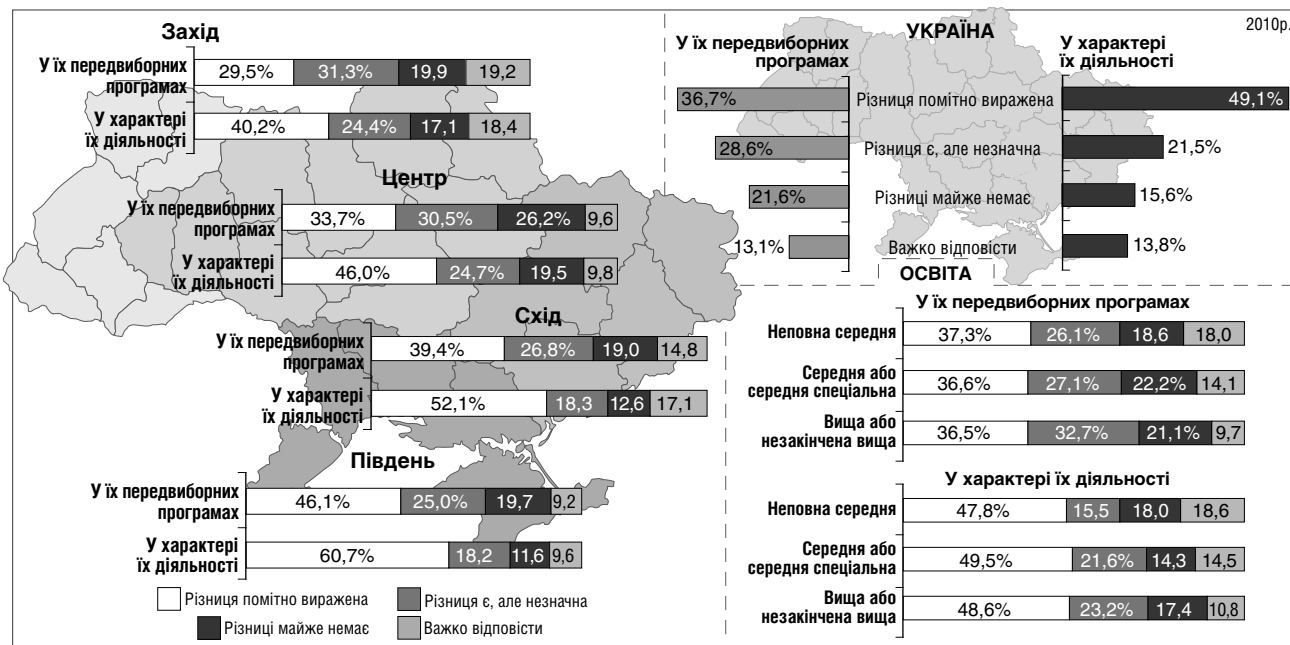
⁹ Партійна система України..., с.22-26.

¹⁰ Див.: Якименко Ю. Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії – 2006. – Національна безпека і оборона, 2006, №1, с.15-17.

¹¹ Партія регіонів, КПУ, НСНУ.

Наскільки істотною є різниця між основними політичними силами, що представлені в нинішній Верховній Раді...? % опитаних громадян

опозиція, яка так само вдається до популістських підходів у виборчих кампаніях, отримує підстави для критики більшості.

По-друге, це протилежні підходи в конфліктних питаннях, насамперед – зовнішній політиці, мовному питанні, політиці у сферах освіти та культури. Зважаючи на існуючі соціокультурні відмінності між громадянами різних регіонів України, дві провідні конкуруючі політичні сили практично гарантовано будуть опинятися по різні боки соціокультурного поділу¹².

Слабкість програмно-ідеологічних засад негативно впливає на здатність опозиційних партій виробляти альтернативи політиці, що здійснюється владою, та доводити виборцям їх переваги. Як наслідок, в оцінках частини суспільства стираються змістовні відмінності між провладними та опозиційними силами: обидві сторони сприймаються лише з точки зору їх прагнення здобуття влади.

Крім змістовних підстав, значну роль у визначенні конфігурації опозиції відіграє особистісний чинник. Відносини між політичними лідерами можуть впливати на відносини між їх політичними силами більше, ніж сумісність їх програмно-ідеологічних засад¹³.

Слід також відзначити суттєвий вплив такого чинника, як підконтрольність партій ФПГ та вплив на їх діяльність лобістських груп¹⁴.

Протиріччя між інтересами ФПГ та публічно проголошеними партіями політичними цілями і передвиборними обіцянками може мати наслідком відмову від реалізації останніх¹⁵.

Це стосується як провладних партій, так і опозиції. Для перших це створює перешкоди в реалізації

передвиборних обіцянок через органи влади, для других – змушує відмовлятися від обґрунтованої (з точки зору проголошених цілей і обіцянок) критики певних дій влади.

Крім цього, не можна виключати ситуації, коли дві партії, одна з яких належить до більшості, інша – до опозиції (парламентської чи позапарламентської) фінансуються однією і тією ж ФПГ. На діяльності опозиційної партії це може позначатись як визначення певного пріоритетного “об’єкта” опозиційності та, водночас, толерантне ставлення до інших, обрання певних тем для критики, диференціацію ступеня її гостроти та ін.

Відповідні проблеми приблизно однаково бачаться як експертами, так і простими громадянами.

Наскільки наведені чинники впливають на відносини між політичними силами під час прийняття рішень у Верховній Раді? середній бал

* Експерти оцінювали за п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає мінімальний вплив, а "5" – максимальний.

¹² Докладно див.: Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004-2007 роках. – Політичний менеджмент, 2008, №2, с.89-100.

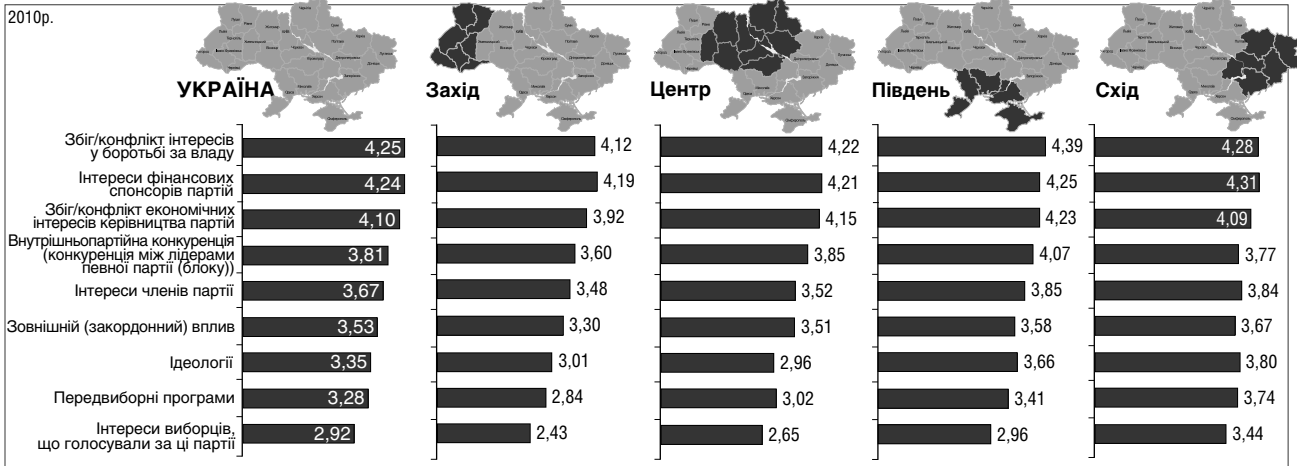
¹³ Найбільш виразний приклад – вплив відносин між В.Ющенком та Ю.Тимошенко на відносини між “Нашою Україною” та БЮТ.

¹⁴ Докладно див.: Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2010, №5, с.26-27.

¹⁵ Наприклад, питання реприватизації, підвищення ціни робочої сили та ін.

Наскільки наведені чинники впливають на відносини між політичними силами під час прийняття рішень у Верховній Раді?*
середній бал

* Громадяни оцінювали за п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що вплив мінімальний, а "5" – максимальний.

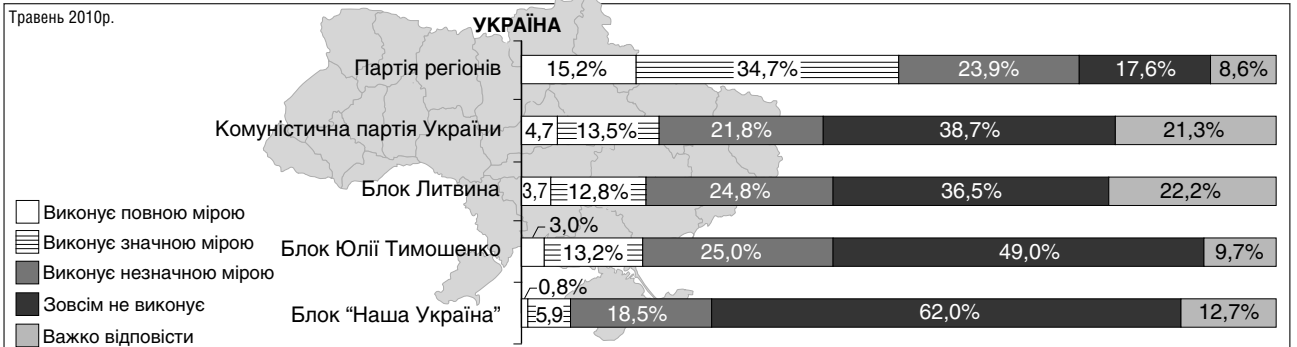
Низький рівень виконання паріями передвиборних обіцянок, невідповідність практичних дій у Парламенті задекларованим цілям і пріоритетам є чинниками, що зумовлюють низький рівень довіри громадян до всіх політичних партій, незалежно від їх опозиційності.

Проте, слід враховувати також і нерівність можливостей провладних та опозиційних сил для реалізації своїх передвиборних програм.

Серед особливостей партійної системи найбільше впливають на характер опозиції розмежування партій на основі соціокультурного поділу та блоковий формат.

Перший з названих чинників перешкоджає об'єднанню зусиль опозиційних партій, які виступають з критикою соціально-економічної політики влади, проте мають різні позиції у сферах, де відчутними є соціокультурні відмінності.

Якою мірою виконують свої передвиборні обіцянки кожна з наведених політичних сил?
% опитаних громадян

	Партія регіонів				Комуністична партія України				Блок Литвина				Блок Юлії Тимошенко				Блок "Наша Україна"			
	Захід	Центр	Південь	Схід	Захід	Центр	Південь	Схід	Захід	Центр	Південь	Схід	Захід	Центр	Південь	Схід	Захід	Центр	Південь	Схід
Виконує повною мірою	7,8	7,2	33,6	19,0	1,6	1,2	19,1	3,3	0,8	0,9	18,0	1,6	2,8	4,4	5,0	0,7	1,6	0,5	2,3	0,1
Виконує значною мірою	20,9	25,2	40,5	49,6	6,0	4,3	26,7	21,0	6,0	6,9	23,0	18,1	18,7	18,2	7,9	7,8	10,4	6,6	4,6	3,0
Виконує незначною мірою	28,2	33,8	13,5	16,3	18,1	21,2	23,8	23,5	22,6	24,7	29,8	23,9	36,5	34,2	15,2	13,8	29,5	23,8	15,5	8,4
Зовсім не виконує	29,7	25,8	7,6	7,2	41,7	56,4	18,8	28,6	43,6	49,8	16,7	28,1	26,4	34,4	64,4	69,6	39,4	57,3	67,1	77,5
Важко відповісти	13,4	8,1	4,9	9,4	32,6	16,9	11,6	23,5	27,0	17,7	12,5	28,3	15,5	8,9	7,6	8,1	19,2	11,9	10,5	10,9

	Виконує повною мірою				Виконує значною мірою				Виконує незначною мірою				Зовсім не виконує				Важко відповісти				
	Вересень 2006р.	Листопад 2006р.	Квітень 2007р.	Березень 2008р.	Вересень 2006р.	Листопад 2006р.	Квітень 2007р.	Березень 2008р.	Вересень 2006р.	Листопад 2006р.	Квітень 2007р.	Березень 2008р.	Вересень 2006р.	Листопад 2006р.	Квітень 2007р.	Березень 2008р.	Вересень 2006р.	Листопад 2006р.	Квітень 2007р.	Березень 2008р.	
Партія регіонів	9,5	7,3	6,6	3,9	23,8	20,1	21,9	15,7	28,8	32,0	30,9	29,8	25,8	31,5	34,5	39,6	12,1	9,1	6,1	11,0	
БЮТ	6,6	5,2	6,1	7,3	17,1	12,8	18,3	25,2	26,5	27,8	23,5	35,6	36,8	41,3	41,4	25,3	13,0	12,9	10,7	6,6	
НУНС*	2,4	1,5	3,2	3,3	11,4	8,8	12,2	16,7	39,1	30,6	25,2	32,7	34,8	47,6	48,4	36,1	12,3	11,5	11,0	11,2	
КПУ	3,9	2,3	4,0	2,7	14,5	10,8	11,1	9,1	27,9	24,9	23,9	22,0	32,7	44,7	44,3	45,5	21,0	17,3	16,7	20,7	
Блок Литвина**	-	-	-	1,6	-	-	-	10,3	-	-	-	27,2	-	-	-	37,1	-	-	-	-	23,8

* У вересні 2006р. - у квітні 2007р. - Блок "Наша Україна".

** У вересні 2006р. - у квітні 2007р. Блок Литвина не мав представництва в Парламенті.

Навпаки, як свідчить досвід створення парламентських коаліцій у 2006-2008рр., **партії, що мають спільні позиції в мовному питанні чи в зовнішньополітичній сфері, скоріше утворювали коаліції між собою, ніж з партіями, що мають подібні підходи у сфері економіки.** Зокрема, цей чинник послідовно ставав на перешкоді створенню коаліції за участю Партії регіонів і “Нашої України” чи БЮТ.

Вплив блокового формату партійної системи відбивається на нестійкості парламентських фракцій блоків, схильності їх партійних складових до ситуативної поведінки, незалежно від перебування у більшості чи в опозиції.

Існування різних підстав для опозиційності, у поєднанні зі згаданими особливостями партій і партійної системи України, відкривають можливості для існування різних “опозицій”, як в Парламенті, так і за його межами.

При цьому, конфігурації таких опозицій можуть бути різними. Зокрема, можуть існувати ідеологічно різні коаліції, опозиційність може не залежати від ідеологічних чинників, натомість, між опозиційними і провладними силами різних ідеологічних спрямувань можуть складатися ситуативні союзи, зумовлені тимчасовим збігом тактичних цілей та (прихованих) бізнесових чи політичних інтересів.

Цими чинниками можна пояснити існування в Україні таких явищ, як “вибіркова”, “тактична”, “персональна”, “конструктивна” опозиція, які в різні періоди використовувалися для характеристики політичної поведінки тих чи інших політичних сил.

1.3. СУБ’ЄКТИ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ: 2005-2011рр.

Президентські вибори 2004р.

Після президентської кампанії 2004р. у політичному середовищі України існував досить чіткий поділ політичних сил на “помаранчеві” (ті, що підтримували кандидатуру В.Ющенка на президентських виборах), які стали паріями влади, та опозиційні до новообраного Президента. До останніх належали як партії, що безпосередньо підтримували В.Януковича як кандидата у Президенти (Партія регіонів, (СДПУ(о), “Трудова Україна” та ін.), так і ті, що висували власних кандидатів, які не пройшли у II тур (КПУ, ПСПУ, партія “Братство”).

Однак, після розколу “помаранчевої команди” у вересні 2005р. і відставки лідера БЮТ Ю.Тимошенко

з посади Прем’єр-міністра, а також з огляду на наближення парламентських виборів 2006р. розстановка політичних сил ускладнилася.

Крім політичних сил, опозиційних до “влади в цілому”, у владному таборі з’явилися “внутрішня” опозиція – персонально до Президента В.Ющенка (БЮТ), а також партії, що обрали своєю позицією “нейтральність” стосовно влади (т.зв. третьої сили)¹⁶.

За даними соціологічного опитування, громадяни були схильні більше пов’язувати перехід частини партій в опозицію до влади з чинниками персонально-політичного характеру та підготовкою до майбутніх парламентських виборів, ніж з програмними відмінностями між ними.

Після того, як В.Ющенко був обраний Президентом України, деякі політичні партії заявили про перехід в опозицію до влади. Чим найчастіше зумовлена така позиція цих політичних партій?*
% опитаних громадян

Наявність різних підстав для опозиційності і, відповідно, різних “опозицій” спричинила певну дезорієнтацію суспільства стосовно оцінок деяких політичних сил у координатах “провладні – опозиційні”.

Оцінка політичних партій в координатах “провладні – опозиційні”, % опитаних громадян

Політична партія	Підтримує владу	Перебуває в опозиції	Є ні провладною, ні опозиційною	Не знайомий з діяльністю цієї політичної сили	Важко відповісти
Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина” (Ю.Тимошенко)	29,8	24,0	23,5	3,8	18,9
Комуністична партія України (П.Симоненко)	4,5	59,7	17,8	4,9	13,1
Народна партія (В.Литвин)	49,5	3,8	23,0	7,1	16,6
Народний Рух України (Б.Тарасюк)	35,3	3,8	12,4	24,9	23,6
Партія “Реформи і порядок” (В.Линзеник)	34,3	4,0	13,6	27,0	21,1
Партія промисловців і підприємців України (А.Кінах)	56,5	2,7	12,2	14,1	14,5
Партія регіонів (В.Янукович)	2,4	78,5	6,9	2,7	9,5
Політична партія “Народний Союз Наша Україна” (В.Ющенко)	90,2	0,7	1,0	2,2	5,9
Політична партія “Пора” (В.Каськів)	21,6	7,9	15,3	30,5	24,7
Політична партія “Трудова Україна” (В.Сівкович)	6,9	16,0	10,9	38,7	27,5
Прогресивна соціалістична партія України (Н.Вітренко)	1,4	67,1	9,2	8,2	14,1
Соціал-демократична партія України (об’єднана) (В.Медведчук)	4,2	51,9	14,4	11,1	18,4
Соціалістична партія України (О.Мороз)	39,9	7,6	26,2	7,5	18,8
Українська народна партія (Ю.Костенко)	28,7	3,5	12,9	28,6	26,3

2010р.

¹⁶ Докладно див.: Якименко Ю., Литвиненко О. Політичні партії за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні. Стаття Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2005, №3, с.5-9.

Вибори до Верховної Ради України 2006р.

У парламентських виборах 2006р. взяли участь 45 суб'єктів виборчого процесу (17 блоків і 28 партій), виборчий бар'єр подолали п'ять суб'єктів – Партія регіонів (32,14%), БЮТ (22,29%), Блок “Наша Україна” (13,95%), СПУ (5,69%) і КПУ (3,66%).

Таким чином, опозиційні “до влади в цілому” політичні партії – Партія регіонів і КПУ, набрали практично стільки ж голосів, скільки дві провідні “помаранчеві” сили – БЮТ і “Наша Україна”. Це стало можливим не лише завдяки підтримці опозиції виборцями, які не підтримали обрання В.Ющенка Президентом України, але й внаслідок досить сприятливих умов для діяльності опозиції у виборчій кампанії, яка, за висновками європейських інституцій, була проведена відповідно до міжнародних стандартів¹⁷.

Як зазначалося, набуття чинності змінами до Конституції в повному обсязі уможливило існування опозиції як до Президента, так і до парламентської коаліції та Уряду.

Після невдалої спроби створення парламентської коаліції між “Нашою Україною”, БЮТ і СПУ, була створена “Антикризова коаліція” у складі фракцій Партії регіонів, СПУ та КПУ¹⁸. Лідер найбільшої опозиційної сили Партії регіонів В.Янукович став Прем'єр-міністром України.

Внаслідок цього опозиційні партії (Партія регіонів, КПУ) змінили свій статус на провладний (відносно Кабінету Міністрів), водночас, залишаючись опозиційними до Президента України.

Свою чергою, фракції “Наша Україна” та БЮТ 13 березня 2007р. підписали Угоду про об'єднану опозицію (відповідно, до коаліції).

Конфліктний характер відносин між Президентом, з одного боку, та Кабінетом Міністрів і парламентською коаліцією – з іншого¹⁹, спричинений, у т.ч. порушенням учасниками коаліції політичних домовленостей між владою та опозицією, став причиною гострої політичної кризи²⁰, дострокового припинення повноважень Верховної Ради V-го скликання та позачергових парламентських виборів.

Позачергові вибори до Верховної Ради України 2007р.

У позачергових парламентських виборах 2007р. взяли участь значно менше суб'єктів – 20 (11 партій і дев'ять блоків, загалом – 43 партії). Виборчий бар'єр подолали п'ять політичних сил (Партія регіонів – 34,37%, БЮТ – 30,71%, Блок НУНС – 14,15%, КПУ – 5,39%, Блок Литвина – 3,96%).

Розмежування політичних сил відбувалося в цілому за тією ж схемою, що й у 2006р., але, з огляду на нові конституційні умови (формалізація парламентської коаліції) та, відповідно, виникнення нового об'єкта опозиційності, провідні політичні сили опинилися в ролі і провладних, і опозиційних одночасно.

Блоки НУНС і БЮТ виступали на виборах як “пропрезидентські” (тією чи іншою мірою), і одночасно опозиційні до Уряду сили, Партія регіонів – як “проурядова”, але опозиційна до Президента партія.

Ситуація стала більш визначеною після створення коаліції у складі БЮТ, НУНС і Блоку Литвина, які стали “партіями влади”, та створення коаліційного Уряду на чолі з Ю.Тимошенко.

Внаслідок цього Партія регіонів і КПУ опинилися в опозиції і до Президента, і до Уряду. Однак, гостра політична конкуренція між В.Ющенком та Ю.Тимошенко, ситуативні залучення до міжособної боротьби Партії регіонів зробили коаліцію нестійкою, а діяльність влади та політичну ситуацію в цілому – нестабільною²¹.

Спільне голосування 2 вересня 2008р. фракцій Партії регіонів і БЮТ з низки принципових законопроектів, що обмежували повноваження Президента²², призвело до фактичного розпаду Коаліції демократичних сил, нової політичної кризи і спроби В.Ющенка (невдалої) розпустити Верховну Раду.

Криза завершилася 8 грудня 2008р. після обрання В.Литвина Головою ВР та відновлення коаліції у складі БЮТ, НУНС і Блоку Литвина²³. Однак, конфлікт між лідером БЮТ, Прем'єр-міністром Ю.Тимошенко і Президентом В.Ющенком зумовлював опозиційність Блоку до Глави держави²⁴.

Внаслідок цього політична структура Парламенту залишилася нестабільною, а парламентська опозиція (Партія регіонів та КПУ) отримала можливості реалізації своїх політичних цілей, використовуючи протиріччя між Президентом і Прем'єр-міністром.

Відкрите протистояння у середовищі провладних партій, в кінцевому підсумку, призвело до перемоги В.Януковича на президентських виборах 2010р.

Президентські вибори 2010р.

За результатами президентських виборів 2010р. в Україні відбулася чергова зміна політичного ландшафту. 11 березня 2010р. у Верховній Раді було проголошено створення коаліції депутатських фракцій “Стабільність і реформи”, до складу якої увійшли фракції Партії регіонів, КПУ і Блоку Литвина, а також “окремі народні депутати” з фракцій, що не увійшли до складу коаліції – БЮТ і НУНС.

Створення коаліції належної чисельності (понад 225 осіб) стало можливим лише завдяки входженню індивідуальних депутатів. Для цього напередодні були внесені відповідні зміни до Регламенту Верховної Ради. Хоча відповідні зміни суперечили рішенню Конституційного Суду від 17 вересня 2008р., 6 квітня 2010р. цей орган змінив своє попереднє рішення і легітимізував коаліцію.

Входження до складу очоленого М.Азаровим Уряду лідера партії “Сильна Україна” С.Тігіпка додало його політичну силу до числа “провладних”.

¹⁷ Див. зокрема: Резолюція Європейського парламенту №1138 від 6 квітня 2006р. стосовно парламентських виборів в Україні (неофіційний переклад) – Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України; <http://www.mfa.gov.ua>

¹⁸ Докладно див.: 100 днів коаліційного Уряду: погляд неурядових аналітичних центрів. – Національна безпека і оборона, 2006, №10, с.8-11.

¹⁹ Там само.

²⁰ Докладно див.: 240 днів діяльності влади в новому форматі: оцінка неурядових аналітичних центрів. – Національна безпека і оборона, 2007, №3, с.4-11.

²¹ Див.: 100 днів української влади в новому форматі: оцінка дій в контексті демократичних цінностей. Аналітична доповідь. – Національна безпека і оборона, 2008, №2, с.2-71.

²² Внесено зміни до законів “Про Конституційний Суд України”, “Про Кабінет Міністрів України”, “Про Службу безпеки України”, подолано вето Президента на Закон “Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України”.

²³ Тимошенко: парламентська політична криза завершена. – Українська служба BBC, 8 грудня 2008р. <http://www.bbc.co.uk>

²⁴ Див.: Тимошенко пішла в опозицію до президента. – Інтернет-видання *Newsru.ua*, 20 грудня 2008р.; <http://www.newsru.ua>

Схеми парламентської опозиції і опозиції до Президента знову збіглися: всі парламентські політичні сили, що не увійшли до складу коаліції, одночасно є і опозиційними до Глави держави.

Внаслідок президентської кампанії табір парламентських опозиційних сил поповнився такими партіями, як “Фронт змін” (А.Яценюк), “Громадянська позиція” (А.Гриценко). Як радикально опозиційна сила позиціюється ВО “Свобода”.

Які з наведених політичних сил Ви вважаєте опозиційними?*
% опитаних громадян

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Блок Юлії Тимошенко	78,0	67,5	84,5	77,6	79,6
Політична партія “Наша Україна” (В.Ющенко)	48,0	48,1	37,2	58,9	57,2
Політична партія “Фронт змін” (А.Яценюк)	39,6	39,3	33,8	45,7	45,4
ВО “Свобода” (О.Тягнибок)	37,6	48,9	24,9	55,1	38,8
Політична партія “Народна самооборона” (Ю.Луценко)	34,1	23,1	24,1	48,4	46,5
Народний Рух України (Б.Тарасюк)	23,0	20,2	11,8	43,8	28,0
Політична партія “Громадянська позиція” (А.Гриценко)	22,1	23,4	15,4	41,8	21,0
Українська народна партія (Ю.Костенко)	16,7	15,7	9,2	31,6	19,3
Партія регіонів (В.Янукович)	3,0	1,7	3,0	0,7	5,2
Політична партія “Сильна Україна” (С.Тігіпко)	3,0	2,8	3,7	2,0	3,3
Прогресивна соціалістична партія України (Н.Вітренко)	2,9	1,7	1,2	3,0	5,4
Соціалістична партія України (О.Мороз)	2,4	1,7	1,8	1,0	4,3
Комуністична партія України (П.Симоненко)	2,0	1,4	3,3	2,6	1,3
Блок Литвина (В.Литвин)	1,0	0,6	1,3	1,0	1,0
Жодну з них	5,6	6,3	3,8	11,8	4,5
Важко відповісти	7,6	14,1	8,7	4,3	5,4

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді. 2010р.

Після відновлення дії Конституції 1996р. і фактичного переходу всієї повноти владних повноважень до Президента, визначальним критерієм опозиційності знову стало ставлення до політики Глави держави, роль критерію “неналежності до парламентської більшості”, за умов відсутності формального статусу останньої, відійшла на другий план.

Зростання тиску влади на опозицію, застосування проти її лідерів і прихильників правоохоронних структур стало стимулом до початку спроб консолідації зусиль опозиції, пошуку форм і форматів її організаційного об’єднання.

Зокрема, 9 березня 2010р. ВО “Батьківщина”, Народний Рух України, партія “Реформи і порядок”, Партія захисників вітчизни, Європейська партія України, Українська соціал-демократична партія, партії “Народна Самооборона” і “Християнсько-демократичний союз” прийняли Резолюцію про створення об’єднаної демократичної опозиції і створили координаційну раду, яку очолила Ю.Тимошенко²⁵. Пізніше у ЗМІ періодично з’являлась інформація про об’єднавчі ініціативи опозиційних сил в інших форматах, проте поки відповідні наміри не дали практичних результатів²⁶.

Серед позапарламентських політичних сил слід також відзначити спробу утворення міжпартійного об’єднання партій лівоцентристського спрямування “Українська демократична лівиця”, до складу якого увійшли партії “Народна влада”, “Справедливість”, Українська селянська демократична партія, Соціал-демократична партія України (об’єднана) і Соціал-демократична партія України. Це об’єднання

позиціюється як опозиційне і до нинішньої влади, і до парламентської опозиції²⁷.

ВИСНОВКИ

Протягом 2005-2011рр. в Україні відбувалися суттєві зміни в конституційно-правовому полі держави, політичній і партійній системах, характері політичного режиму в цілому. Ці зміни, з одного боку, були наслідком діяльності, в т.ч. опозиційних сил, з іншого – впливали на їх дії та визначали конфігурацію опозиції в цілому.

З точки зору критеріїв визначення опозиції, найважливішу роль відіграли зміни до Конституції України від 12 грудня 2004р. та повернення до Конституції в редакції 1996р. згідно з рішенням Конституційного Суду у вересні 2010р.

У період до набуття чинності змінами до Конституції в повному обсязі, продовжував діяти критерій опозиційності на підставі ставлення до політики Президента України.

Після парламентських виборів 2006р. в Україні міг застосовуватися характерний для більшості європейських країн критерій визначення парламентської опозиції на підставі її не входження до коаліції більшості. Разом з цим, конструкція системи влади в цей період передбачала можливість існування й опозиційності до Президента України, який зберігав значні повноваження з визначення політичного курсу держави та вплив на Кабінет Міністрів.

Після президентських виборів 2010р., відновлення дії Конституції 1996р. та концентрації влади в руках Президента В.Януковича опозиція знову може визначатися за ставленням до політики Глави держави.

Протягом зазначеного періоду розстановка провідних політичних сил у координатах “влада-опозиція” неодноразово змінювалася. У парламентах двох скликань було створено коаліції у трьох різних форматах.

Найбільш стабільними виявилися коаліції за участі Партії регіонів. Натомість, коаліції, до складу яких входили БЮТ і блоки на основі “Нашої України” виявлялися нестійкими, одна спроба створення коаліції за їх участю виявилася невдалою. Головною причиною нестабільності був конфлікт між Президентом В.Ющенком і Прем’єр-міністром Ю.Тимошенко, який зумовлював взаємну опозиційність (відкриту чи приховану) двох політичних сил, що перебували при владі.

Після президентських виборів 2010р. схеми парламентської опозиції і опозиції до Президента знову збіглися. На політичну арену вийшли нові політичні сили, що декларують свою опозиційність до політичного курсу Президента.

На характер політичної опозиції в Україні впливали особливості політичних партій і партійної системи. Такі особливості політичних партій, як відсутність сталої соціальної бази, слабкість програмно-ідеологічних засад, підконтрольність партій інтересам ФПГ найбільше перешкоджають повноцінному виконанню опозицією її функцій. Серед особливостей партійної системи найбільше впливають на характер опозиції домінування соціокультурного поділу як основної лінії міжпартійного розмежування та блоковий формат. ■

²⁵ Див.: БЮТ і ще чотири партії створили об’єднану опозицію. – “Українські новини”, 9 березня 2010р.; <http://ukranews.com>; Положення про координаційну раду об’єднаної опозиції. – Офіційний сайт Ю.Тимошенко, 16 березня 2010р.; <http://www.tymoshenko.ua>

²⁶ Див. наприклад: “БЮТ і НУНС ось-ось створять “об’єднання опозиційних” і розділять “крісла”?”. – Українська правда, 19 березня 2010р.; “Яценюк, Гриценко, Катеринчук і Матвієнко збираються злити партії”. – Там само, 17 січня 2011р.; ВО “Свобода” створює “національну опозицію” за принципом “об’єднання дієвих патріотів”. – [Newsru.ua](http://www.newsru.ua), 16 березня 2010р.; <http://www.newsru.ua>; “Наша Україна” оголосила про початок об’єднання опозиції. – [ГолосUA](http://www.golosua.com), 2 березня 2011р.; <http://www.golosua.com>

²⁷ Докладно див.: “Українська демократична Лівиця: Люди не довіряють ні владі, ні опозиції. Вивести країну з кризи можуть тільки нові українські ліві сили”. – Сайт партії “Справедливість”, 18 травня 2011р.; <http://www.spravedlivo.org.ua>

2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОПОЗИЦІЇ

Захист прав опозиції і забезпечення законодавчих гарантій її діяльності є необхідною передумовою реалізації конституційно визначених політичних і соціально-економічних прав громадян України, які шляхом волевиявлення, здійсненого на виборах до Верховної Ради України, підтримали політичні сили, що не увійшли до складу парламентської коаліції (більшості), а відтак – не отримали визначального впливу на зміст політики, що реалізується через вищий законодавчий орган і систему органів виконавчої влади.

У цьому розділі розглядаються основні зміни у правовому статусі опозиції у 2005-2011рр., підходи різних політичних сил до проблеми законодавчого внормування прав і гарантій парламентської та політичної опозиції.

2.1. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОПОЗИЦІЇ

Зміни до Конституції від 12 грудня 2004р.

Зміни до Конституції України, внесені Законом “Про внесення змін до Конституції України” (від 8 грудня 2004р.) безпосередньо не вплинули на внормування статусу опозиції в широкому розумінні¹.

На конституційному рівні правові засади діяльності опозиції залишалися незмінними.

Зокрема, ч.1 ст.15 Конституції визначає, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, ч.4 цієї статті гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Частина 1 ст.34 Конституції гарантує право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а ч.4 ст.36 – свободу їх реалізації: “Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об’єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій”.

Водночас, конституційні зміни від 2004р. **створили ґрунт для визначення правового статусу парламентської опозиції.** Відповідно до ст.ст. 6-10, 83 нової редакції Основного Закону було запроваджено поняття “**коаліція депутатських фракцій**”, порядок її створення та участі у формуванні Уряду.

Змінами було визначено, що:

- за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій **формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України** від конституційного складу Верховної Ради України;
- коаліція депутатських фракцій формується **протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України**, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України;

- коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України відповідно **вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем’єр-міністра України, а також вносить пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України;**
- засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України встановлюються Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

Відповідні зміни, згідно з прикінцевими та перехідними положеннями зазначеного вище Закону, набули чинності з дня набуття повноважень Верховною Радою України, обраною у 2006р.

Слід зазначити, що **зв’язок питань конституційного визначення статусу парламентської більшості з відповідним унормуванням статусу парламентської меншості (опозиції) був визначений ще Висновком Конституційного Суду України від 27 червня 2000р.**

Згідно з ним, “запровадження поняття парламентської більшості логічно зумовлює потребу доповнити її гарантіями для тієї частини складу Верховної Ради України, яку умовно можна характеризувати як парламентську меншість. Невизначеність гарантій функціонування такої меншості може призвести до порушення однієї з основних засад, на яких ґрунтується суспільне життя в Україні – політичної та ідеологічної багатоманітності (ст.15 Конституції України), і обмеження конституційних прав громадян, передбачених, зокрема, статтями 34 і 38 Конституції України”².

Таким чином, **зміни до Конституції від 8 грудня 2004р. уможливили визначення статусу парламентської опозиції з відповідними наслідками – унормуванням її прав і гарантій діяльності спочатку в Регламенті Верховної Ради, а згодом – у Законі “Про Регламент Верховної Ради України”.**

Ще одним важливим конституційним нововведенням, яке опосередковано вплинуло на можливості діяльності парламентської опозиції, стало **запровадження елементів імперативного, або партійного мандата.**

¹ Під “широким розумінням” мається на увазі політична опозиція в цілому, незалежно від її представленості в Парламенті.

² Рішення Конституційного Суду України №1 від 27 червня 2000р. – Офіційний сайт Конституційного Суду України; <http://www.ccu.gov.ua>

Зокрема, до підстав дострокового припинення повноважень народного депутата були додатково віднесені такі, як не входження до складу депутатської фракції політичної партії (виборчого блоку партій), за списком якої він був обраний до Верховної Ради України, а також вихід зі складу такої фракції³.

За всієї неоднозначності такого рішення з точки зору його відповідності європейській практиці, воно **об'єктивно сприяло парламентській опозиції**, оскільки, разом з нормами Конституції про формування коаліції винятково депутатськими фракціями⁴, значно обмежувало дії влади з “перетягування” депутатів від опозиційних фракцій різними способами, послаблення чи навіть “розмивання” парламентської опозиції. Слід зазначити, що відповідна практика була надзвичайно поширеною в період 1998-2003рр.⁵

Найбільш принципові позиції “партійного мандата” – обмеження на вихід з фракції партії (блоку), за списком якої був обраний депутат, та входження до складу коаліції (більшості), якщо відповідна партія (блок) перебуває в опозиції, підтримувалися відносною більшістю громадян.

Скасування змін до Конституції від 12 червня 2004р.

Стан законодавчого вноормування статусу парламентської опозиції зазнав кардинальних змін у зв'язку з **Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010р.**⁶, згідно з яким Закон “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004р. визнано таким, що не відповідає Конституції України у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття.

Парламентська більшість використала цей факт для оперативного “вирішення проблеми”

парламентської опозиції у доцільний, на погляд лідерів більшості, спосіб.

Посилаючись на нагальну необхідність приведення у відповідність до Конституції України в редакції від 28 червня 1996р. усіх законодавчих актів, провладна більшість прийняла Закон “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України” від 8 жовтня 2010р., внесений народними депутатами В.Литвином та А.Мартинюком.

Відсутність у відновленій редакції Конституції України поняття “коаліція депутатських фракцій” було використано в цьому Законі як формальну підставу для вилучення з Регламенту всіх норм, що містять поняття “парламентська опозиція”, а також усіх положень, що мають пряме чи опосередковане відношення до них.

У результаті парламентська опозиція **втратила всі передбачені Законом про Регламент права і гарантії діяльності**, що, за умов гострих конфліктних відносин з парламентською більшістю, суттєво звузило її можливості у виконанні своїх парламентських повноважень і функцій в цілому.

У ширшому контексті вилучення з Конституції згадки про парламентську коаліцію **було використано лідерами провладної більшості для мотивації недоцільності будь-якого законодавчого вноормування прав і гарантій опозиції взагалі**⁷.

Такий підхід існуючої влади до проблеми гарантій прав парламентської меншості ставить під сумнів досить поширену у вітчизняному експертному середовищі думку відносно недоречності закріплення прав опозиції окремим законодавчим актом⁸.

Можна припустити, що в разі існування окремого Закону про опозицію, провладна більшість не змогла б

Чи повинні депутати, обрані за партійним списком, мати можливість...? % опитаних громадян

³ Ст.81 Конституції України зі змінами, внесеними Законом “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004р.
⁴ До рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2010р., яке дозволило входження до коаліції і окремих депутатів з фракцій, які не є членами коаліції. Див.: Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2003, №2, с.8-11, 16-17.
⁶ Рішення Конституційного Суду України №20-рп від 30 вересня 2010р. – Офіційний сайт Конституційного Суду України.
⁷ Див. наприклад: Єфремов О. У ВР більше не буде “дня опозиції”. – РБК-Україна, 6 жовтня 2010р.; <http://www.rbc.ua>
⁸ Див. наприклад: Опозиція в Україні: межі правового регулювання. – Часопис Парламенту, 2006, №2, с.2-19.

скасувати його з такою легкістю, як це було зроблено з внесенням змін до Закону про Регламент. Крім цього, скасування Закону про опозицію, в разі його наявності, мало б набагато більший негативний внутрішньо- і зовнішньополітичний резонанс, недопущення якого могло б застерегти більшість від таких дій.

У цьому разі законодавчі гарантії могли хоча б певною мірою компенсувати відсутність демократичної політичної культури чи традицій, якими гарантується права опозиції у країнах з усталеними демократичними режимами. Про це, зокрема, свідчить і наявність різних підходів до правового регулювання діяльності опозиції у пострадянських країнах.

ПІДХОДИ ДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОПОЗИЦІЇ: ДОСВІД ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

З огляду на досить близькі "вихідні позиції" на початку трансформаційних процесів, заслужоує на увагу досвід інших пострадянських країн у питанні законодавчого нормування статусу опозиції, її прав і гарантії діяльності.

Країни Балтії. У прибалтійських державах – Естонії, Латвії та Литві, які послідовно проводили політику інтеграції до Європейського Союзу і нині є його членами, проблема забезпечення прав і гарантії опозиції, як така, не стоїть. Як правило, права опозиції забезпечуються дотриманням загальних конституційних норм, що гарантують права і свободи громадян. Права парламентської меншості можуть окремо визначатись актами, якими регламентується діяльність законодавчих органів цих держав⁹.

Республіка Білорусь. Білоруське законодавство не містить поняття опозиції, а в парламентському регламенті поняття політичної партії та парламентської фракції немає як таких¹⁰. Лінія Президента Білорусі О.Лукашенка стосовно його політичних опонентів спрямована не лише проти будь-яких форм інституалізації парламентської опозиції, але й проти функціонування політичних партій на рівні Парламенту.

Російська Федерація. Для політичних сил РФ, як парламентських, так і позапарламентських, є актуальною проблема законодавчих гарантії опозиційної діяльності. Питання прийняття закону про опозицію обговорювалося на зустрічі лідерів ЛДПР, КПРФ, "Єдиної Росії" та "Справедливої Росії" з Президентом РФ Д.Медведевим 29 січня 2010р.¹¹ Свідченням нагальності нормування статусу опозиції є також неодноразові спроби представників різних політичних сил реалізувати відповідні законодавчі ініціативи в Державній Думі РФ¹². Жоден з відповідних законопроектів не був підтриманий.

Республіка Казахстан. На законодавчому рівні проблема статусу, прав і гарантії опозиційної діяльності спеціально не

регульована. Термін "опозиція" вживається лише в одному документі нормативного характеру – Концепції переходу Республіки Казахстан до стійкого розвитку у 2007-2024рр. Гарантії діяльності політичної опозиції законодавчо не передбачені. Разом з тим, необхідність прийняття закону про опозицію активно обговорюється, представниками політичних партій розробляються відповідні законопроекти¹³.

Киргизька Республіка. Питання унормування опозиційної діяльності вирішено на конституційному рівні. Конституція Киргизької Республіки (ч.3 ст.70) дає визначення парламентської більшості – нею вважається "фракція або коаліція фракцій, яка офіційно оголосила про створення коаліції фракцій у Жогорку Кенеша, що має понад половину депутатських мандатів". Відповідно, опозицією "вважаються фракція або фракції, які не належать до складу парламентської більшості та оголосили про свою опозицію стосовно неї"¹⁴. Крім того, конституційною нормою визначено право опозиційних фракцій контролювати бюджетний комітет і комітет з безпеки та правопорядку, що, на думку Президента Киргизької Республіки Р.Отунбаєвої, є важливою запорукою співпраці парламентської більшості та опозиції¹⁵.

Республіка Узбекистан. В Узбекистані діяльність парламентської опозиції унормовано Законом про політичні партії. Стаття 13-1 Закону дає визначення парламентської більшості та опозиції, а також визначає права опозиції у Мажлісі (Парламенті) Узбекистану. Закон окремо визначає, що "гарантовані права парламентської опозиції не можуть бути утиснуті парламентською більшістю"¹⁶.

Таким чином, звернення до досвіду пострадянських країн у питаннях правового нормування статусу, прав і гарантії опозиції засвідчує, що підходи та конкретні практики в різних країнах суттєво відрізняються, залежно від характеру політичних режимів, конституційного дизайну, особливостей політичної культури та ін.

2.1. ЕТАПИ ВНОРМУВАННЯ СТАТУСУ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ: ПРАВОВІ ТА ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

Зміни до Конституції, якими був визначений статус парламентської коаліції, набули чинності після обрання Верховної Ради V скликання. Проте, цей склад Верховної Ради пропрацював нетривалий період, протягом якого питання правового нормування діяльності коаліції та опозиції в Парламенті не були вирішені.

Прийняття Акта "Регламент Верховної Ради України"

У Верховній Раді VI скликання народними депутатами О.Єфремовим (Партія регіонів) С.Сасом (БЮТ), В.Ковалем (НУНС) та Ю.Литвином (Блок Литвина) на розгляд було внесено проект нового Регламенту Верховної Ради України¹⁷, яким передбачалось

унормування статусу коаліції депутатських фракцій та, відповідно, парламентської опозиції.

Всупереч позиції Президента України В.Ющенко, який наполягав на прийнятті Регламенту Верховної Ради України як закону, цей проект було схвалено 19 вересня 2008р. як Акт "Регламент Верховної Ради України"¹⁸.

Така позиція народних депутатів зумовлювалась їх прагненням уникнути посилення впливу Глави держави на Верховну Раду та ускладнити процедуру оскарження дій Парламенту в Конституційному Суді України.

Політичним фоном прийняття відповідного рішення було тимчасове зближення двох найбільших конкуруючих фракцій – БЮТ і Партії регіонів, зумовлене їх протистоянням з Президентом В.Ющенком, та фактичний розпад Коаліції демократичних сил¹⁹.

⁹ Докладніше про засоби забезпечення прав опозиції в Литві див. статтю "Опозиція Сейму Литовської Республіки" в цьому виданні.

¹⁰ Див.: Закон Республіки Беларусь о статусе депутата Палаты представителей, члена Совета Республики Национального Собрания Республики Беларусь №196-З от 4 ноября 1998г. – Сайт Палаты представителей Национального Собрания Республики Беларусь; <http://house.gov.by/index.php>

¹¹ Див.: Зюганов и Жириновский ждут закона об оппозиции. – *Newsland*, 29 января 2010г.; www.newsland.ru

¹² Наприклад, фракція КПРФ у 2007р. вносила законопроект "Про основні гарантії опозиційної діяльності в Російській Федерації"; у 2010р. – зміни до Закону "Про політичні партії", яким визначалося поняття "опозиційна діяльність"; у 2005р. депутати від ряду партій ("Єдина Росія", "Справедлива Росія", "Родина") двічі вносили законопроект "Про правові гарантії опозиційної діяльності в Російській Федерації". Див.: Официальный сайт Федерального собрания Государственной Думы Российской Федерации – <http://asozd2.duma.gov.ru>

¹³ Див.: Корзун И. Правовые основы оппозиционной деятельности в Казахстане. – Сайт Центру досліджень конституційно-правових проблем суверенної демократії, 24 березня 2008р.; <http://sd.csu.ru>

¹⁴ Див.: Конституция Кыргызской Республики. – Официальный сайт Президента Кыргызской Республики; <http://www.kyrgyz-el.kg>

¹⁵ Див.: Выступление Президента КР Р.Отунбаевой на первом заседании Жогорку Кенеша Кыргызской Республики 5-го созыва. – Официальный сайт Жогорку Кенеш (Парламента) Кыргызской Республики; <http://www.kenesh.kg>

¹⁶ Див.: Закон Республики Узбекистан "О политических партиях" от 26 декабря 1996г. – Сайт Акт.UZ (Законодательство Республики Узбекистан); <http://zakonuz.com>

¹⁷ Проект Регламенту Верховної Ради України №3193 від 19 вересня 2008р.

¹⁸ Реєстраційний номер №547.

¹⁹ Деякі представники цих фракцій, зокрема В.Сівкович (Партія регіонів), не виключали навіть можливого створення тимчасової "стабілізаційної" коаліції. Див.: У "Регіонах" кажуть про "стабілізаційну" коаліцію з БЮТ. – Українська правда, 2 вересня 2008р.

У цьому контексті також обговорювалася тема можливого створення БЮТ та ПР двопартійної системи, що забезпечувала б їм комфортне співіснування як при владі, так і в опозиції²⁰.

Згаданим Актом до Регламенту було внесено глави 12 “Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України” та 13 “Парламентська опозиція”.

ПРАВА ОПОЗИЦІЇ В РЕГЛАМЕНТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Глава 13. ПАРЛАМЕНТСЬКА ОПОЗИЦІЯ

Стаття 68. Парламентська опозиція

1. Депутатська фракція, чисельний склад якої налічує більш ніж половину народних депутатів, які не увійшли до складу коаліції, та голова чи заступник голови якої на пленарному засіданні Верховної Ради оголосив заяву про опозиційність до політичного курсу коаліції та/або сформованого нею Кабінету Міністрів України, є опозиційною депутатською фракцією.

2. Депутатські фракції, чисельний склад яких налічує більш ніж половину народних депутатів, які не увійшли до складу коаліції, можуть прийняти рішення про утворення опозиційного об'єднання депутатських фракцій. Таке рішення ухвалюється депутатськими фракціями відповідно до визначених ними процедур і оформляється відповідною заявою, яка підписується головами зазначених депутатських фракцій. Опозиційне об'єднання депутатських фракцій вважається утвореним з моменту оголошення такої заяви на пленарному засіданні Верховної Ради одним із голів депутатських фракцій, які утворили опозиційне об'єднання депутатських фракцій.

3. У Верховній Раді може бути лише одна опозиційна депутатська фракція чи одне опозиційне об'єднання депутатських фракцій і яка (яке) є парламентською опозицією. Організація роботи парламентської опозиції визначається прийнятим нею Положенням. Парламентська опозиція крім прав, передбачених статтями 69-72 цього Регламенту, користується правами, визначеними цим Регламентом для депутатських фракцій.

4. Опозиційна діяльність парламентської опозиції вважається припиненою з моменту оголошення на пленарному засіданні Верховної Ради головою опозиційної депутатської фракції чи одним із голів депутатських фракцій, які утворили опозиційне об'єднання депутатських фракцій, заяви про припинення опозиційної діяльності.

5. Опозиційна діяльність опозиційної депутатської фракції припиняється також з моменту оголошення відповідно до ч.2 цієї статті про утворення опозиційного об'єднання депутатських фракцій, до складу якого вона увійшла, на час її знаходження в такому опозиційному об'єднанні депутатських фракцій.

6. Опозиційна діяльність опозиційного об'єднання депутатських фракцій може бути припинена також у разі, якщо одна або декілька депутатських фракцій, що входять до складу цього опозиційного об'єднання депутатських фракцій, заявили про вихід з опозиційного об'єднання депутатських фракцій, якщо при цьому у складі опозиційного об'єднання депутатських фракцій залишилася одна депутатська фракція.

Стаття 69. Права парламентської опозиції на розгляд питання Верховною Радою

1. Парламентська опозиція має право:

(1) вимагати скликання позачергової сесії Верховної Ради, якщо така вимога підтримана не менше ніж третинною народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради;

(2) вимагати проведення додаткового пленарного засідання Верховної Ради, якщо така вимога підтримана не менше ніж третинною народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради;

(3) на включення питань з дотриманням вимог цього Регламенту позачергово без голосування до порядку денного сесії Верховної Ради, а також на включення підготовлених в установленому цим Регламентом порядку проектів законів, інших актів Верховної Ради без голосування до тижневого порядку денного пленарних засідань Верховної Ради відповідно до частин 1 і 3 ст.25 цього Регламенту.

Стаття 70. Права парламентської опозиції на пленарному засіданні Верховної Ради

1. Парламентська опозиція на пленарному засіданні Верховної Ради має гарантоване право на виступ свого представника тривалістю 5 хвилин при розгляді Верховною Радою таких питань:

- (1) про засади внутрішньої і зовнішньої політики України;
- (2) про програму діяльності Кабінету Міністрів України;
- (3) про стан виконання Державного бюджету України;
- (4) про відповідальність Кабінету Міністрів України;
- (5) про загальнодержавну програму економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля.

2. Права, визначені ч.1 цієї статті, реалізуються на підставі письмової заяви, поданої голові опозиційної депутатської фракції чи одним із голів депутатських фракцій, які утворили опозиційне об'єднання депутатських фракцій, до початку розгляду відповідного питання порядку денного.

Стаття 71. Право парламентської опозиції на представництво у керівництві Верховної Ради та її органів

1. Парламентська опозиція має право на представництво при розподілі керівних посад у Верховній Раді та її органах у порядку, встановленому цим Регламентом.

Стаття 72. Опозиційний уряд

1. Парламентська опозиція після сформування Верховною Радою персонального складу Кабінету Міністрів України може утворити опозиційний уряд з числа народних депутатів - членів парламентської опозиції.

2. Опозиційний уряд:

(1) за своїм запитом має право на отримання від Кабінету Міністрів України інформації та копій прийнятих ним актів;

(2) здійснює моніторинг діяльності Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади, їх посадових осіб;

(3) здійснює контроль за розробкою та виконанням Державного бюджету України в межах парламентського контролю;

(4) народні депутати - члени опозиційного уряду готують альтернативні пропозиції щодо Програми діяльності Кабінету Міністрів України, актів Кабінету Міністрів України та оприлюднюють їх у парламентських засобах масової інформації та на офіційному веб-сайті Верховної Ради;

(5) народні депутати - члени опозиційного уряду розробляють законодавчі пропозиції, що є альтернативними до внесених Кабінетом Міністрів України;

(6) народні депутати - члени опозиційного уряду розробляють альтернативні проекти загальнодержавних програм.

3. Інформаційне та технічне забезпечення діяльності опозиційного уряду здійснюється його секретаріатом, який створюється за пропозицією парламентської опозиції на період діяльності відповідного опозиційного уряду в порядку, встановленому для створення секретаріату коаліції.

Глава 16. СТВОРЕННЯ КОМІТЕТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Стаття 81. Створення комітетів Верховної Ради

4. Квоти розподілу посад голів комітетів, перших заступників, заступників голів, секретарів та членів комітетів визначаються пропорційно від кількісного складу депутатських фракцій до фактичної чисельності народних депутатів у порядку, встановленому Верховною Радою. При цьому парламентській опозиції надається першочергове право вибору посад:

(1) голів у комітетах, до предметів відання яких віднесені питання бюджету, організації і діяльності Верховної Ради та її органів, свободи слова та інформації, прав національних меншин і міжнародних відносин, свободи совісті, соціальної політики, охорони здоров'я, науки та освіти, судочинства, судострою, законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, боротьби з організованою злочинністю та корупцією, діяльності державних монополій, національних акціонерних компаній, управління державними корпоративними правами;

(2) перших заступників голів у комітетах, посади голів у яких відповідно до принципу пропорційного представництва депутатських фракцій у комітетах належать до квоти коаліції.

²⁰ Див.: Афонін Є., Радченко О. Двopтiйна система як пoлiтичний ризик для України. – Сайт Українського центру пoлiтичного менеджменту; <http://www.politik.org.ua>; Чи зможе БЮТ створити двopтiйну систему? Експертне опитування Центру дослідження пoлiтичних цiнностей. – Сайт “Майдан”, 4 вересня 2009р.; <http://maidanua.org>

Внесені до Регламенту зміни та доповнення на досить високому рівні забезпечували процедурні права парламентської опозиції, зокрема, надавали їй можливості впливу на формування порядку денного Парламенту, донесення до виборців з парламентської трибуни та через парламентські ЗМІ своїх оцінок діяльності Уряду, правлячої більшості, Глави держави та ін.

Гарантоване представництво опозиції на керівних посадах у парламентських комітетах значно посилює її можливості впливу на законотворчий процес та контролю над діяльністю виконавчої влади.

Крім того, за рахунок бюджетних коштів передбачалось інформаційне та технічне забезпечення діяльності опозиційного уряду. Цей орган, у разі його ефективної роботи, міг би сприяти виконанню опозицією таких функцій, як контроль над діяльністю влади та формування альтернатив її політиці.

У цілому зазначені зміни та доповнення, з точки зору гарантування прав парламентської опозиції, можна оцінювати позитивно. Обсяг і характер прав парламентської опозиції загалом відповідав рекомендаціям міжнародних організацій з цих питань²¹.

Проте, внесення норми про можливість існування в Парламенті лише однієї фракції зі статусом опозиції чи одного опозиційного об'єднання значною мірою зумовлювалися політичною кон'юнктурою.

За існуючих на той час політичних умов самостійно претендувати на статус парламентської опозиції могли лише дві найбільш впливові політичні сили – БЮТ і Партія регіонів. Відповідно, від їх політичної волі залежала і можливість формування у Верховній Раді “об'єднаної опозиції”.

Менш чисельні фракції політичних партій і блоків, у разі їх опозиційності, **самостійно не могли претендувати на користування правами опозиції, передбаченими Регламентом.**

Прийняття Закону про Регламент Верховної Ради України

10 лютого 2010р. (одразу після II туру президентських виборів) Верховна Рада схвалила внесений лідером фракції Партії регіонів О.Єфремовим проект Закону “Про Регламент Верховної Ради України”²².

Слід зазначити, що досі Верховна Рада послідовно відхиляла всі президентські законодавчі ініціативи щодо ухвалення Закону про Регламент, мотивуючи свою позицію тим, що це внутрішній документ Парламенту з організації його роботи, та апелюючи до практики європейського парламентаризму. Крім того, наголошувалося, що прийняття Закону про Регламент певною мірою узалежнить Парламент від Президента, що суперечить засадничому принципу демократії – розподілу влади. Народними депутатами послідовно

ігнорувалася позиція Конституційного Суду України щодо необхідності прийняття Регламенту як закону²³.

У цьому контексті прийняття ініційованого О.Єфремовим Закону можна було розглядати як свідчення посилення впливу на Парламент з боку новообраного Президента В.Януковича.

Прийнятий як Закон, Регламент Верховної Ради України містив ті ж самі норми стосовно парламентської опозиції, що й чинний до цього Регламент. Відповідно, ухвалення цього Закону автоматично зафіксувало на законодавчому рівні опозиційний статус БЮТ, як найбільшої опозиційної парламентської сили та надало їй виняткове право на використання парламентської трибуни від імені опозиції.

Скориставшись цією перевагою, **лідер БЮТ Ю.Тимошенко 16 березня 2010р. оголосила про створення у Верховній Раді об'єднання парламентських опозиційних сил.** Крім партій - членів БЮТ, заяву про об'єднання та положення про створення координаційної ради об'єднаної парламентської опозиції підписали лідери п'яти з дев'яти партій, які належали фракції НУНС: Народного руху України, Народної самооборони, Християнсько-демократичного союзу, Партії захисників Вітчизни та Європейської партії²⁴.

Водночас, представники інших політичних сил та окремі політики, які належали до складу фракції НУНС, висловили свою незгоду з “монополізацією” опозиції найбільшою фракцією²⁵. Деякі з них виступили з ініціативами створення інших опозиційних об'єднань²⁶. У відповідь на ініціативи Ю.Тимошенко щодо об'єднання опозиційних сил у Парламенті представниками фракції НУНС було внесено законопроекти, якими запроваджувалося функціонування в парламенті кількох суб'єктів опозиційної діяльності – опозиційних об'єднань депутатських фракцій та опозиційних депутатських фракцій²⁷. Однак ці законопроекти не були підтримані більшістю депутатів.

Внесення змін до Закону про Регламент

27 квітня 2010р. Верховна Рада України ухвалила внесений народним депутатом В.Кисельовим (Партія регіонів) законопроект “Про внесення змін до Закону України “Про Регламент Верховної Ради України”²⁸. Ним було скасовано норму щодо права Верховної Ради за рішенням однієї третини голосів народних депутатів офіційно запрошувати або вимагати присутності на засіданні Президента України, а також **запроваджено надання офіційного статусу парламентської опозиції кільком парламентським суб'єктам (депутатським фракціям, об'єднанням депутатських фракцій).**

Прийняття відповідного Закону, з точки зору політичних наслідків, можна вважати реакцією Партії регіонів на спроби БЮТ виступити центром консолідації опозиції.

²¹ Див. наприклад: *Guidelines of the rights and duties of the opposition in parliament*. – Сайт Міжпарламентського союзу; <http://www.ipu.org/dem-e/opposition.pdf>

²² Реєстр. №6052 від 9 лютого 2010р.

²³ Див. рішення Конституційного Суду України №17-рп від 3 грудня 1998р., №4-рп від 1 квітня 2008р., № 30-рп від 26 листопада 2009р. – Офіційний сайт Конституційного Суду України.

²⁴ Див.: Тимошенко почала офіційний набір в опозиційну армію. – Українська правда, 16 березня 2010р.

²⁵ Див.: НУНС не хоче підносити снаряди Тимошенко. – Українська правда, 15 березня 2010р.

²⁶ Див.: Опозиція: “за що” чи “проти кого”? – Українська правда, 19 березня 2010р.

²⁷ Проект Закону “Про внесення змін до Закону України “Про Регламент Верховної Ради України” (щодо умов утворення Парламентської опозиції) (реєстр. №6182 від 11 березня 2010р., автор – Я.Джоджик); Проект Закону “Про внесення змін до Закону України “Про Регламент Верховної Ради України” (щодо парламентської опозиції) (реєстр. №6193 від 15 березня 2010р., автори – М.Мартиненко, А.Матвієнко).

Скасування норми щодо надання статусу офіційної опозиції лише найчисельнішому суб'єкту парламентської меншості (депутатській фракції чи об'єднанню депутатських фракцій) **загострило конкуренцію опозиційних сил**. Ця обставина активно використовувався парламентською більшістю для дискредитації опозиції з огляду на неспроможність її суб'єктів до об'єднання та вироблення консолідованої позиції щодо політики влади.

З точки зору правових наслідків, зміни до Регламенту, з одного боку, певною мірою звузили права парламентської опозиції, з іншого – поширили їх на більшу кількість суб'єктів. Останнє стало позитивним кроком щодо законодавчого вноормування діяльності парламентської опозиції. Така модель формально зрівняла у правах усі опозиційні суб'єкти, надала їм більшої свободи у виборі формату опозиційної діяльності.

Однак, як зазначалося вище, **прийнятими 8 жовтня 2010р. змінами до Закону про Регламент Верховної Ради України з Регламенту були вилучені всі норми, що містили поняття “парламентська опозиція”, а також усі положення, що пряме чи опосередковане їх стосувалися.**

Повністю вилучено главу 13 “Парламентська опозиція”, якою унормовувався статус опозиції та порядок її діяльності. Скасовано також норму ст.81 щодо надання суб'єкту парламентської опозиції першочергового права вибору посад керівників низки парламентських комітетів.

Крім того, було скасовано норми ст.25 щодо врахування письмових пропозицій парламентської опозиції під час формування порядку денного пленарного тижня та відведення щосередини у дні проведення пленарних засідань часу для розгляду підготовлених опозицією питань²⁹.

У результаті парламентська опозиція **втратила всі передбачені Регламентом права та гарантії. За відсутності таких гарантій, можливість і обсяг реалізації своїх повноважень депутатами від опозиції стали практично повністю залежати від політичної волі парламентської більшості.**

2.3. СПРОБИ ВНОРМУВАННЯ СТАТУСУ ОПОЗИЦІЇ СПЕЦІАЛЬНИМИ ЗАКОНОДАВЧИМИ АКТАМИ

Одним зі шляхів законодавчого вноормування діяльності опозиції в Україні вже тривалий час вважається прийняття спеціального закону про опозицію, її права та гарантії діяльності. Попри дискусійний характер підходів до вирішення цього питання, у Верховній Раді України практично кожного скликання реєструвалися законопроекти з відповідних питань³⁰. Такі спроби тривали і протягом 2005-2011рр.

Верховна Рада V скликання

До Верховної Ради України V скликання було внесено три проекти закону про парламентську опозицію, ініціаторами яких були, відповідно: народні депутати В.Коваль, М.Комар, Ю.Тимошенко (реєстр. №1011-д від 4 грудня 2006р.); народний депутат Ю.Тимошенко (реєстр. №1011-1 від 4 вересня 2006р.); народні депутати В.Коваль, М.Комар, Ю.Тимошенко (реєстр. №2885 від 12 січня 2007р.).

Останній із законопроектів, повний перелік ініціаторів якого охоплював представників усіх фракцій Парламенту, крім КПУ, 16 січня 2007р. **було прийнято в першому читанні.**

Згідно з законопроектом, парламентська опозиція визначалась як через інституційні (не входження до парламентської більшості), так і через змістовні ознаки (незгода з офіційним політичним курсом парламентської більшості і Кабінету Міністрів України та (або) способом його реалізації). При цьому надавалось і визначення поняття “офіційного політичного курсу”. Таким чином, проект виводив з числа можливих об'єктів опозиції Президента України, який, однак, мав значні конституційні можливості впливу на політичний курс як більшості, так і Кабінету Міністрів.

Проектом визначалися **порядок формування, права і гарантії парламентської опозиції**, у т.ч. процедурні права, право на участь у формуванні органів державної влади, право на доступ до ЗМІ та ін.

Законопроект також визначав і **обов'язки парламентської опозиції**, зокрема, обов'язок “пропонувати альтернативу офіційному політичному курсу парламентської більшості і Кабінету Міністрів України та способи реалізації альтернативного політичного курсу”. Через дострокове припинення повноважень Верховної Ради він не був прийнятий.

Крім законопроектів про парламентську опозицію, на розгляд Верховної Ради був внесений і законопроект “Про опозиційну політичну діяльність”, ініціаторами якого були представники Партії регіонів. Цей проект передбачав врегулювання діяльності як парламентської, так і позапарламентської опозиції. Проект не розглядався Парламентом і був відкликаний.

У цілому, хоча процес вироблення підходів до законодавчого врегулювання прав опозиції у Верховній Раді V скликання проходив у дебатах між представниками більшості та опозиції³¹, в кінцевому підсумку цей склад Парламенту зміг досягти компромісу і зробити практичний крок у напрямі прийняття спеціального закону про опозицію.

Верховна Рада VI скликання

Неодноразові спроби вноормувати діяльність опозиції окремим законом здійснювалися і у Верховній Раді нинішнього скликання.

²⁸ Проект Закону “Про внесення змін до Закону України “Про Регламент Верховної Ради України” (щодо запрошення на пленарне засідання та прав парламентської опозиції) (реєстр. №6193-1 від 26 квітня 2010р., автор – В.Кисельов).

²⁹ Частина 1 ст.25 Регламенту зазначала: “Порядок денний пленарних засідань Верховної Ради на кожний день пленарного тижня готується Апаратом Верховної Ради на підставі затвердженого розкладу пленарних засідань сесії Верховної Ради з урахуванням передбаченої в ньому черговості та фактичного стану готовності кожного питання до розгляду Верховною Радою, а також з урахуванням письмових пропозицій парламентської опозиції. Письмові пропозиції парламентської опозиції, які мають містити реєстраційні номери та назви законопроектів (у т.ч. й альтернативних) із зазначенням суб'єктів права законодавчої ініціативи, доповідачів і співдоповідачів, а також інформацію про висновки головних комітетів з підготовки і попереднього розгляду таких законопроектів, подаються до Апарату Верховної Ради не пізніше четверга, що передує пленарному тижню, на якому відповідно до ч.3 цієї статті вони будуть розглядатися”.

Згідно з ч.3 ст.25 Регламенту “...У дні проведення пленарних засідань щотижня у середу відводиться час для розгляду питань, підготовлених і запропонованих у визначеному цим Регламентом порядку парламентською опозицією”.

³⁰ Докладніше про спроби законодавчого вноормування статусу, прав і гарантій опозиції в період 1998-2001рр. див.: Опозиція в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2002, №7, с.32-41.

³¹ Докладніше див.: 100 днів коаліційного уряду: погляд неурядових аналітичних центрів. – Національна безпека і оборона, 2006, №10, с.10.

Зокрема, в Коаліційній угоді про створення Коаліції демократичних сил містилося зобов'язання щодо “законодавчого врегулювання статусу парламентської більшості (Коаліції депутатських фракцій) та парламентської опозиції”. До Парламенту було внесено прийнятий за основу Верховною Радою попереднього скликання проект Закону “Про парламентську опозицію”³². Проект було роздано депутатам для ознайомлення 15 січня 2008р., проте після цього він не розглядався.

Як зазначалося вище, відновлення дії Конституції у редакції 1996р. було використано представниками більшості для обґрунтування недоцільності законодавчого визначення статусу, прав і гарантій опозиції.

Водночас, 13 жовтня 2010р. глава Адміністрації Президента С.Львовичкін повідомив ЗМІ про наявність доручення Президента про розробку нормативних актів, які б гарантували права опозиції. При цьому було заявлено, що “у Адміністрації Президента немає бажання монополізувати розроблення цих документів”..., “долучитися до цього процесу має опозиція – як парламентська, так і позапарламентська”³³. Відповідне доручення Президента досі не виконано.

Проти прийняття окремого закону про опозицію виступив Голова Верховної Ради В.Литвин, мотивуючи це можливим обмеженням у такий спосіб її прав. Водночас, спікер Парламенту висловився за збереження парламентських традицій в цьому питанні (надання опозиції права один день на тиждень формувати порядок денний ВР, право визначати доповідача під час дня питань до Уряду та ін.)³⁴.

16 жовтня 2010р. Апарат Верховної Ради відмовився реєструвати законопроект про опозиційну діяльність, внесений народним депутатом України А.Яценюком³⁵. Проте, лідер “Фронту змін” заявив про

намір подати законопроекти як про парламентську опозицію, так і про опозицію в органах місцевого самоврядування³⁶. 19 жовтня 2010р. цим народним депутатом було подано проект Закону “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” (щодо додаткових гарантій реалізації прав народних депутатів України у Верховній Раді України)³⁷.

Хоча цей законопроект мав на меті встановлення прав і гарантій парламентської опозиції, в ньому також містилися положення, що стосувалися опозиційної діяльності в цілому. Зокрема, визначалося, що “в Україні створюються і забезпечуються умови для вільного та безперешкодного здійснення опозиційної діяльності”, формулювалися мета та завдання опозиційної діяльності та її обмеження. 15 грудня 2010р. цей законопроект не було внесено до порядку денного.

Остання за часом спроба законодавчого встановлення прав опозиції також була здійснена народним депутатом А.Яценюком, який 23 грудня 2010р. вніс на розгляд Верховної Ради проект змін до Закону “Про Регламент Верховної Ради України”³⁸. Цей законопроект, що переважно повторював попередній, був внесений до порядку денного та розглянутий 16 березня 2011р. Проект не був підтриманий більшістю депутатів і знятий з розгляду.

Таким чином, формально на розгляді Верховної Ради нинішнього скликання залишається прийнятий в першому читанні законопроект “Про парламентську опозицію” (реєстр. №0886). З огляду на обсяг гарантій і прав парламентської опозиції, передбачених цим проектом, він міг би стати важливим чинником представництва в Парламенті інтересів громадян, які не згодні з політикою влади, надав би опозиції значні контрольні повноваження.

**ОСНОВНІ ГАРАНТІЇ І ПРАВА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ,
ПЕРЕДБАЧЕНІ ПРОЕКТОМ ЗАКОНУ “ПРО ПАРЛАМЕНТСЬКУ ОПОЗИЦІЮ”
(реєстр. №0886 від 23 листопада 2007р., прийнятий в першому читанні)**

Стаття 5. Гарантії опозиційної діяльності

1. В Україні створюються і забезпечуються умови для вільного і безперешкодного здійснення опозиційної діяльності.
2. Права парламентської опозиції на здійснення опозиційної діяльності гарантуються Конституцією України і встановлюються законами України.
3. Здійснення опозиційної діяльності не може бути підставою для надання парламентській опозиції чи народним депутатам України, які входять до їх складу, переваг чи обмеження їх прав.
4. Втручання з боку органів державної влади, їх посадових осіб у діяльність парламентської опозиції забороняється, крім винятків, передбачених законом.

Стаття 10. Права парламентської опозиції у Верховній Раді України

1. Парламентська опозиція має право на:
  - (1) представництво згідно зі ст.11 цього Закону у керівництві Верховної Ради України та її органів;
  - (2) участь у здійсненні парламентського контролю за діяльністю парламентської більшості, Кабінету Міністрів України, органів державної влади (крім судів), їх посадових осіб, а також на щорічну доповідь про результати здійснення парламентського

контролю, яка оприлюднюється в порядку, встановленому ч.3 ст.12 цього Закону;

(3) подання пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України;

(4) утворення опозиційного уряду, інших власних допоміжних органів у порядку, встановленому ст.14 цього Закону.

2. Парламентська опозиція на пленарному засіданні Верховної Ради України має право:

(1) на виступ з питання порядку денного пленарного засідання Верховної Ради України;

(2) на заяву;

(3) на формування порядку денного Верховної Ради України;

(4) на співповідь при розгляді Верховною Радою України питань, визначених ст.18 цього Закону.

Стаття 11. Право на представництво у керівництві Верховної Ради України та її органів

1. Парламентська опозиція має право на заміщення народними депутатами України, що входять до її складу, посад:

(1) голів комітетів Верховної Ради України з питань:

(а) свободи слова та інформації;

³² Реєстр. №0886 від 23 листопада 2007р.

³³ Див.: “Янукович доручив своїм підлеглим виписати правила для Тимошенко”. – Українська правда, 13 жовтня 2010р.

³⁴ Див.: “Литвин вирішив залишити за опозицією її день”. – Українська правда, 18 жовтня 2010р.

³⁵ Див.: “Яценюку відмовили в опозиційній діяльності”. – Українська правда, 16 жовтня 2010р.

³⁶ Див.: “Яценюк взявся за регіональну опозицію”. – Українська правда, 18 жовтня 2010р.

³⁷ Реєстр. №7267 від 19 жовтня 2010р.

³⁸ Проект Закону “Про внесення змін до Закону України “Про Регламент Верховної Ради України” (щодо забезпечення та захисту демократичних принципів діяльності парламентської меншості) (реєстр. №7507 від 23 грудня 2011р.).

- (б) законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності;
- (в) прав людини, національних меншин і міжнародних відносин;
- (г) бюджету;
- (д) Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України;
- (е) функціонування судочинства;
- (є) контролю за захистом прав промисловців, підприємців та інвесторів;
- (ж) контролю за дотриманням соціальних стандартів та забезпечення належного рівня життя громадян;
- (з) контролю за діяльністю державних монополій, національних акціонерних компаній, державних банків та управління державними корпоративними правами;
- (и) енергетичної безпеки;
- (і) аграрної політики та земельних відносин;
- (ї) охорони здоров'я, науки та освіти;

(2) перших заступників всіх комітетів Верховної Ради України, крім тих, які очолюють представники парламентської опозиції.

2. Парламентській опозиції гарантується право на заміщення народними депутатами України, що входять до її складу, посади заступника Голови Верховної Ради України.

3. Кандидатури на відповідні посади вносяться парламентською опозицією. Порядок внесення кандидатур на ці посади опозицією і процедура їх розгляду встановлюється цим Законом.

4. Заміщення посад, визначених частинами 1 та 2 цієї статті, здійснюється парламентською опозицією з урахуванням принципу пропорційного представництва депутатських фракцій у Верховній Раді України.

5. У разі, якщо парламентською опозицією не внесено кандидатури на посади, визначені частинами 1 та 2 цієї статті, рішення про їх заміщення приймається Верховною Радою України в загальному порядку.

6. Голови комітетів та перші заступники комітетів обираються за списком у цілому без обговорення на пленарному засіданні відкритим поіменним голосуванням.

7. Народний депутат України, призначений на посаду, визначену ч.1 цієї статті, звільняється з цієї посади Верховною Радою України за поданням парламентської опозиції.

Стаття 12. Участь у здійсненні парламентського контролю

1. Парламентська опозиція має право в порядку, встановленому Конституцією України та цим Законом, брати участь у здійсненні парламентського контролю за діяльністю парламентської більшості, Кабінету Міністрів України, органів державної влади (крім судів), їх посадових осіб влади шляхом:

- (1) створення тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України;
- (2) представництва у комітетах та тимчасових спеціальних комісіях Верховної Ради України;
- (3) звернення народного депутата України, що входить до складу парламентської опозиції, із запитом до органів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності;
- (4) внесення пропозиції про розгляд Верховною Радою України питання про відповідальність Кабінету Міністрів України;
- (5) звернення до Конституційного Суду України щодо вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) та офіційного тлумачення законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- (6) звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про порушення прав і свобод людини і громадянина;
- (7) в інший визначений Конституцією України чи законом спосіб.

Для здійснення парламентського контролю парламентська опозиція має право отримувати інформацію про діяльність органів державної влади, їх посадових осіб.

3. Уповноважений представник парламентської опозиції має право зробити щорічну доповідь про результати здійснення ним

парламентського контролю на пленарному засіданні Верховної Ради України тривалістю не менш як 1 годину.

Стаття 14. Право на утворення опозиційного уряду, інших допоміжних органів

1. Парламентська опозиція може утворювати опозиційний уряд. Його кількісний та персональний склад визначається учасниками парламентської опозиції відповідно до порядку організації діяльності опозиції або шляхом голосування більшості учасників опозиції за відповідну кандидатуру.

Стаття 15. Право на виступ з питання порядку денного пленарного засідання Верховної Ради України

1. Уповноважений представник парламентської опозиції має право на виступ тривалістю до 5 хвилин на пленарному засіданні Верховної Ради України з будь-якого питання порядку денного, яке розглядається Верховною Радою України в порядку, встановленому Регламентом Верховної Ради України.

Стаття 16. Право на заяву

1. Уповноважений представник парламентської опозиції має право на пленарному засіданні Верховної Ради України один раз протягом чергової сесії Верховної Ради України зробити заяву тривалістю до 30 хвилин про ставлення парламентської опозиції до офіційного курсу парламентської більшості та Кабінету Міністрів України, до діяльності Президента України, інших органів державної влади та їх посадових осіб.

Стаття 17. Право на формування порядку денного Верховної Ради України ("День опозиції")

1. Один день протягом чергової сесії Верховної Ради України відводиться для розгляду питань, визначених парламентською опозицією, які включаються до порядку денного роботи Верховної Ради України без обговорення і голосування.

Стаття 18. Право на співдоповідь у Верховній Раді України

1. Парламентська опозиція має право на співдоповідь під час розгляду Верховною Радою України питання про:

- (1) засади внутрішньої і зовнішньої політики України;
- (2) проект Державного бюджету України та про стан виконання Державного бюджету України;
- (3) Програму діяльності Кабінету Міністрів України;
- (4) звіт Кабінету Міністрів України;
- (5) відповідальність Кабінету Міністрів України відповідно до ст.87 Конституції України;
- (6) проект загальнодержавної програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- (7) усунення Президента України з поста в порядку імпичменту відповідно до ст.111 Конституції України;
- (8) висловлення недовіри Генеральному прокурору України;
- (9) щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;
- (10) щорічний звіт Рахункової палати України;
- (11) щорічний звіт Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення.

Стаття 19. Право на участь у формуванні персонального складу органів державної влади

1. Парламентська опозиція бере участь у формуванні персонального складу Рахункової палати, Ради Національного банку України, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Вищої ради юстиції шляхом висування кандидатів на посади у цих органах, призначення на які здійснюється Верховною Радою України.

2. Кількість кандидатур від парламентської опозиції при формуванні персонального складу державних органів, визначених ч.1 цієї статті, визначається з урахуванням принципу пропорційного представництва депутатських фракцій.

3. Призначення кандидатур на посади при формуванні персонального складу державних органів, визначених ч.1 цієї статті, здійснюється за єдиним списком у цілому без обговорення на пленарному засіданні, відкритим поіменним голосуванням.

6. Голова, заступник та секретар Рахункової палати та чотири контролери призначаються Верховною Радою України за

поданням парламентської опозиції, а перший заступник Голови Рахункової палати та три контролери призначаються Верховною Радою України за поданням парламентської більшості.

7. Верховна Рада України призначає три члени Ради Національного банку України за поданням парламентської більшості та чотири члени Ради Національного банку України – за поданням парламентської опозиції.

8. Верховна Рада України призначає два члени Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за поданням парламентської більшості та два члени Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення – за поданням парламентської опозиції.

9. Верховною Радою України призначаються два члени Вищої Ради юстиції за поданням парламентської більшості та один член Вищої Ради юстиції – за поданням парламентської опозиції.

10. Встановити, що Державний комітет фінансового моніторингу України є державним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується парламентською опозицією України.

Стаття 20. Право на доступ до засобів масової інформації

1. Парламентська опозиція має право в порядку, встановленому цією статтею, поширювати інформацію про свою діяльність через засоби масової інформації всіх форм власності, а також у інший не заборонений законодавством спосіб.

2. Постановою Верховної Ради України про порядок і форми обов'язкового висвітлення діяльності Верховної Ради України аудіовізуальними засобами масової інформації (виконання державного замовлення... передбачаються також порядок і форми обов'язкового висвітлення діяльності парламентської опозиції на Першому загальнонаціональному каналі Національної

телекомпанії України, на Першому загальнонаціональному каналі Національної радіокомпанії України, а також у державних друкованих засобах масової інформації, засновниками (співзасновниками) яких є Верховна Рада України, в обсягах, пропорційних чисельності парламентської опозиції.

Стаття 21. Право на звернення до органів державної влади органів щодо усунення порушення законності

1. Уповноважений представник парламентської опозиції в установленому законом порядку звертається до органів державної влади, їх посадових осіб щодо усунення, в межах їх повноважень, порушення законності, прав і свобод людини і громадянина, притягнення винуватих осіб до відповідальності.

Стаття 22. Порядок притягнення до відповідальності державних службовців за заявою парламентської опозиції

1. У разі порушення посадовими особами органів державної влади законодавства, вчинення корупційного діяння такі посадові особи за поданням парламентської опозиції звільняються з посади в судовому порядку.

2. Парламентська опозиція більшістю голосів приймає рішення про звернення до суду із заявою про вчинення посадовою особою порушення законодавства або вчинення корупційного діяння.

3. Уповноважений представник опозиції на підставі рішення парламентської опозиції щодо порушення посадовою особою законодавства або вчинення корупційного діяння не пізніше п'яти днів з дня прийняття такого рішення у встановленому законом порядку звертається до суду.

Стаття 25. Відповідальність за порушення законодавства про парламентську опозицію

1. Порушення законодавства про парламентську опозицію тягне за собою відповідальність, передбачену законом.

Цей проект внесено до порядку денного 8 сесії Верховної Ради, яка завершується у липні 2011р. Тобто, формальна можливість прийняття відповідного законодавчого акта існує. Однак, з огляду на нинішні відносини між парламентською більшістю і опозицією, імовірність його ухвалення видається невисокою.

ВИСНОВКИ

Протягом 2005–2011рр. основні конституційні засади діяльності політичної опозиції не змінювалися. Водночас зміни до Конституції від 12 грудня 2004р., якими передбачалося створення у Верховній Раді коаліції депутатських фракцій, створили ґрунт для правового вноرمування діяльності парламентської меншості (опозиції). Ці зміни, зокрема, запровадження елементів імперативного мандата, також мали значення для практичної діяльності опозиції в Парламенті, створюючи запобіжники (хоча, як виявилось, не надто ефективні) від її “розмивання”.

Відновлення дії Конституції в редакції 1996р. призвело до зникнення формальних підстав для окремого визначення статусу, прав і гарантій парламентської опозиції. Це було використано провладною більшістю для скасування відповідних положень Закону про Регламент Верховної Ради. Наслідком цього стало звуження можливостей депутатів від опозиції для використання своїх повноважень, що, в кінцевому підсумку, позначилося на рівні представництва в Парламенті частини виборців, які голосували за опозиційні політичні сили.

Процес унормування прав опозиції в Регламенті Верховної Ради зазнавав впливу конфлікту між Президентом і політичними силами, представленими в Парламенті, як опозиційними, так і учасниками парламентської коаліції. Це зумовило поступовий характер цього процесу – прийняття

спочатку Акта про Регламент Верховної Ради, а після президентських виборів 2010р. і зміни політичної ситуації – Закону про Регламент Верховної Ради України.

Позитивним моментом прийняття зазначених документів стало закріплення в них правового статусу, гарантій і прав парламентської опозиції, що в цілому відповідали практиці демократичних країн. Однак, частина опозиції намагалася використати цей процес для створення переваг для себе, за рахунок інших опозиційних фракцій. Після скасування змін до Конституції, провладна більшість скасувала відповідні положення закону про Регламент, залишивши парламентську меншість без правових гарантій. Подальші заяви представників більшості дали підстави для висновків про відсутність у них політичної волі до законодавчого вноرمування прав опозиції.

У Парламентах V і VI скликань народними депутатами різних фракцій вносилися проекти спеціальних законів про опозицію, проте лише один з них був розглянутий в першому читанні і зараз перебуває на розгляді Парламенту. За нинішніх умов прийняття такого закону могло б стати позитивним кроком у вноrmуванні прав і гарантій парламентської опозиції, могло б сприяти певному покращанню відносин між владою і опозицією. Однак, перспективи прийняття цього закону залежать від наявності політичної волі зокрема парламентської більшості і влади в цілому, і в нинішній ситуації можуть оцінюватись як незначні.

Загалом, підходи парламентської більшості, створеної після президентських виборів 2010р., до проблеми законодавчого вноrmування діяльності парламентської меншості свідчать про збереження інерції політичного протистояння та недооцінку ролі опозиції як невід'ємної складової демократичної політичної системи. ■

3. ВІДНОСИНИ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ: 2005-2011 рр.

Період 2005-2011рр. характеризується досить частою ротацією політичних сил, що перебували при владі і в опозиції. Відповідно, практично всі провідні політичні сили отримали досвід перебування у статусі як провладних, так і опозиційних. Іншим важливим чинником впливу на відносини між владою та опозицією протягом цього періоду стала інерція політичного протистояння у президентській кампанії 2004р.

У цьому розділі розглядаються такі аспекти відносин між владою і опозицією, як взаємодія між парламентською більшістю і меншістю, спроби досягнення політичних домовленостей (публічних і не публічних) між владою і опозицією, прояви тиску влади на опозицію та спроби обмеження її прав.

3.1. ВІДНОСИНИ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ БІЛЬШОСТІ ТА ОПОЗИЦІЇ

В історії вітчизняного парламентаризму відносини парламентської більшості та меншості завжди мали досить напружений характер, що було не в останню чергу пов'язано із зовнішнім впливом на Парламент з боку інших владних інститутів (зокрема, Президента).

Після отримання парламентською коаліцією конституційного статусу, з'явилися передумови для того, щоб встановити конструктивні відносини між нею та парламентською меншістю, що відповідало б інтересам як опозиції, так і самої коаліції. Однак, досвід роботи парламентів V і VI скликань засвідчив, що ці відносини більшою мірою формуються під впливом, з одного боку, інерції політичного протистояння, закладеної виборами 2004р., з іншого – ситуативними політичними інтересами.

Враховання інтересів меншості у процесі реалізації функцій Парламенту

Поділ парламенту на більшість і опозицію передбачає, що остання від початку матиме обмежені можливості проведення своїх законопроектів, оскільки вони суперечать позиції більшості і сформованою нею Уряду. Проте, це не означає повного виключення опозиції із законодавчого процесу, оскільки поправки опозиції та альтернативні законопроекти можуть сприяти покращанню якості законотворчої діяльності більшості.

Як свідчить досвід діяльності парламентів V і VI скликань, ступінь врахування більшості законодавчих ініціатив меншості зумовлювався, насамперед, характером відносин між опозицією і владою у певний проміжок часу, а також ситуативними домовленостями між владою та певними складовими опозиції.

Зокрема, у Верховній Раді V скликання навіть у період гострого політичного протистояння (березень 2007р.) законодавчі ініціативи опозиції мали досить високий рівень підтримки коаліцією¹. В той же час, за даними Секретаріату Президента, у квітні-травні 2007р. парламентською більшістю було відхилено 21 законопроект, внесений представниками опозиційних фракцій і лише 12 – внесених більшістю, та два – спільно депутатами більшості та опозиції. У червні 2007р. було прийнято в цілому 54 законопроекти, серед яких: 12 – внесених парламентсько-урядовою коаліцією, 4 – спільно представниками коаліції й опозиції. Жодного законопроекту, внесенного депутатами від опозиції, за цей час прийнято не було, натомість шість таких законопроектів коаліцією було відхилено².

Аналогічна ситуація була у Верховній Раді VI скликання до президентських виборів 2010р. Зокрема, за даними Фондації “Відкрите суспільство”, протягом січня-грудня 2009р. (існування Коаліції демократичних сил), коаліція ініціювала 35 законопроектів, з яких було прийнято лише один, в той час, коли від опозиції було зареєстровано 78 законопроектів, з яких підтримано – 13. Хоча, за загальною кількістю підтриманих законодавчих ініціатив, коаліція випередила опозицію (за рахунок постанов, яких було підтримано 174 з 318)³.

Після обрання В.Януковича Президентом і створення парламентської коаліції “Стабільність і реформи” ситуація принципово змінилася. Значно зріс відсоток схвалення проектів, ініційованих фракціями більшості (насамперед – Партії регіонів) і зменшився – ініційованих опозиційними фракціями⁴.

За оцінкою заступника Голови Верховної Ради М.Томенка, зробленої в червні 2010р., у Парламенті

¹ Див.: 240 днів діяльності влади в новому форматі: оцінка неурядових аналітичних центрів. Аналітична доповідь. – Національна безпека і оборона, 2007, №3, с.10-11.

² Інформація Прес-служби Секретаріату Президента України щодо підсумків роботи третьої сесії Верховної Ради України V скликання від 16 червня 2007р. – Офіційне Інтернет-представництво Президента України, <http://www.president.gov.ua>

³ Шевченко Л. Рік без результату. – Як працює твій депутат. Підсумок річного моніторингу Верховної Ради України VI скликання. – Інформаційно-аналітичний журнал “Як працює твоя партія?”, січень-грудень 2009р., с.4-5.

⁴ Див.: Динаміка законотворчої активності парламентських фракцій протягом січня-липня 2010р. – Інформаційно-аналітичний журнал “Як працює твій депутат”, 2010, №2, с.58-69.

виробилася практика, коли опозиція "...не має жодної можливості дієво впливати на законодавчий процес, при цьому не голосуються навіть ті законопроекти, що не викликають застережень фахівців у відповідних галузях"⁵. За підрахунками народного депутата України А.Яценюка, в період його перебування на посаді Голови Верховної Ради України (листопад 2007р. - листопад 2008р.) із 300 законопроектів, внесених опозиційними фракціями (Партія регіонів і КПУ), було підтримано близько 50, то, станом на 12 січня 2011р., з 500 законопроектів, внесених "новою" опозицією (фракції БЮТ і НУНС) – лише 13⁶.

Виходячи з усвідомлення безперспективності спроб проводити власні законодавчі ініціативи, лідер фракції БЮТ І.Кириленко запропонував більшості в "день опозиції" вносити альтернативні проекти до проектів опозиції. На його думку, це дало б можливість хоча б у такий спосіб вирішувати проблеми, що акцентуються меншістю⁷.

Іншим проявом ігнорування прав опозиції стали факти відмови їй у формуванні порядку денного пленарних засідань у визначений день (по середах)⁸. Наприклад, 2 червня 2010р. парламентська більшість відмовила БЮТ у внесенні до обговорення у сесійній залі низки законопроектів щодо введення податкових канікул для малого та середнього бізнесу тощо⁹.

Права опозиції у законодавчому процесі порушувалися також через ігнорування більшістю під час розгляду важливих законопроектів висновків профільних комітетів, якщо ці висновки відбивають точку зору опозиції¹⁰.

Крім законодавчого процесу, неконструктивний характер відносин між парламентською більшістю та опозицією виявлявся і під час реалізації Верховною Радою її контрольної функції, яка є пріоритетною для опозиції. Ігнорування прав опозиції виявлялося у відмовах створення ТСК на її пропозиції чи блокування її роботи, неявці на засідання Парламенту тих посадових осіб, звіту яких вимагали опозиційні фракції та ін.

Деструктивні прояви в парламентській діяльності

У Парламентах V і VI скликань значного поширення набули нецивілізовані, силові засоби політичної боротьби, зокрема, блокування роботи Парламенту. Часом такі дії переходили в сутички між депутатами із застосуванням фізичної сили. При цьому, до таких дій вдавалися як представники опозиції, коли не могли забезпечити реалізації своїх інтересів у інший спосіб, так і, як це не парадоксально, представники більшості.

Зокрема, діяльність Верховної Ради V скликання розпочалася з блокування роботи Парламенту опозиційними фракціями Партії регіонів і КПУ, невдоволення підходом коаліції до розподілу парламентських комітетів. Це блокування дало свій результат – було

зірвано створення Коаліції демократичних сил і створено Антикризисову коаліцію у складі ПР, КПУ і СПУ.

Особливо поширеним стала практика блокування у Верховній Раді VI скликання. Робота цього складу Парламенту також розпочалася з майже півторамісячного блокування опозиційними фракціями, спрямованим на зволікання формування керівництва Верховної Ради та формування Уряду.

У січні-березні 2008р. діяльність Парламенту знову було заблоковано фракціями Партії регіонів і КПУ, які вимагали відкликання листа, надісланого Президентом, Прем'єр-міністром і Головою Верховної Ради до Генерального секретаря НАТО Я.Схеффера, в якому висловлювалися наміри приєднання України до Плану дій з набуття членства в цій організації.

У травні - жовтні 2008р. діяльність Верховної Ради неодноразово блокувалася фракцією БЮТ, яка належала до більшості і лідер якої очолювала Уряд (Ю.Тимошенко). Публічно декларованими приводами були вимоги невідкладного розгляду внесених Урядом законопроектів.

У вересні-жовтні 2009р. роботу Парламенту було заблоковано фракцією Партії регіонів, яка вимагала невідкладного розгляду та прийняття пакета законопроектів з питань підвищення розмірів державних соціальних стандартів.

Окремо слід відзначити блокування (фракції БЮТ і НУНС) роботи Парламенту 27 квітня 2010р. з метою недопущення ратифікації т.зв. Харківських угод та 16 грудня 2010р. під гаслами протесту проти політичних репресій нової влади. В обох випадках розблокування трибуни представниками коаліції вилилося в жорстоке побиття своїх колег-депутатів, в першому – в залі засідань Верховної Ради використовувалися піротехнічні засоби¹¹. За наслідками подій 27 квітня 2010р. були порушені кримінальні справи проти депутатів від опозиції А.Парубія та Ю.Гримчака, проте не було вчинено жодних дій стосовно встановлення вини та притягнення до відповідальності депутатів від більшості, які завдали тілесних ушкоджень своїм колегам від опозиції.

Слід зазначити, що подібні нецивілізовані способи боротьби в Парламенті помітно негативно впливали на ставлення громадян до нього. Зокрема, як свідчать дані опитувань Центру Разумкова, і без того невисока підтримка дій Верховної Ради відчутно знижувалася в період або одразу після таких інцидентів.

3.2. СПРОБИ ПОЛІТИЧНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН МІЖ ВЛАДОЮ ТА ОПОЗИЦІЄЮ

Інтенсивний перебіг політичних процесів у 2005-2011рр., конфлікти між гілками та інститутами влади, що переростали в політичні кризи, часті зміни місцями політичних сил, що перебували при владі і в опозиції, спонукали обидві сторони до спроб досягнення домовленостей з певних питань.

⁵ Див.: Микола Томенко: День опозиції у Парламенті перетворився на день неголосування за всі законопроекти опозиції. – Офіційний сайт Верховної Ради України, 16 червня 2010р.; http://portal.rada.gov.ua/control/uk/publish/article/news_left?art_id=202932&cat_id=37486

⁶ Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України від 12 січня 2011р. – Офіційний сайт Верховної Ради України.

⁷ Див.: Опозиція готова здатися на милість більшості. – Українська правда, 4 квітня 2011р.

⁸ Згадані факти відбувалися ще до вилучення відповідних положень з Закону про Регламент Верховної Ради України.

⁹ Див.: Сто днів нової влади: моніторинг демократичності та дотримання стандартів публічної політики. – Український інститут публічної політики, <http://www.uipp.org.ua>

¹⁰ Найбільш показовий приклад – ратифікація т.зв. Харківських угод. Див.: НУНС збирається скасовувати Харківські угоди через суд. – Українська правда, 3 травня 2011р.

¹¹ Див.: Маша Міщенко. В українському парламенті пішли в хід димові шашки і російський мат. – УНІАН, 27 квітня 2010р.

Такі спроби мали як публічний, так і не публічний характер, стосувалися питань різного рівня – від загальних домовленостей про порозуміння і співпрацю до вирішення конкретних політичних питань, і мали різні результати. Нижче розглядаються найбільш показові приклади таких домовленостей.

Меморандум порозуміння між владою та опозицією від 22 вересня 2005р.

Після відставки Ю.Тимошенко з посади Прем'єр-міністра Президент В.Ющенко постав перед проблемою відсутності парламентської підтримки, необхідної для затвердження кандидатури Ю.Сханурова на посаді глави Уряду. З цією метою були проведені консультації з керівництвом Партії регіонів.

22 вересня був підписаний документ під назвою “Меморандум порозуміння між владою та опозицією”, який містив ряд досить неоднозначних положень¹². Зокрема, влада опосередковано відмовлялася від переслідування осіб, причетних до організації фальсифікації результатів голосування у II турі президентських виборів 2004р. і зобов'язувалась амнітувати вже засуджених за такі дії, відмовлялася від реприватизації, у т.ч. незаконно приватизованих підприємств, запроваджувала депутатську недоторканність для депутатів місцевих рад.

Ці положення очевидно означали політичну перемогу опозиції. Ціною було позитивне голосування фракції Партії регіонів за кандидатуру Ю.Сханурова, що дало підстави розглядати цей документ як “політичний бартер”.

Універсал національної єдності від 3 серпня 2006р.

Підписання цього документа стало наслідком парламентської кризи на початку роботи новообраної Верховної Ради V скликання, результатом якої стало створення Антикризисової коаліції і подання Президенту кандидатури В.Януковича для призначення на посаду Прем'єр-міністра. Універсал було підписано керівництвом держави і лідерами всіх парламентських фракцій, крім БЮТ.

Крім політичних декларацій загального характеру, які, зокрема, відбивали компромісні формулювання з конфліктних для влади та опозиції питань (статус мов, СЕП, НАТО), Універсал містив положення про “Створення політичних і правових умов для безперешкодної діяльності опозиції у виборних органах влади всіх рівнів” та “недопущення корупції у політиці”¹³.

Практичними наслідками підписання для опозиції стало внесення Президентом кандидатури В.Януковича на посаду Прем'єр-міністра, для В.Ющенко – призначення до складу сформованого коаліцією Уряду, крім конституційно визначених міністрів закордонних справ і оборони, ще шести міністрів від “Нашої України”. Це дало можливість Президенту зберегти певний політичний вплив на

діяльність Уряду, проте, порушило конституційну логіку формування останнього.

У подальшому “президентські” міністри були поступово “витіснені” з Уряду В.Януковича, а деякі підписанти Універсалу (в різний час і з різних підстав) відкликали свої підписи під ним, внаслідок чого цей документ втратив будь-яке значення¹⁴.

Домовленості про дострокове припинення повноважень Верховної Ради у 2007р.

У квітні 2007р. загострилася політична криза, спричинена діями Антикризисової коаліції, спрямованими на розширення повноважень Кабінету Міністрів, звуження повноважень Президента, спроб розширення коаліції у неконституційний спосіб і створення у Парламенті конституційної більшості. 2 квітня 2007р. Президент України видав Указ про дострокове припинення повноважень Верховної Ради на підставах, що не зазначені у ст.90 Конституції, яка, власне, й визначає підстави, зокрема, дострокового припинення повноважень Верховної Ради.

Внаслідок цього розпочалася широкомасштабна політична криза, до якої були залучені Конституційний Суд, інші судові органи, Генпрокуратура, правоохоронні органи. Відбувалися масові акції політичних сил і сутички за участю силових структур. Виникла реальна загроза переростання політичного конфлікту в силове протистояння.

У результаті домовленостей між Президентом, Прем'єр-міністром і Головою Верховної Ради, які представляли, відповідно, політичні сили, що перебували в опозиції одні до одних, було прийнято рішення про конституційний спосіб дострокового припинення повноважень Парламенту та проведення позачергових виборів¹⁵.

До політичних домовленостей, де суб'єктами виступали Президент та опозиційні до нього сили, можна віднести і факт призначення 24 грудня 2007р. на посаду Секретаря РНБО України заступника керівника парламентської фракції опозиційної Партії регіонів Р.Богатирьової. Хоча публічно це мотивувалося потребою в об'єднанні політичних сил і суспільства в цілому, реальні мотиви лежали у площині забезпечення політичних інтересів Президента¹⁶.

У деяких випадках суб'єктами домовленостей були дві найбільші парламентські фракції, одна з яких перебувала в опозиції, інша – в коаліції.

Зокрема, у Верховній Раді V скликання фракція БЮТ, прагнучи прийняття законів про парламентську опозицію та про статус депутатів місцевих рад (запровадження імперативного мандата), підтримала подолання коаліцією вето Президента на Закон “Про Кабінет Міністрів України”. Однак, опозиції вдалося досягти лише часткового результату, а лідери деяких фракцій коаліції вже тоді заявляли про “відсутність зобов'язань” перед опозицією¹⁷.

¹² Докладніше див.: Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2009, №7, с.20.

¹³ Універсал національної єдності. Текст, підписаний на круглому столі. – Українська правда, 3 серпня 2006р.

¹⁴ Докладніше див.: Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2009, №7, с.20; 240 днів діяльності влади в новому форматі: оцінка неурядових аналітичних центрів. – Національна безпека і оборона, 2007, №3, с.8.

¹⁵ Докладніше див.: Політична корупція в Україні..., с.20-21.

¹⁶ Там само, с.22.

¹⁷ Див.: 240 днів діяльності влади в новому форматі..., с.9.

У Верховній Раді VI скликання, у вересні 2008р. фракція БЮТ (на той час перебувала в коаліції, а її керівник Ю.Тимошенко очолювала Уряд) спільно з опозиційною фракцією Партії регіонів проголосувала за проект закону, що обмежував повноваження Президента. Це мало наслідком прийняття фракцією НУНС рішення про вихід зі складу Коаліції демократичних сил, парламентську кризу і підписання Президентом Указу про дострокове припинення повноважень Парламенту. Однак, внаслідок політичних домовленостей між провладними силами, коаліцію було відновлено.

У квітні-червні 2009р. представниками БЮТ (член коаліції) та Партії регіонів (опозиція) обговорювалося питання внесення змін до Конституції, якими передбачалось обрання Президента у Верховній Раді¹⁸.

Таким чином, спроби досягнення політичних домовленостей між владою та опозицією (в різних форматах) здійснювалися досить часто. Іноді їх наслідки мали позитивний вплив на політичну ситуацію в цілому, коли результатом переговорів було досягнення компромісних рішень, уникнення небезпечних варіантів розвитку політичного процесу, стабілізація влади та політичної ситуації в цілому. Проте, в деяких випадках вони навпаки загострювали ситуацію і призводили до політичних криз.

Як свідчить досвід, важливою негативною рисою таких домовленостей був їх не публічний характер у цілому або відмінності між публічно проголошеними мотивами та деклараціями і реальними цілями, які через них реалізовували обидві сторони.

Зазначені домовленості не призводили до формування консенсусного порядку денного або чітких “правил гри” і взаємних зобов’язань влади та опозиції. Тому вони, як правило, не мали довгострокового позитивного впливу і часто порушувались учасниками вже через невеликий проміжок часу.

3.3. ВИКОРИСТАННЯ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ДЛЯ ТИСКУ НА ОПОЗИЦІЮ

Оскільки перебіг політичних процесів у 2005-2011рр. характеризувався високим рівнем конфліктності між провідними політичними силами, закладеної президентською кампанією 2004р., то політичні сили, які в той чи інший час контролювали владу в цілому або отримували вплив на певні її інститути, мали можливість використовувати їх для тиску на своїх політичних опонентів. Міра такого використання залежала від гостроти політичного моменту та рівня політичної культури їх керівництва.

Нижче розглядаються періоди найбільш інтенсивного тиску влади на опозицію та конкретні його прояви.

Період після президентських виборів 2004р.

Одразу після перемоги В.Ющенка на президентських виборах 2004р. нова (на той момент ще

відносно єдина) команда переможців розпочала кампанію з притягнення до відповідальності осіб, залучених до фальсифікації виборів. За даними, наведеними тодішнім Міністром внутрішніх справ Ю.Луценком, після виборів 2004р. було порушено понад 1 200 кримінальних справ, винуваті у фальсифікаціях отримали від трьох до п’яти років позбавлення волі¹⁹. Однак, уже тоді було очевидно, що більшість притягнутих до відповідальності за правопорушення, здійснені під час виборчого процесу, були виконавцями або “замовниками” правопорушень нижчого рівня, тоді як ініціатори та організатори кампанії з фальсифікації, незважаючи на наявність відповідних матеріалів, не стали об’єктами кримінального переслідування²⁰. Як зазначалося вище, згідно з Меморандумом порозуміння між владою та опозицією щодо цих осіб мала бути застосована амністія.

У цей же період нова влада розпочала розслідування корупційних діянь представників попередньої влади, порушивши кримінальні справи проти цілого ряду голів обласних рад і обласних державних адміністрацій, керівників державних установ (ДУС, Міністерство транспорту, ДАК “Укрзалізниця” та ін.)²¹. Представники опозиції Є.Кушнарєв та Б.Колесников зазнали переслідувань за активну участь у Всеукраїнському з’їзді народних депутатів і депутатів місцевих рад усіх рівнів у Северодонецьку 28 листопада 2004р.

Ці дії влади подекуди відбувалися з порушенням процесуальних норм і принципу презумпції невинуватості. Влада вдавалася до показових, публічних дій, що мали на меті сформувати імідж усієї попередньої влади, як завідомо “злочинної”. До цього можна віднести “витоки інформації” про підозрюваних, “виклики на співбесіди” через ЗМІ, обшуки в офісах і представництвах бізнес-структур, які підтримували тодішню опозицію та ін.²² Опозиційні політичні сили розгорнули активну боротьбу проти “політичних репресій”, проводили масові акції протесту в Києві та регіонах, виходили із законодавчими ініціативами, зверталися до представників зарубіжних держав²³. Разом з тим, влада заперечувала наявність політичних мотивів у переслідуваннях представників опозиції²⁴.

Рівень протистояння став поступово зменшуватися, мірою наростання протиріч у новій владній команді та початку сепаратних переговорів її частин з опозицією, що відбилося у згаданому вище Меморандумі порозуміння.

Дії владних структур у період 2006-2008рр.

Цей період позначився перманентними та гострими політичними кризами, змінами складу парламентської коаліції та Уряду. Так, у 2007р., під час перебування В.Януковича на посаді Прем’єр-міністра, громадський рух “Народна самооборона”, очолюваний экс-Міністром внутрішніх справ Ю.Луценком,

¹⁸ Див.: Політична корупція..., с.16.

¹⁹ Див.: За фальсифікацію виборів, зокрема підкуп виборців, можна отримати до п’яти років позбавлення волі. – Інтернет-видання *RIC.ua*, 14 грудня 2010р.; <http://dp.ric.ua>

²⁰ Докладніше див.: 100 днів нової влади: погляд неурядових аналітичних центрів. – Національна безпека і оборона, 2005, №5, с.27.

²¹ Там само, с.25-26.

²² Див.: Політична корупція..., с.31.

²³ Див.: Янукович вважає найбільшим недоліком нової влади політичні репресії. – УНІАН, 9 травня 2005р.; Более 18 тысяч людей в Украине уволены за политические убеждения - Янукович на митинге. – Интерфакс-Украина, 19 мая 2005г.; Кабмін підтримав законопроект про заборону політичних переслідувань. – УНІАН, 28 травня 2005р.; Янукович, Кравчук, Смешко и другие оппозиционеры встречались с сенаторами США. – Интерфакс-Украина, 2 июня 2005г.

²⁴ Див.: Политического контекста в уголовных делах против политиков в Украине нет – П.Порошенко. – Интерфакс-Украина, 21 мая 2005г.

оголосив про намір провести навесні 2007р. масові акції протесту проти дій влади у формі “маршу на Київ”.

Органи МВС, яке на той час очолював представник СПУ В.Цушко, розпочали “превентивні” дії – обшуки на квартирі Ю.Луценка та окремих активістів очолюваного ним руху, в офісах інших громадських організацій. Проти лідера “Народної самооборони” порушені кілька кримінальних справ, активні слідчі дії з яких розпочалися саме напередодні запланованих акцій.

У квітні 2008р. Генеральна прокуратура порушила кримінальну справу тепер вже проти экс-Міністра внутрішніх справ В.Цушка за епізод захоплення будівлі Генпрокуратури керованими ним підрозділами МВС у період політичної кризи 2007р. В.Цушко уникнув слідства через виїзд за кордон “на лікування”. Справу було закрито “за відсутністю складу злочину” після перемоги В.Януковича на виборах Президента України.

Період після президентських виборів 2010р.²⁵

Цей період характеризується значним погіршенням умов діяльності опозиції в цілому, ліквідацією законодавчих гарантій прав парламентської опозиції, звуженням можливостей політичної конкуренції, зниженням рівня свободи слова і зменшенням доступу опозиції до ЗМІ, численними силовими діями проти опозиційних політиків з використанням судової системи і правоохоронних органів, тиском силових структур на інститути громадянського суспільства, обмеженням прав громадян на участь в акціях протесту і т.ін.

Кримінальні переслідування представників попередньої влади

Протягом першого року діяльності нової влади особливого поширення набула практика порушення кримінальних справ проти вищих посадовців попередньої влади, переважно тих, які представляли БЮТ чи його політичних партнерів. Зокрема, кримінальні справи були порушені проти колишніх Прем’єр-міністра Ю.Тимошенко, Міністра економіки Б.Данилишина, Міністра внутрішніх справ Ю.Луценка, посадових осіб ряду міністерств і відомств. Більшість з них, включно з Ю.Луценком, були взяті під варту, при цьому, за висновками експертів, застосовувалися запобіжні засоби, що значно

перевищують суспільну небезпеку від злочинів, в яких обвинувачуються відповідні посадовці²⁶. При цьому, нинішньою владою, як і попередньою, спростовуються політичні мотиви переслідувань²⁷.

Відповідні дії нової влади були розцінені як політичні переслідування як значною частиною громадян України²⁸, так і представниками інших країн і міжнародних організацій²⁹. Юридичним підтвердженням цього факту стало надання Чехією політичного притулку экс-Міністру економіки України Б.Данилишину³⁰. Така ситуація стала предметом занепокоєння зарубіжних держав і міжнародних організацій, серед яких поширилася думка стосовно наявності в Україні практики “вибіркового застосування правосуддя”³¹.

За даними соціологічних опитувань, понад половина громадян вважають, що порушені владою кримінальні справи проти представників попередньої влади використовуються для боротьби з політичними опонентами, майже половина – що влада вдається до політичних репресій.

Обмеження політичної конкуренції

На фоні погіршення соціально-економічної ситуації, здійснення непопулярних для громадян заходів (підвищення комунальних тарифів, очікувана пенсійна реформа та ін.) і відповідного падіння рівня підтримки громадянами провладних політичних сил, у першу чергу, Партії регіонів, влада вдалася до заходів із обмеження можливостей для рівної політичної конкуренції.

Перший прецедент було створено на виборах до органів місцевого самоврядування, що мали відбуватися у травні 2010р. *По-перше*, термін виборів було перенесено з 30 травня 2010р. на 31 жовтня 2010р.³² Це створило часовий люфт для зміни виборчого законодавства. *По-друге*, було прийнято новий Закон “Про вибори депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”. Цим Законом пропорційну систему виборів до низки місцевих рад було замінено на змішану, що полегшувало обрання кандидатів від влади в одномандатних округах. З переліку суб’єктів виборчого процесу були вилучені виборчі блоки, заборонено самовисування на виборах міських голів, обмежено можливості оскарження результатів виборів та ін.³³

Ці чинники разом з використанням партією влади адміністративного ресурсу на виборах, обмеженням

²⁵ Докладніше про підсумки першого року діяльності нової влади у внутрішньополітичній сфері див.: Перший рік діяльності нової влади: наміри, дії, результати. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2011, №3, с.3-12.

²⁶ Див.: Вибіркові кримінальні переслідування є ознакою недемократичної влади. – Українська Гельсінська спілка з прав людини, 22 грудня 2010р.; <http://www.helsinki.org.ua>; Експерти: арешти урядовців Тимошенко – боротьба з корупцією чи політичні репресії? – Українська Служба Голосу Америки, 26 серпня 2010р.; <http://www.voanews.com/ukrainian>

²⁷ Див.: Янукович: шалений опір скоро закінчиться. – Українська служба BBC, 28 січня 2011р.; <http://www.bbc.co.uk/ukrainian>; С.Пьовочкін: Проти чиновників нинішньої влади порушили 360 справ. – РБК-Україна, 20 січня 2011р.; <http://www.rbc.ua>

²⁸ Докладно див.: матеріал “Громадська думка про політичну опозицію, відносини влади та опозиції в Україні”, вміщений в цьому виданні.

²⁹ Див.: *The functioning of democratic institutions in Ukraine. Resolution 1755.* – The Parliamentary Assembly, 5 October 2010; assembly.coe.int; *European Parliament resolution on Ukraine.* – The European Parliament, 19 October 2010; europarl.europa.eu; США застерігають владу України від виборкового переслідування опозиції. – УНІАН, 4 лютого 2011р.

³⁰ Див. наприклад: Надання притулку Данилишину США вважають “дзвінком” для Києва. – УНІАН, 19 січня 2011р.

³¹ Див.: ЄС застерігає Україну від виборкового застосування правосуддя. – Українські Новини, 4 лютого 2011р.; Надання притулку Данилишину США вважають “дзвінком” для Києва. – УНІАН, 19 січня 2011р.;

³² Див.: Постанова ВР “Про призначення чергових виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів у 2010 році” №2412 від 1 липня 2010р.

³³ Докладніше див.: Звіт Комітету виборців України за підсумками моніторингу підготовки початку кампанії місцевих виборів в Україні. – Сайт Комітету виборців України, 10 вересня 2010р.; <http://www.cvu.com.ua>; Ілона Білан: Закон про місцеві вибори вигідний партії влади. – Сайт Українського незалежного центру політичних досліджень, 16 липня 2010р.; <http://www.ucipr.org.ua>

можливостей конкурентів (у т.ч. партій, що належали до провладної більшості в Парламенті та кандидатів від них) сприяли посиленню представництва Партії регіонів в органах місцевого самоврядування в усіх регіонах України³⁴. На думку міжнародних спостерігачів, саме новий закон про вибори був найбільшим недоліком кампанії з місцевих виборів³⁵.

Не маючи значних шансів на успіхи на виборах до районних рад у Києві, що також мали відбутися у 2010р., відповідні ради були ліквідовані рішенням підконтрольної влади більшості в Київській раді, чому передувало внесення змін до Закону "Про столицю України – місто-герой Київ"³⁶.

Підходи влади до прийняття нового Закону про вибори народних депутатів України також свідчать про наявність відповідних намірів. *По-перше*, зміна виборчої системи з пропорційної на мажоритарно-пропорційну дає можливість владі сформувати парламентську більшість без отримання більшості на виборах за партійними списками³⁷. *По-друге*, з числа учасників виборів вилучаються виборчі блоки, тоді як головним конкурентом Партії регіонів за рівнем підтримки є саме Блок Юлії Тимошенко³⁸. Крім того, кримінальна справа та очікуване судове рішення стосовно лідера БЮТ можуть унеможливити її участь у виборах. З точки зору засобів реалізації інтересів влади на виборах, розглядаються також такі новели виборчого законодавства як підвищення виборчого бар'єра та унеможливлення голосування проти всіх.

Утиски свободи слова, обмеження доступу опозиції до ЗМІ³⁹

Протягом першого року діяльності нової влади суттєво погіршилася ситуація у сфері свободи слова, що позначилося на зниженні позицій України в міжнародних рейтингах⁴⁰, заявах урядів інших країн і міжнародних організацій, в яких висловлюється занепокоєння цими процесами⁴¹.

Результати моніторингу ЗМІ свідчать про значну диспропорцію висвітлення діяльності влади та опозиції на користь першої. Наприклад, за даними моніторингу політичних новин, що здійснюється Академією української преси та Інститутом соціології НАНУ,

в лютому 2011р. у політичних новинах співвідношення згадувань представників влади і правлячої коаліції та опозиції становило 75% до 18%, пряма мова провладних політиків на державному телеканалі УТ-1 становила 95%. Разом з тим, за попередньої влади увага ЗМІ до влади та опозиції розподілялася більш пропорційно, навіть за умов гострих політичних криз⁴².

Інформаційні можливості опозиції, необхідні для виконання нею функцій контролю над діями влади, зменшилися внаслідок набуття чинності 1 січня 2011р. Законом "Про захист персональних даних"⁴³. Проте, певним позитивним кроком може стати Закон "Про доступ до публічної інформації", прийнятий, що важливо, спільними зусиллями представників опозиційних і провладних політичних сил та підтриманий конституційною більшістю депутатів.

Використання правоохоронних органів для протидії опозиції

Після зміни влади правоохоронні органи почали значно активніше використовуватись як засіб протидії опозиції та опозиційно налаштованим громадянам, проведенню акцій протесту, залякування та переслідувань опонентів діючої влади.

Наприклад, СБУ суттєво посилило увагу до громадянського суспільства та його інститутів, представників ЗМІ, зарубіжних фондів та ін. МВС почало активно залучатися до перешкоджання проведенню акцій протесту опозиційними силами, громадськими організаціями, простими громадянами⁴⁴, переслідування учасників таких акцій⁴⁵. У підходах правоохоронних органів до представників провладних і опозиційних політичних сил простежується явно асиметричний підхід⁴⁶.

За даними моніторингу протестної активності в Україні, після президентських виборів зросла кількість репресивних дій з боку влади стосовно учасників таких акцій⁴⁷. Найбільш показовими є численні затримання учасників "податкового майдану" та порушення справи проти організаторів цієї акції за пошкодження покриття на Майдані незалежності в Києві⁴⁸. Водночас слід зазначити, що під час політичних криз

³⁴ Див.: Результати місцевих виборів. – Українська правда, 8 листопада 2010р.; Партія регіонів взяла під контроль три чверті України. – ТСН.ua, 9 листопада 2010р.; <http://www.tsn.ua>

³⁵ Див.: Оцінка виборів в Україні: Захід суворо постукує олівчиком по столу. – УНІАН, 10 жовтня 2010р.; Спостерігачі від Європарламенту вказали Україні на недоліки на виборах. – УНІАН, 13 жовтня 2010р.

³⁶ Див.: Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про столицю України – місто-герой Київ" щодо порядку утворення районних рад"; Рішення Київської ради "Про питання організації управління районами в місті Києві" №7/4819 від 9 вересня 2010р.

³⁷ Прикладом є формування парламентської більшості на основі Блоку "За Єдину Україну!" за підсумками парламентських виборів 2002р., в той час, коли на виборах за партійними списками переміг Блок "Наша Україна".

³⁸ У цьому разі увага акцентується саме на способі вирішення проблеми виборчих блоків – заборони їх створення, тоді як у європейській практиці існують інші підходи, зокрема, встановлення диференційованого виборчого бар'єра для партій і блоків.

³⁹ Докладніше див.: інтерв'ю з лідерами політичних партій, експертами та представниками ЗМІ в матеріалі "Опозиція в Україні: стан, умови діяльності, перспективи налагодження конструктивних відносин з владою", вміщеному в цьому виданні.

⁴⁰ Див.: У рейтингу свободи слова Україна впала на 42 позиції і посіла 131 місце. – УНІАН, 20 жовтня 2010р.

⁴¹ Див.: Червоненко В. Розгромна критика української влади. Повний текст резолюції Європарламенту (переклад Главкому). – Главком, 25 листопада 2010р.; Резолюція ПАРЄ "Функціонування демократичних інституцій в Україні" №1755. – Українська правда, 6 жовтня 2010р.

⁴² Див. для порівняння: "Моніторинг політичних новин: основні результати. Травень 2007р.", "Моніторинг політичних новин: основні результати. Грудень 2010р. – Лютий 2011р.". – Сайт Академії української преси; <http://www.aup.com.ua>

⁴³ Див.: УГСПЛ: Закон Про захист персональних даних є вагомим кроком для побудови тоталітаризму. – Українська Гельсінська спілка з прав людини, 25 червня 2010р.

⁴⁴ Наприклад: блокування автобусів, недопущення мітингуючих, силові дії. Див.: Міліція не пустила до Києва 140 автобусів з учасниками акції протесту? – УНІАН, 22 листопада 2010р.; Профспілка: за податковий Майдан переслідують таксистів. – УНІАН, 19 січня 2011р.; Підприємницький Майдан: новий оберт. – УНІАН, 15 лютого 2011р.

⁴⁵ Див.: Рада підприємців при ВР вимагає припинити тиск на активістів Майдану. – УНІАН, 19 січня 2011р.

⁴⁶ Див.: Заява ВО "Тризуб" імені Степана Бандери щодо масових арештів. – Сайт "Бандерівець", 10 січня 2011р.; <http://banderivets.org.ua>; Около сотни "свободовцев" пикетируют Администрацию Президента с требованием прекратить политические репрессии. – Интерфакс-Украина, 14 января 2011г.

⁴⁷ Див.: Протестувати в Україні стало небезпечніше: з приходом нової влади репресій побилося. – Центр дослідження суспільства, <http://cedos.org.ua>

⁴⁸ Див.: Міліція допитує понад 100 активістів "податкового Майдану". – Українська правда, 14 січня 2011р.

2007-2008рр. аналогічні дії неодноразово здійснювали представники опозиційної на той час Партії регіонів, проте, жодних санкцій з боку правоохоронних органів проти них вжито не було.

Генеральна прокуратура України відіграє головну роль у кримінальному переслідуванні опозиційних політиків, її діяльність викликає численні протести з приводу порушень в їх розслідуванні⁴⁹, застосування “подвійних стандартів” під час розгляду звернень представників провладних і опозиційних сил⁵⁰ та ін.

ВИСНОВКИ

Відносини влади та опозиції у 2005-2011рр. значною мірою формувалися під впливом виборчої кампанії 2004р., що зумовило напруженість у відносинах між політичними силами, що підтримували у II турі виборів різних кандидатів. У подальшому, до цього додався конфлікт у середині “помаранчевої команди”, що внесло додатковий елемент напруженості.

Набуття чинності змінами до Конституції і створення двох центрів влади – Президента та Уряду і парламентської коаліції, зробило можливою ситуацію, коли влада розділилася між двома взаємно опозиційними силами, що зменшувало можливості її централізованого використання проти опозиції. Проте, наприкінці періоду влада знову була зосереджена в одному центрі та відповідна можливість знову з’явилася.

На відносини більшості та меншості у Верховній Раді впливали часті зміни політичних сил, що перебували у відповідних ролях, інституційний конфлікт між Президентом і Урядом, зумовлений дуалізмом влади, перенесення на політичний рівень особистого антагонізму певних політиків, а також спроби парламентських політичних сил реалізувати власні завдання, не зважаючи на норми законодавства. Це стало причиною частих і гострих парламентських і політичних криз, дострокових парламентських виборів.

Відносини між парламентськими більшістю і меншістю мали нестабільний характер, частими явищами були як періоди крайнього антагонізму, так і певної ситуативної співпраці, зумовленої тимчасовим збігом інтересів. У періоди стабілізації Парламенту меншість мала певні можливості впливу на реалізацію законотворчої та інших функцій Верховної Ради, проте протягом останнього періоду її вплив обмежено до мінімуму. Разом з тим, опозиції не завжди використовувала наявні у неї можливості критики влади та вироблення альтернатив її діям.

Значним негативним моментом у відносинах парламентської більшості та меншості стали спроби силового вирішення конфліктних ситуацій, блокування роботи Парламенту. До таких дій вдавались як опозиційні фракції, так і ті, що належали до складу коаліції. Узвичаєння таких подій, в кінцевому підсумку, призвело до брутального

використання сили, нанесення тілесних ушкоджень парламентарями своїм колегам, що взагалі є безпрецедентним фактом. Усе це сприяло зниженню рівня підтримки громадянами дій як парламентських більшості та меншості, так і Парламенту загалом.

Постійні конфлікти між політичними силами, що перебували при владі і в опозиції, владними інститутами, в яких вони були представлені, а також гострі політичні кризи спонукали владу та опозицію до спроб досягнення формальних і неформальних домовленостей. Подекуди їх результати мали позитивний вплив на політичну ситуацію, проте, в деяких випадках вони навпаки загострювали ситуацію і призводили до політичних криз.

Як свідчить досвід, важливою негативною рисою таких домовленостей був їх не публічний характер у цілому або відмінності між публічно проголошеними мотивами та деклараціями і реальними цілями, які через них реалізували обидві сторони. Зазначені домовленості не призвели до формування консенсусного порядку денного або чітких “правил гри” і взаємних зобов’язань влади та опозиції. Тому вони, як правило, не мали довгострокового позитивного впливу та часто порушувались учасниками вже через невеликий проміжок часу.

Політичні сили, що перебували при владі, подекуди вдавалися до тиску на політичних опонентів, репресивних дій з використанням силових структур. Рівень такого тиску був високим одразу після перемоги В.Ющенка на президентських виборах. Проте зараз вплив такого тиску значно зріс, що зумовлюється як концентрацією влади у Президента В.Януковича після його перемоги на президентських виборах і поверненням до Конституції 1996р., так і особливостями політичної культури нової владної команди – прагненням до політичного реваншу, перевагою політичної доцільності та економічних інтересів над принципами демократії і верховенства права.

Це зумовлює відмінність попередньої і нинішньої владних команд у використанні недемократичних практик. Якщо попередня влада застосовувала силу, то вона була спрямована безпосередньо проти політичних опонентів. При цьому, зберігалися рівень свободи слова та інших демократичних прав і свобод, умови для вільної політичної конкуренції. Нинішня влада здійснює силовий тиск не лише на своїх опонентів, але й на громадянське суспільство, ЗМІ, припускається обмежень прав громадян на протест проти її дій, намагається звужити простір політичної конкуренції.

Таке ставлення до опозиції (як політичної, так опозиції в суспільстві в цілому) є дуже небезпечним, з точки зору збереження демократичного курсу розвитку України. ■

⁴⁹ Див.: Омбудсмен: права Луценка брутально порушили. – Українська правда, 14 січня 2011р.; Луценко скаржить, що за ґратами тримають, а читати не дають. – УНІАН, 2 березня 2011р.; У Тимошенко звинувачують Генпрокуратуру у “махлюванні”. – Українська правда, 2 червня 2011р.

⁵⁰ Наприклад: Постраждалий в парламентському конфлікті 27 квітня 2010р. народний депутат від НУНС О.Доній заявив, що його, станом на 22 грудня 2010р., не було визнано потерпілим. Водночас проти опозиціонерів прокуратура 14 травня порушила кримінальну справу за фактом незаконного впливу на голову Верховної Ради та народних депутатів з метою перешкодити виконанню ними службових обов’язків. Див.: Депутати “БЮТ-Батьківщина” та НУНС залишили сесійну залу. – УНІАН, 22 грудня 2010р.; Єфремов: прокуратура допитує всіх нардепів від ПР. – УНІАН, 21 січня 2011р.

4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

ВИСНОВКИ

Період 2005-2011рр. характеризується високою інтенсивністю політичних процесів, що відбуваються в країні. Зокрема, відбулися суттєві зміни в конституційно-правовому полі держави, політичній і партійній системах, характері політичного режиму в цілому. Головними суб'єктами цих дій були політичні сили (партії і блоки), які через участь у виборах отримували контроль над тими чи іншими владними інститутами, чи, відповідно, опинялися в опозиції.

Зміни конституційної моделі організації влади після Конституційної реформи 2004р. ускладнили визначення політичних сил у координатах “влада-опозиція”, створивши можливість для існування різних опозицій не лише за змістовним (програмно-ідеологічним), але й за інституційним критерієм. Стало можливим таке явище, як взаємна опозиційність політичних сил, що мали вплив на той чи інший інститут влади. Повернення до Конституції в редакції 1996р. відновило моноцентричну модель влади, за якої опозиційність визначається до головного владного інституту – Президента України та його політичного курсу.

Значною мірою на діяльність опозиції впливали особливості партійної системи України в цілому. В першу чергу, йдеться про вплив на діяльність партій інтересів провідних ФПГ, відсутність стабільної соціальної бази, слабкість програмно-ідеологічних засад, надмірний рівень персоніфікації політики та ін.

Ці особливості, в поєднання з інституційними чинниками, впливали на здатність опозиційних політичних сил реально представляти інтереси невдоволених владою громадян, пропонувати конкурентоздатні альтернативи рішенням влади, об'єднувати зусилля для обстоювання перед владою власних прав і можливостей.

Натомість, опозиційні (як і провладні) партії, часто використовували для мобілізації виборців популістські підходи, експлуатували наявний соціокультурний поділ суспільства. Цим також можна пояснити періодичні спроби досягнення ситуативних, сепаратних домовленостей з владою, результати яких могли бути спрямованими проти інших опозиційних сил. Наслідком таких підходів є низький рівень суспільної підтримки багатопартійності в цілому, досить несприятливе ставлення громадян як до провладних, так і до опозиційних партій, наявність суспільного запиту на якісно нові політичні сили.

У сфері правового вноормування статусу, гарантій і прав опозиції на певному етапі відбулися

позитивні зміни. Конституційна реформа 2004р. уможливила закріплення гарантій і прав парламентської опозиції спочатку в Акті про Регламент Верховної Ради України, а згодом – у Законі про Регламент, що наблизило Україну до європейських стандартів як за формою, так і за змістом унормування прав меншості в Парламенті.

Однак, наступне відновлення дії Конституції в редакції 1996р. і скасування відповідних положень Закону про Регламент призвели до ситуації, коли права парламентської меншості законодавчо не захищені. Значною мірою це стало наслідком політичних підходів нової парламентської більшості до опозиції, недооцінки ролі останньої як невід'ємної складової демократичної політичної системи.

На цей час існують дві реальні альтернативи правового вноормування гарантій і прав парламентської опозиції – через внесення змін до Закону про Регламент Верховної Ради України (відновлення відповідних положень) або шляхом прийняття у другому читанні проекту Закону про парламентську опозицію, який перебуває на розгляді в Парламенті. Про необхідність посилення рівня захисту прав опозиції заявляв і Президент України. Однак, реалізація будь-якого варіанту залежить від наявності у влади політичної волі.

Відносини влади та опозиції у 2005-2011рр. значною мірою зазнавали впливу інерції протистояння у виборчій кампанії 2004р. Додатковими чинниками напруженості ставали суперечності у відносинах між вищими владними інститутами, закладені конституційними змінами 2004р., міжособистісна конкуренція лідерів політичних сил у період виборчих кампаній та підготовки до них. Внаслідок цього період характеризувався гострими і тривалими політичними кризами, змінами політичних сил при владі і в опозиції.

Посилення ролі Парламенту, надання коаліції права формування Уряду за участі Президента, значною мірою відбилося на відносинах між парламентськими більшістю і опозицією. За умов високого загального рівня конфліктності політичних процесів, ці відносини мали нестабільний характер, періоди крайнього загострення чергувалися з періодами тимчасової стабілізації.

За винятком останнього року, парламентська опозиція мала певні, а часом – сприятливі умови для реалізації своїх повноважень у Парламенті. Проте, після президентських виборів 2010р. та формування пропрезидентської більшості, парламентська опозиція практично позбавлена можливостей впливу на законодавчий процес, значно обмежені її можливості в реалізації контрольної та інших функцій Верховної Ради.

Внаслідок цього обмежується виконання Парламентом його представницької функції, оскільки реально залишаються не представленими інтереси виборців, які на виборах підтримали опозиційні сили. Знижується якість законотворчого процесу, оскільки відкидаються запропоновані опозицією альтернативні рішення. Зменшуються можливості парламентського контролю над діями виконавчої влади та роль Парламенту в цілому. У кінцевому підсумку це знижує ефективність дій влади, рівень її підзвітності і прозорості для суспільства.

Постійні конфлікти між провладними та опозиційними силами, періодичні гострі політичні кризи спонукали владу та опозицію до спроб досягнення формальних і неформальних домовленостей. Такі домовленості мали різні наслідки, в цілому вони не були стійкими і не призвели до формування консенсусного політичного порядку денного або чітких “правил гри” і взаємних зобов’язань влади та опозиції.

Політичні сили, що перебували при владі, вдавалися до тиску на політичних опонентів, у т.ч. з використанням силових структур. Особливо характерним це було для періодів одразу після президентських виборів 2004р. і 2010р. Однак, якщо після обрання Президентом В.Ющенка цей період тривав відносно недовго – до вересня 2005р., то після обрання Президентом В.Януковича силовий тиск на опозицію набув стійкої тенденції, яка спостерігається й нині.

Відмінності цих періодів також полягають у тому, що “помаранчева” влада здійснювала тиск і застосовувала силу безпосередньо проти політичних опонентів, тоді як загалом рівень забезпечення політичних прав і свобод, у т.ч. свободи слова, був досить високим, існували можливості вільної політичної конкуренції, про що свідчать результати виборів 2006р. і 2007р. та їх міжнародні оцінки.

Нинішня влада, на відміну від попередньої, здійснює силовий тиск не лише на опозиційні сили та їх лідерів, але й на інститути громадянського суспільства, громадських активістів і простих громадян, які протестують проти її дій. У країні знизився рівень свободи слова і ЗМІ, влада обмежує громадян у реалізації їх права на проведення акцій протесту, намагається створити для себе переваги в політичній конкуренції, використовуючи законодавчі повноваження.

Можна констатувати, що в Україні склалася кризова ситуація із забезпеченням прав опозиції. Законодавчих гарантій діяльності парламентської опозиції немає. Опозиція позбавлена можливостей на захист своїх прав через суд, з огляду на його підконтрольність владі. Навпаки, правоохоронні органи, органи прокуратури та суду щодо опозиції виступають складовими єдиного репресивного механізму держави. Президент України, будучи лідером головної провладної політичної партії, не може цілком неупереджено виконувати функцію

гаранта додержання прав і свобод людини і громадянина відносно опозиції.

Конституційний Суд після відомих політично мотивованих рішень не може вважатися незалежним від влади, здатним об’єктивно виконувати функцію конституційного контролю. Інститут омбудсмена не є настільки впливовим, щоб реально впливати на ситуацію із порушенням владою прав опозиції. Позбавлена можливостей захисту своїх прав в межах України, опозиція змушена апелювати до міжнародних організацій та зарубіжних демократичних країн.

Подальше продовження тиску влади на опозицію, конфронтації між ними може мати загрозливі наслідки для країни. З одного боку, влада, продовжуючи діяти за попередньою логікою, має бути свідомою того, що в разі зміни ситуації, репресивний апарат почне працювати проти неї. Усвідомлення цього може спонукати до спроб законсервувати своє перебування при владі через створення для опозиції нерівних умов політичної конкуренції, усуненні найбільш впливових політичних сил від участі у виборах чи прямих фальсифікацій їх результатів.

З іншого боку, відсутність легальних можливостей і умов для політичної діяльності спонукає опозицію до радикалізації, використання значного суспільного невдоволення владою, протестного потенціалу. За певних умов і підстав (різка погіршення соціально-економічної ситуації, фальсифікація результатів виборів та ін.) це може призвести до масового вияву суспільного протесту та дестабілізації ситуації в країні з непередбачуваними наслідками.

Попри всі обставини, відносини між владою і опозицією в Україні поки не перейшли межу, за якої поглиблення конфронтації та її переростання у відкритий конфлікт є невідворотним. Однак, ця межа є дуже близькою. Тому подальший розвиток подій залежатиме від усвідомлення цієї обставини обома сторонами та наявності у них політичної волі для початку діалогу.

ПРОПОЗИЦІЇ

Опозиційним політичним силам:

(1) проаналізувати негативний досвід своїх дій у 2005-2011рр., причини втрати підтримки значною частиною суспільства, поразки на президентських виборах 2010р., неспроможності захистити свої права і права невдоволених діями влади громадян у період 2010-2011рр.;

(2) невідкладно провести спільний круглий стіл опозиції, на якому:

- виробити формат об’єднання зусиль і механізм координації дій для досягнення спільних для різних частин опозиції завдань, зокрема, забезпечення дотримання владою демократичних прав і свобод громадян, збереження умов для вільної політичної конкуренції, здійснення контролю над діями влади;

- сформувати узгоджений пакет претензій і вимог до діючої влади, який буде спільно винесений опозиційними силами для діалогу з владою;
- визначити уповноважених представників від об'єднаної опозиції для участі в круглому столі між владою і опозицією;

(3) започаткувати процес вироблення спільної платформи опозиційних сил для майбутніх парламентських і президентських виборів, яка б відбивала основні, насамперед, соціально-економічні інтереси громадян, невдоволених діями нинішньої влади;

(4) публічно взяти на себе зобов'язання реалізації такої платформи в разі перемоги на виборах;

(5) розпочати оновлення структур опозиційних партій, їх керівництва на центральному та місцевому рівнях, публічно представляти “нові обличчя”, молоді, активні, кваліфіковані кадри, залучати до своєї діяльності активістів неурядових організацій, представників масових політичних рухів.

Президенту України:

1) розпочати діалог з опозицією, з метою припинення протистояння між владою і опозицією, налагодження цивілізованих відносин між ними.

Передумовами такого діалогу мають бути:

- звільнення утримуваних під вартою лідерів і представників опозиційних сил;
- проведення перевірки законності порушення проти них кримінальних справ; за результатами перевірки – закриття справ чи направлення на додаткове розслідування;
- відсторонення від розслідування та розгляду справ усіх осіб, причетних до них раніше, проведення розслідування і притягнення до відповідальності, передбаченої законом, працівників правоохоронних органів, які порушували процедурні норми і права обвинувачуваних;
- відсторонення суддів, які розглядали відповідні справи, забезпечення неупередженого розгляду справ у судах, надання обвинувачуваним усіх передбачених законом можливостей для свого захисту;
- усунення обмежень на доступ опозиції до державних ЗМІ, зокрема, до Першого національного телеканалу.

Формою проведення діалогу може бути Національний круглий стіл між владою і опозицією. За його підсумками має бути підписана Політична угода із взаємними зобов'язаннями сторін, що її підписали.

Запросити до участі у круглому столі в якості спостерігачів представників міжнародних організацій та зарубіжних країн з числа ключових зовнішньополітичних партнерів України.

Передбачити пряму трансляцію Круглого столу в ефірі Першого національного телеканалу;

(2) як гаранту додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина – забезпечити неухильне дотримання усіма органами та інститутами влади політичних прав і свобод громадян, незалежно від їх ставлення до влади, симпатій до тих чи інших політичних сил.

Заслухати звіти керівників Генеральної прокуратури, МВС, СБУ стосовно стану дотримання цими органами прав громадян, звернувши увагу на випадки переслідувань за політичними мотивами, тиску на інститути громадянського суспільства та ін. За підсумками звітів зробити необхідні кадрові висновки.

За результатами започаткувати з 2011р. практику підготовки та видання, за участю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Щорічних доповідей про дотримання правоохоронними органами України прав і свобод громадян. Визначити, що ці доповіді підлягають обов'язковому заслуховуванню на відкритому пленарному засіданні Верховної Ради України з трансляцією у прямому ефірі Першого національного телеканалу.

Внести на розгляд Верховної Ради законопроекти, які передбачили б зміни в законодавстві про судову систему, з метою забезпечення її незалежності, відповідно до рекомендацій європейських інститутів.

Забезпечити врахування рекомендацій Венеціанської комісії та інших міжнародних експертних інституцій стосовно доопрацювання проекту нового Закону про вибори народних депутатів України, який буде внесено Президентом на розгляд Верховної Ради України.

Створити при Президенті консультативно-дорадчий орган, до складу якого належали б представники організацій громадянського суспільства, які здійснюють моніторинг і аналіз додержання прав і свобод громадян у різних сферах, правозахисних організацій.

Залучити до складу Конституційної Асамблеї фахівців, запропонованих організаціями громадянського суспільства.

Верховній Раді України:

(1) внести зміни до Закону про Регламент Верховної Ради, повернувши положення, що визначають гарантії і права парламентської опозиції, або прийняти у другому читанні проект Закону про парламентську опозицію, який перебуває на розгляді;

(2) внести зміни до законодавства про політичні партії, передбачивши їх публічну відповідальність за виконання передвиборних зобов'язань, взятих на виборах до Верховної Ради України, Верховної Ради АР Крим, органів місцевого самоврядування. ■

ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ: СТАН, УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ НАЛАГОДЖЕННЯ КОНСТРУКТИВНИХ ВІДНОСИН З ВЛАДОЮ

З метою всебічної оцінки стану політичної опозиції в Україні, її відносин з владою та перспектив їх покращання, Центр Разумкова звернувся з питаннями до лідерів провідних політичних сил (провладних і опозиційних), відомих експертів, представників ЗМІ¹.

ЛІДЕРИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Анатолій ГРИЦЕНКО,
голова політичної партії
“Громадянська позиція”

– У чому полягають головні відмінності між політичними силами, які представляють (підтримують) владу, та опозиційними політичними силами в соціально-економічній, внутрішній та зовнішній політиці?

Нинішня влада відрізняється від попередніх влад і від нинішньої опозиції, насамперед тим, що вона переконала себе, що “впіймала Бога за бороду”, що вона – найрозумніша, що вона знає, що робити в країні, що їй не потрібна інша думка і вона сама впорасться із ситуацією.

Хоча насправді – це не так. При цьому, таку думку висловлюють не лише найбільш прямолінійні представники пропрезидентської коаліції, а навіть ті “молоді обличчя”, від яких очікували іншого. Наприклад С.Тігіпко, який з трибуни Парламенту говорив опозиції, що владі не потрібні її законопроекти, не потрібні її ідеї, влада сама знає, що робити.

Це знання, а точніше його відсутність, вже очевидні. За 15 місяців перебування Президента В.Януковича при владі всі, хто здатний думати, вже переконалися, що влада, на жаль, не спромоглася на жодні реформи. Статистичні дані, які вже оприлюднили експерти, свідчать про те, що за весь час перебування В.Януковича на посту Президента, лише приблизно 2% законів, що набувають чинності, ініційовані опозицією. Хоча за попереднього Президента, внесок опозиції у загальну законотворчість був на рівні приблизно 15%. Ці цифри дуже красномовні. З власного досвіду знаю, що **законопроекти відхиляються або не вносяться до порядку денного не тому, що вони неякісні змістовно, або вони не є корисними для суспільства, а лише тому, що вони ініційовані не владою, а опозицією.**

Деякі випадки є комічними. Наприклад, коли влада не голосує за внесений мною законопроект про скасування державного технічного огляду для приватного транспорту, але вже через кілька тижнів від імені Президента вноситься абсолютно аналогічний, такого ж змісту законопроект. Я вже не кажу про питання плагіату, інтелектуальної власності і т.ін.

Це свідчить про те, що цій владі опозиція не потрібна. Нинішня владна команда забула просту річ, що перебування при владі має унікальну властивість завершуватись. І той, хто сьогодні при владі, завтра або післязавтра буде в опозиції. Такого погляду на наступні кілька років зараз, на жаль, немає. Це свідчить про відсутність нормального європейського, демократичного мислення в тих, хто зараз отримав доступ до влади.

Що стосується змістовної відмінності тих, хто при владі, й тих, хто в опозиції. Я переконаний, що нинішня опозиція, якби вона зараз була при владі, не пішла б таким брутальним наступом на все українське: на українські школи, українську освіту, мову. Нинішня опозиція не здавала б національні інтереси України, як це робить нинішня влада – починаючи від Харківського пакту “газ в обмін на суверенітет”, до збільшення присутності Росії в інформаційному просторі, в українській економіці.

– Від чого найбільше залежить можливість налагодження конструктивного діалогу між владою та опозицією в Україні на сучасному етапі, які заходи необхідно здійснити, щоб знизити рівень конфліктності у відносинах між ними?

У В.Януковича після обрання Президентом був шанс запропонувати інший дух співпраці між владою та опозицією. Був шанс, розуміючи складну економічну ситуацію в країні, виклики глобальної фінансової кризи, принаймні, спробувати створити рамки такої співпраці – через формування уряду народної довіри чи національного відродження. Можна було залучити до спільної роботи, в т.ч. на впливових посадах в Уряді, представників інших політичних сил, у т.ч. і опозиційних.

Але він пішов шляхом формування виконавчої вертикалі винятково за принципом відданості,

¹ Інтерв'ю проводилися у квітні-травні 2011р. Відповіді в кожній з груп опитаних подані в алфавітному порядку. На жаль, представники партій, що належать до складу провладної парламентської більшості, не надали свої відповіді на поставлені питання, а тому точка зору влади на зазначені проблеми не представлена.

слухняності “своїх” і не допуску “чужих”. Це робилося в таких спотворених формах, що тепер **по всій країні посади навіть на обласному та районному рівнях, чи то в державних адміністраціях, чи то в податковій службі чи міліції, обіймають представники або вихідці з одного регіону: Донецької області, а ще більше – з малої батьківщини чинного Президента.** Цілком зрозуміло, що це хибний підхід, оскільки країна є значно багатшою кадрами. Багато розумних людей, професіоналів проживають не лише в Єнакієвому чи в Донецьку, а й на Одещині, Львівщині, Волині, Черкащині, Сумщині, Харківщині. Проте, кадрова політика носить виразно регіональний характер, з партійно-персоніфікованим забарвленням.

Друге, що хибно зробив В.Янукович, це те, що **він увімкнув на повну потужність репресивну машину для переслідування представників попередньої влади.** Тобто, почалося притягнення до кримінальної відповідальності, в т.ч. з арештами та утриманням за ґратами, членів попереднього Уряду, а подається це як широкомасштабна і справедлива боротьба з корупцією і зловживаннями. Хоча в це ніхто не вірить, ні в Україні, ні за її межами.

Насправді, і це моя чітка позиція, за порушення закону або зловживання чиновник повинен відповідати негайно, незалежно від того, має він партійний квиток Партії регіонів чи будь-якої іншої партії, або не має його взагалі. Відповідальність повинна бути невідворотною, одразу після скоєння зловживання. У нас все відбувається по іншому. **Притягнення до відповідальності є вибірковим, а потужність репресивної машини – максимальною.** Ця вибірковість спрямована винятково на членів попередньої управлінської команди. Своїх не чіпають, а якщо і притягують до відповідальності, то результатом стає те, що члени попереднього Уряду сидять за ґратами або щодня ходять до прокуратури, а члени нинішнього Уряду, які зловживають владою і порушують закону набагато більших масштабах (про це свідчать документально підтверджені матеріали журналістських розслідувань) – залишаються у своїх службових кімнатах.

Тим самим створюється небезпечна ситуація, коли нинішня влада, запустивши маховик репресій проти опозиції, буде триматися за цю владу, битися за неї зубами й кістками. Вона буде боятися її втратити, оскільки після завершення перебування при владі для прем'єра, міністра чи губернатора, які свідомо йдуть на порушення закону, наступить невідворотна відповідальність. При цьому, маятник репресивної машини має хитнутися зі ще більшою потужністю, тому що до прокуратури зараз ходять і дають покази і колишні прем'єри та президенти, і віце-прем'єри та міністри, чого не було раніше. Це означає, що за абсолютно дзеркальне правопорушення, яке здійснюється сьогодні, так само буде викликаний до прокуратури і чинний Президент, і чинний Прем'єр. Тому вони бояться набагато більше, ніж представники опозиції – масштаби зловживань є набагато більшими.

Тому зараз я не бачу реальних можливостей зменшення конфліктності відносин між владою та опозицією. Всі прекрасно розуміють, що не слідчий Генпрокуратури і не суддя Печерського районного суду приймають рішення з резонансних кримінальних справ. **У системі влади, яку вибудував В.Янукович, за всі рішення відповідає одна особа – Янукович Віктор Федорович.** У нього була можливість проявити свої гуманні риси й припинити знущання над Ю.Луценком, над Ю.Тимошенко, над іншими

посадовцями, які навіть якщо й порушили якісь положення законів чи постанов, але точно не заслужили не те, щоб їх тримали за ґратами, як суспільно небезпечних кримінальних злодіїв, чи принизливо обмежували в русі в межах своєї власної країни.

Ніхто з тих членів Уряду, які сьогодні притягуються до відповідальності, ні сама Ю.Тимошенко, ні В.Іващенко, ні інші не втекли за межі країни. Я, як депутат, разом з багатьма десятками інших депутатів, під своє слово гарантував у письмовій формі в листі до Генерального прокурора, що Ю.Луценко братиме участь у цих слідчих діях, не залишить межі країни, і ми вимагаємо для Ю.Луценка зміну запобіжного заходо на підписку про невиїзд. Я припускаю, що прокуратуру та суди зорієнтували на максимально жорстку позицію. І саме тому, я повторюю свій висновок: Президент нічого не зробив для того, щоб влада та опозиція могли сісти за якийсь умовний круглий стіл і розпочати дискусію про шляхи вирішення спільними зусиллями економічних, соціальних, безпекових і будь-яких інших проблем. Надто далеко зайшов В.Янукович у своєму тиску на опозицію. ■

Віталій КЛИЧКО,
голова політичної партії “УДАР”

– У чому полягають головні відмінності між політичними силами, які представляють (підтримують) владу, та опозиційними політичними силами в соціально-економічній, внутрішній та зовнішній політиці?

Більшість діючих політичних партій як у владі, так і в опозиції, мають спільні риси в підходах до побудови політичного курсу. Часто ми бачимо однакові прояви волонтаризму в діях нинішньої і колишньої влади. Ми є свідками, що вирішення поточних завдань переважає над стратегічними. На жаль, **зв'язки між партіями та суспільством є слабкими, політичні сили не розуміють проблем громади і не готові їх вирішувати.** Партії досить умовно формують політику в інтересах суспільства, бо **насправді більшість політичних сил орієнтуються на інтереси окремих груп, а не держави та українського суспільства.**

Однак, нинішня влада особливо відрізняється своїм прагненням домінувати як у політичному процесі, так і в контролі над державними інститутами та ресурсами. Сутність внутрішньополітичної стратегії правлячої партії – у ствердженні власної монополії на владу, для чого вже зроблено чимало змін – як на законодавчому рівні, так і на рівні політичної практики.

Правляча партія, на відміну від попередньої влади, не сприймає конкуренцію взагалі – ані в політиці, ані в економіці, ані в суспільстві. Свідченням цього є ставлення до опозиції – обмеження її можливостей у Парламенті та ЗМІ, внесення змін до виборчого законодавства, що обмежують конкурентів влади. Інші приклади – концентрація ресурсів і ринків у руках бізнес-груп, наближених до влади, обмеження суспільної активності громадських рухів та їх акцій, арешти активістів Майдану і, зрештою – обмеження свободи слова.

Конкуренція – це один з ключових принципів демократії, і її обмеження, як у політиці, так і в економіці, означає, що **влада фактично проводить курс на згортання демократії.** Політику влади у внутрішній та соціально-економічній сферах можна визначити як таку, що спрямована на побудову моделі обмеженої демократії.

У зовнішній політиці влада проводить курс на стратегічне партнерство з Росією, однак така політика фактично призводить до втрати балансу з іншими напрямками міжнародної політики, створює додаткові внутрішні проблеми в країні. Правлячій партії так і не вдалося посилити позиції України на світовій арені, покращити її міжнародний імідж. У більшості випадків це є наслідком неефективної внутрішньої політики та згорання демократичних процесів у країні.

Опозиційні політичні сили змушені вести політику виживання та боротьби з владою. Основною відмінністю цих партій є їх прагнення повернути увагу суспільства та міжнародної громадськості до негативних наслідків політики влади. Критика й спроба захистити себе від політичного утиску – це і є стратегія опозиційних партій. **Проте, опозиція, як і влада, не спроможна проводити політику на захист та відстоювання суспільних інтересів, інтересів України.** Опозиційним силам поки не вдалося налагодити системну роботу з суспільством, бракує чіткої альтернативної платформи й стратегії, які б склали конкуренцію політиці влади і були б підтримані більшістю українського суспільства. Адже саме в цьому і є запорука можливої перемоги в майбутньому.

– Від чого найбільше залежить можливість налагодження конструктивного діалогу між владою та опозицією в Україні на сучасному етапі, які заходи необхідно здійснити, щоб знизити рівень конфліктності у відносинах між ними?

Головне – це створення умов для діяльності опозиції. Досі в Україні не сформовано традиційного для демократичних суспільств підходу – коли влада та опозиція виступають як конкуренти з різними точками зору на ті чи інші питання, але при цьому не є непримиренними ворогами, що мають знищити один одного. **В Україні й дотепер панує логіка боротьби з опонентами, яка не має нічого спільного з демократичними принципами.**

Для встановлення діалогу між владою та опозицією усі політичні сили мають погодитися на такі “правила гри”, які гарантуватимуть опозиції відповідні права і не виключатимуть можливість у подальшому її приходу до влади. Значною мірою створення таких правил залежить від політичної волі влади нинішньої, від її свідомості та готовості дотримуватися демократичних принципів.

На жаль, сьогодні є великі сумніви щодо того, чи здатна влада поступитись опозиції і будь-яким конкурентам взагалі. Хоча це і є найбільшою слабкістю будь-якої влади. **Прагнення “закріпитися надовго” завжди руйнує довіру виборців до влади, і саме це ми сьогодні спостерігаємо в Україні.**

Якщо ж говорити про конкретні заходи для встановлення такого діалогу, то ті кроки, що мають кулуарний характер, не будуть ефективними.

Найкращий шлях – це проведення раундів “круглого столу” чи створення Політичної Ради, метою якої було б опрацювання демократичних правил і відносин між владою та опозицією, внесення конкретних пропозицій стосовно відповідних законів (перш за все, Закону “Про опозицію” та тих законів, що регулюють діяльність ЗМІ).

Однак, важливою передумовою цього діалогу є значна суспільна активність і жорсткі умови з боку консолідованої опозиції й громадськості. Саме це змусило б владу сісти за стіл переговорів. ■

Юлія ТИМОШЕНКО,
голова політичної партії
Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина”

– У чому полягають головні відмінності між політичними силами, які представляють (підтримують) владу, та опозиційними політичними силами в соціально-економічній, внутрішній та зовнішній політиці?

Те, що ми різні, думаю, сьогодні визнають навіть найзатятіші “противсіхи” зразка 2009р. - початку 2010р.

Так, мушу визнати, **якість і нашої влади давала підстави для невдоволення у суспільстві.** Наш Уряд діяв в умовах жорсткої світової економічної кризи, без більшості у Верховній Раді, за шаленої, я би навіть сказала, оскаженілої протидії з боку Президента, в умовах постійних диверсії НБУ проти національної грошової одиниці.

Виконавча вертикаль також була не підпорядкована Уряду, а губернаторам забороняли приходити на наради до Кабінету Міністрів. Отакий форс-мажор вкупі з нашими власними кадровими прорахунками не дали продемонструвати той результат, на який розраховували і ми самі, і суспільство.

Але в кризу ми утримали країну від падіння у прірву. При всьому цьому, **ми були демократичною владою. Владою, напевно, недосконалою, з усіма природними вадами та недоліками, але побудованою та діючою за європейськими зразками.** І саме цим ми відрізняємося від нинішнього режиму, який не є політичним режимом у європейському розумінні цього терміну, а являє собою потужний, жорсткий і – жорстокий! – мафіозний клан, який наче пилосос викачує з України всі можливі та неможливі ресурси.

У народі, необтяженому законами політичної коректності, нинішній політичний режим називають просто “бандою”.

Закордонні експерти дещо стриманіші: вони вживають термін “клетократія”. Але це, якщо перекласти українською буквально, звучить як “влада крадіїв”. Судіть самі, чи сильно воно відрізняється від “банди”.

Хіба глава умовно нашого Уряду міг дозволити собі привласнити 140 га лісу для облаштування власного лігвища чи одним розчерком пера виділити 150 млн. бюджетних гривень на підтримку бізнесу, до якого причетна його дитина? Чи міг би наш перший Віце-прем'єр влити своїм же рішенням 200 млн. державних коштів у власний бізнес під прикриттям впровадження інноваційних технологій? Чи міг би лідер нашої парламентської фракції через сумнівні тендери отримати держзамовлення для власних підприємств на півмільярда гривень?

Якщо ж стисло резюмувати наші відмінності, то вони наступні.

У соціально-економічній сфері ми переконані, що глибинні реформи Україні вкрай потрібні, і проводити їх треба якомога швидше, хоча за 15 останніх місяців слово “реформи” дискредитоване так, що вживати його вже якось лячно.

Зрозуміло, що ціна перетворень дуже висока і сплатити її має, насамперед, українська олігархія, яка побудувала свої мільярдні статки на нечесній приватизації державної власності, а не малий бізнес і рядові українці, як вважають В.Янукович, М.Азаров,

С.Тігіпко і компанія. Тягар змін, скажемо чесно і відверто, має лягти на плечі тих людей, які виблискують багатством у щорічних рейтингах журналів “Форбс”, “Фокус”, “Кореспондент”, а не малих підприємців, як, наприклад, тих, чиї робочі місця було безжалюдно розтопано “Беркутом” у середині травня на Лісовому ринку в Києві.

Ще одна наша відмінність полягає в тому, що в економіці ми не прихильники стратегії на монополізацію усіх товарних ринків в інтересах Сім’ї номер один та ще приблизно п’яти родин. **Ми – за розвиток справжньої ринкової конкуренції та максимальну монополізацію економіки.**

У внутрішній політиці наша кардинальна і принципова різниця так само полягає у ставленні до конкуренції, але вже політичної – як основи демократії та свободи слова. Нам багато в чому дорікали, але жодних закидів щодо недотримання демократичних принципів, узурпації влади чи, тим більше, згортання свободи слова не було чути навіть від найзапекліших опонентів. Партії регіонів же вистачило кількох місяців, щоб про згортання в країні громадянських прав і свобод, політичні розправи з конкурентами, відродження цензури загомонили в усьому світі. Безпрецедентне падіння України в усіх відповідних міжнародних рейтингах більш ніж наочно демонструє цю різницю між нашими політичними силами.

У зовнішньополітичній сфері ми проводимо курс на повномасштабну цілковиту євроінтеграцію на відміну від зигзагоподібної “багатовекторності” В.Януковича. Сьогодні влада лише імітує рух країни до європейських структур за правилом “крок уперед, два – назад”. Країна не може сидіти у вічному шпатажі, треба, нарешті, визначитись остаточно, і громадська думка позитивно реагує на європейський вектор, відчувачи його стратегічну відповідність глибинним національним інтересам.

Нарешті, **про гуманітарну політику влади.** Насичена вже до небезпечного для здоров’я рівня рудиментами та атавізмами радянських часів, вона для нас чужа та неприйнятна. Ми чітко обстоюємо нашу унікальну українську ідентичність, стоїмо на тому, що єдиною державною мовою є українська, що в нашої країни – не спільна з кимось, а своя власна історія, що наш народ не потребує імпорту духовності. Та на відміну від В.Януковича та, як власне, його попередника, ми не плануємо ламати через коліно тих, хто має список героїв і вікопомних дат, відмінний від нашого. Першим пріоритетом для нас була, є і буде національна єдність.

– Від чого найбільше залежить можливість налагодження конструктивного діалогу між владою та опозицією в Україні на сучасному етапі, які заходи необхідно здійснити, щоб знизити рівень конфліктності у відносинах між ними?

Звичайно, ми вважаємо ненормальним відсутність діалогу між владою та опозицією, та що поробиш, якщо майданчиками для обміну думками з опозицією режим обрав тюремні камери та “тортурні” Генпрокуратури.

Є сумніви, що у нас взагалі можуть бути спільні пункти порядку денного, але **передумовою, бодай якогось, діалогу мало б стати припинення політичних репресій, закриття псевдокримінальних справ, відмова від вибіркового застосування правосуддя у політичних цілях.**

На відміну від демократичної влади, зацікавленої в існуванні сильної опозиції, режим В.Януковича обрав безперспективний курс на знищення в Україні будь-якої опозиції.

На мою думку, **відносини між владою та опозицією повинні будуватися незалежно від політичних персоналій і регламентуватися Конституцією та законами.** Ми, будучи владою, переконували тодішню опозицію в необхідності прийняття відповідного документа з наділенням опозиції широкими функціями з контролю над діями влади.

Зокрема, ми пропонували надати опозиції право брати участь у формуванні персонального складу Рахункової палати, Ради Національного банку України, Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, Вищої ради юстиції тощо. Крім того, згідно з нашим проектом, опозиція отримала би право створення тимчасових слідчих комісій Верховної Ради, її представники гарантовано очолювали б ключові парламентські комітети.

У такому ж ключі діятимемо і після повернення до влади.

А от В.Янукович, прийшовши до влади, не лише не покращив, а істотно деформував законодавче забезпечення діяльності опозиції в Україні. Нас позбавили навіть тих, явно недостатніх, інструментів, які опозиція мала згідно з Конституцією в редакції 2004р.

Сьогодні думку опозиції Верховна Рада не враховує зовсім. Опозицію позбавлено права брати участь у формуванні парламентського порядку денного. Ініційовані нами законопроекти більшість провалює навіть не читаючи, лише тому, що вони – від опозиції.

Так, останнім часом ми внесли цілу низку альтернативних урядовим законопроектів, зокрема “Про пенсійну реформу”, “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва”, “Про податок на окремі види майна”, альтернативний проект Бюджетного кодексу. Ми запропонували сотні поправок до Податкового кодексу, тисячі поправок до пакета т.зв. судової реформи. Більшість з цих та інші не були навіть внесені до порядку денного.

Зважаючи на це, питання про те, хто – влада чи опозиція – справді прагне діалогу, а хто його всіляко уникає, думаю, риторичне, а цивілізовані відносини влади та опозиції запанують в Україні за іншої, вже не цієї, влади. І чим швидше, тим краще. ■

Олег ТЯГНИБОК,
голова політичної партії
Всеукраїнське об’єднання “Свобода”

– У чому полягають головні відмінності між політичними силами, які представляють (підтримують) владу, та опозиційними політичними силами в соціально-економічній, внутрішній та зовнішній політиці?

Ключова відмінність між програмними засадами ВО “Свобода” та провладних партій (а також решти т.зв. опозиції) полягає в тому, що ми розглядаємо всю нашу програму як засіб досягнення соціальної та національної справедливості в Україні. Саме побудова могутньої Української Держави на засадах соціальної та національної справедливості є головною метою ВО “Свобода”. Держави, яка посяде гідне місце

серед провідних країн світу і забезпечити безперервний розвиток української нації. В цьому своєму прагненні ми не звертаємо уваги на рамки т.зв. “сьогоднішніх реалій” і не хвилюємося про думку різних сусідів. Ми лише вираховуємо оптимальні кроки для української нації, й намагаємося прописати їх настільки детально, наскільки це є реальним в умовах програм.

З моменту отримання Україною незалежності наша держава йшла в фарватері чужої економічної думки та чужих економічних пріоритетів. **Пряме виконання “порад” різних “чиказьких хлопчиків”, поєднане з бездарністю та фундаментальною антиукраїнськістю влади, призвело до катастрофічних наслідків на початку 1990-х, які й були джерелом тієї згубної економічної моделі, що панує в Україні й досі.** Результатом тих подій, які мають своє продовження й сьогодні, стало зубожіння українців, кричуща соціальна несправедливість і втрата могутності української економіки.

Але попри те, що зараз вже очевидна помилковість курсу на мавпування чужих моделей й шляхів розвитку, розмови про потребу використання “загальноприйнятих світових норм” в українській економіці та інших аспектах державного управління, не тільки не вщухають, але й дедалі більше нарастають, тим самим часто вбиваючи в зародку справді українські напрацювання й думки.

Саме таким плазуванням перед чужими аксіомами продовжує займатися сьогоднішня влада та більшість т.зв. опозиції. Влада пішла навіть далі – вона взагалі не ототожнює себе з простими українцями й будує економічну модель країни як колонізатор – бажаючи продовжити зубожіння українців задля отримання дешевої робочої сили та свого подальшого збагачення.

ВО “Свобода” пропонує окрему, українську соціально-економічну модель, яка б не тільки могла виправити помилки минушини та їх наслідки, але й забезпечила б подальше створення та розвиток могутньої української економіки. Такої економіки, в якій би по максимуму використовувався потенціал України задля забезпечення благополуччя кожного українця. Нашу позицію не слід розуміти як зарозумілість або надмірну самовпевненість. Ми не створюємо нашу програму з нуля, сидячі в якомусь віддаленому від реальності кабінеті. Безперечно ми враховуємо провідні економічні теорії та практичні напрацювання світових експертів, але ми відрізняємося тим, що вміємо тверезо розмежовувати зерно від полови. Одночасно ми пам’ятаємо та зважаємо на споконвічні українські економічні традиції.

Саме такий підхід дозволив нам створити Програму Захисту Українців – найбільш детальну та чітку партійну програму в Україні. Важливо звернути увагу на деякі пункти цієї програми, які повністю відокремлюють нас від інших політичних сил. Саме такі пункти й дозволяють нам говорити про соціальну та національну справедливість. Отже:

- ухвалити Закон про стратегічні підприємства. Заборонити приватизацію стратегічних підприємств і повернути в державну власність незаконно приватизовані;
- перевірити законність приватизації усіх великих підприємств (у яких середньооблікове число працівників перевищує 1 000 осіб у рік,

а обсяг валового доходу від реалізації продукту в рік перевищує суму, еквівалентну €5 млн. за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні). Повернути незаконно приватизовані об’єкти в державну власність і власність трудових колективів;

- забезпечити переваги громадян України перед іноземними інвесторами у приватизації державних підприємств;
- заборонити в Україні торгівлю землею сільськогосподарського призначення. Надавати її у довгострокове володіння українським громадянам із правом родинного успадкування. Визначити законом підстави припинення такого володіння в разі використання землі за нецільовим призначенням чи в разі погіршення її продуктивності;
- зменшити економічний тиск держави на дрібне та середнє підприємництво, запровадивши прогресивну шкалу оподаткування за принципом: малий бізнес – малі податки, великий бізнес – великі податки;
- розвивати конкурентоспроможні галузі української промислової та інноваційної діяльності: авіа-, судно-, верстатобудування, ВПК, космічна галузь, енергетичне та сільськогосподарське машинобудування, “цивільне” машинобудування (автомобілі, автобуси, вагони, локомотиви тощо), харчопереробна (в т.ч. переробка іноземної сировини), високотехнологічні та наукомісткі галузі. Державна підтримка має бути спрямована не на сировино-інтенсивні галузі, які переважно є експортними (наприклад, металургія й хімія), а на високотехнологічні, інноваційні, імпортозамінні та вертикально інтегровані галузі.

Це лише дециця з нашої програми, але вже тут чітко видна різниця в поглядах. Наприклад, поки сьогоднішня влада готується до розпродажу сільськогосподарської землі, а деякі опозиціонери, які раніше цю ідею підтримували, закликають лише до подовження мораторію, ми, натомість, чітко виступаємо, як завжди це робили, за повну заборону торгівлі землею сільськогосподарського призначення.

Так само ми розуміємо, що не може бути жодних розмов про соціальну справедливість, поки надвужкий прошарок населення продовжує володіти стратегічними підприємствами та просто системоформуючими гігантами, вкраденими в української нації. Лише “Свобода” чітко вимагає повернення таких підприємств у державну власність, і, очевидно, що в цих наших вимогах ми вступаємо в жорсткий конфлікт з сьогоднішньою олігархічною владою.

Але ми розуміємо, що **всі ці зміни провести буде неможливо, поки при владі сидить радянська номенклатура та її прямі ідейні нащадки.** Тому ми вимагаємо провести люстрацію влади та усунути від влади агентуру КДБ та держслужбовців, які працювали на керівних посадах у КПРС. “Свобода” є єдиною силою в Україні, котра послідовно бореться, щоб це, нарешті, було здійснено, як це відбулося в більшості країн Східної Європи.

Коли мова йде про аспекти внутрішньої політики, більш віддалені від економіки, то тут все дуже просто. **В Україні є сили, які проводять українофобську гуманітарну політику, й сили, які виступають**

за українські цінності. Безперечно, чинна влада відноситься до першої категорії. “Свобода” послідовно відстоює всеохоплююче державне сприяння українській мові та культурі, відродженню правдивої української історії та виховання молоді в патріотичному дусі, натомість **чинна влада робить все можливе, щоб скоріше затягнути Україну в “Русский мир”**.

Схожа ситуація спостерігається й в зовнішній політиці – **розмови про євроінтеграцію є лише ширмою до затягування України назад під прямий вплив Москви**. Ключова відмінність між “Свободою” та владою тут полягає в тому, що ми не вважаємо для України пріоритетним будь-які штучні об’єднання в якості самоцілі. Приєднання до будь-якої наддержавної структури має розглядатися лише з позиції вигоди для української нації. Більше того, такі розмови слід починати лише тоді, коли ми побачимо реальні шанси вступу до таких структур.

Замість нескінчених пустих балачок про різні “інтеграції” та чергових спроб затягнути Україну до різних кишеневих організацій ворожих сусідів, “Свобода” пропонує шлях україноцентризму, де Україна нарешті стане суб’єктом міжнародних відносин, а не їх об’єктом. Відповідно, ми єдині, хто виступає за активний розвиток Балто-Чорноморського проекту з Україною в центрі. На нашу думку, **зовнішньополітичні зусилля слід спрямувати на побудову тісної політичної та економічної співдружності з природними союзниками – країнами Балто-Чорноморської геополітичної осі** (Швеція, Норвегія, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, Польща, Болгарія, в перспективі – Білорусь тощо) та ініціювати взаємовигідні угоди між цими державами та Україною в усіх стратегічно важливих галузях: торгівлі та митній політиці, енергетичній безпеці та транзиті, обороні тощо.

Безперечно, **Україна перебуває у надскладній геополітичній ситуації, й нам потрібні союзники**. Але, замість того, щоб вже 20 років бігати за цими союзниками, при цьому не покращуючи нічого в своєму домі, слід нарешті зайнятися розбудовою своєї країни та армії. Зокрема – встановити фінансування Збройних Сил України на рівні 5% ВВП (до подолання технічного відставання ЗС України від країн-сусідів), реформувати ЗС України, в т.ч. ВМС і ВПС, оснастити їх кораблями, літаками, ракетними ударними комплексами та комплексами ППО 4-го та 5-го покоління, переозброїти наявну техніку (літаки, кораблі) сучасними зразками озброєння, розбудувати військово-промисловий комплекс для забезпечення сучасним вітчизняним озброєнням українського війська та ефективної участі України у світовому ринку зброї та відновити ядерний статус України.

Якщо все це буде зроблено, разом з економічними реформами, згаданими вище, то вже потенційні союзники бігатимуть за нами, а не ми за ними.

– Від чого найбільше залежить можливість налагодження конструктивного діалогу між владою та опозицією в Україні на сучасному етапі, які заходи необхідно здійснити, щоб знизити рівень конфліктності у відносинах між ними?

Будь-який діалог може базуватися лише на наявності спільних цінностей. Поки чинна влада повністю ігнорує інтереси української нації, й навіть послідовно діє проти цих інтересів, вона не може вести жодного діалогу з опозицією, їй це просто не потрібно.

Єдиний “діалог”, на який вона здатна, це мова репресій. Очевидно, що в такому випадку відповідь народу буде адекватною. Будь-які переговори можуть базуватися лише на розумінні потреб української нації, й поки влада ці потреби не розуміє, або навпаки зневажає, конструктивно розмовляти з такою владою просто неможливо, та й нелогічно. ■

**Арсеній ЯЦЕНЮК,
лідер політичної партії
“Фронт змін”**

– У чому полягають головні відмінності між політичними силами, які представляють (підтримують) владу, та опозиційними політичними силами в соціально-економічній, внутрішній та зовнішній політиці?

Насамперед, наголошу, що і влада, і опозиція в Україні не є однорідними. Скажемо, **однопартійці Д.Табачник і Г.Герман у багатьох питаннях є антиподами**. Тому мова може йти справді лише про головні відмінності.

Найголовніша з них має світоглядний характер. Це відмінність у баченні геополітичного вибору України. Саме тому я ініціював парламентські слухання з чітко поставленим питанням – **Зона вільної торгівлі з Євросоюзом чи Митний союз з Росією, Білоруссю та Казахстаном? Вибір європейського розвитку чи євразійського регресу?**

Ніби й депутати більшість проголосували за постанову, підготовлену за підсумками цих слухань. Начебто чітко окреслено європейський вибір – але тільки на папері. **Реальні дії влади послідовно віддаляють Україну від Європи**.

Адже верхівка влади євроінтеграцію бачить дуже своєрідно. Їх приваблюють блага європейської цивілізації: надійні банки, чудові курорти, налагоджений побут. Але демократію, повагу до прав людини та ринкову економіку, на яких заснований Євросоюз, вони явно вважають зайвими. Виходить так: “Європа для нас, Євразія для решти”.

Звідси й головні відмінності між провладними та опозиційними силами в названих сферах.

У **соціально-економічній політиці** опозиційні сили (принаймні, “Фронт змін”) виступають за реальні ринкові і дерегуляційні реформи, розвиток малого та середнього бізнесу, за формування основи будь-якої європейської держави – середнього класу. За жорстку боротьбу з нашою головною бідною – корупцією. За ефективний захист прав соціально вразливих верств населення.

Тепер подивимося на те, що робить влада. Всі т.зв. “реформи” вона прагне провести за рахунок громадян, і в підсумку – їх життя лише погіршується, а не покращується. Новий Податковий кодекс добиває малий і середній бізнес. Потенційний середній клас витісняється на маргінес суспільства. Т.зв. “пенсійна реформа” боляче б’є по добробуту літніх людей.

Забюрократизована владна вертикаль обслуговує не суспільство, а саму себе. Фактично це повернення до державного капіталізму, позавчорашнього дня західної цивілізації.

Замість ринкової конкуренції діє всеосяжний принцип “для своїх”. Замість прозорості – зміни до Закону про державні закупівлі, який дозволяє кулурно проводити мільярдні тендери. Замість боротьби з корупцією – вихолощення антикорупційного пакета законів і створення передумов для її небаченого “розквіту”.

У сфері внутрішньої політики опозиціонери виступають за захист прав людини, реальну судову реформу, за єдність і соборність України.

Влада вдається до вибіркового політичного переслідувань опозиції. У Верховній Раді більшість демонстративно ігнорує практично всі наші пропозиції і законопроекти.

Суспільство розколюють “червонопрапорними” провокаціями. Уряд в особі Міністра освіти Д.Табачника проводить послідовну політику русифікації і витіснення української мови з освітніх та ключових сфер спілкування, намагається переписати нашу історію.

А в зовнішній політиці просування в Європу заблоковане. Т.зв. “багатовекторність” засвідчила свою неефективність. Скажемо, такі стратегічні поступки як “Харківські угоди” не призвели до зміни формули ціни на газ. Представники євроструктур мало не щодня критикують українську владу за переслідування опозиції, тотальну корупцію, погіршення інвестиційного клімату.

Зберігається небезпека того, що Україну і далі тягнутимуть до Митного союзу та Єдиного економічного простору. Влада може піти на поступки щодо передачі Росії контролю над нашою газотранспортною системою.

– Від чого найбільше залежить можливість налагодження конструктивного діалогу між владою та опозицією в Україні на сучасному етапі, які заходи необхідно здійснити, щоб знизити рівень конфліктності у відносинах між ними?

По-перше, для початку, влада має припинити політичні переслідування.

По-друге, “Фронт змін” пропонував владі цивілізовану модель діалогу з опозицією, а не монологу. Це означає враховувати та розглядати її пропозиції. Адже вони дуже часто є корисними навіть для влади. Але їх “валють” винятково тому, що це – від опозиції.

Вже очевидно: наші заклики не слухали і слухати не будуть. А тому є лише один шлях налагодження конструктивного діалогу між владою та опозицією в Україні на сучасному етапі. Ми з повною відповідальністю заявляємо: **прийшовши до влади, налагодимо конструктивний діалог з Партією регіонів як опозиційною силою.** Щодо комуністів – не впевнений. Принаймні, спробуємо.

Тому ми надаємо особливого значення парламентським виборам 2012р. “Фронт змін” ставить за мету стати найбільшою опозиційною фракцією. Наше завдання – надати людям ефективну і зрозумілу альтернативу. **Представити такий план розвитку держави, який би підтримало суспільство, а головне – який буде виконуватися.**

Наступний і вирішальний етап – президентські вибори 2015р. Наш обов’язок – їх виграти. Тоді ми налагодимо конструктивний діалог не лише між владою та опозицією, але й між новою владою і суспільством. ■

ЕКСПЕРТИ

Ігор ЖДАНОВ,
президент Аналітичного центру
“Відкрита політика”

– Які критерії можуть застосовуватися на сучасному етапі для характеристики вітчизняних політичних сил як опозиційних в інституційному (ставлення до певних інститутів влади) та змістовному (зміст політики в різних сферах) аспектах?

У зв’язку зі скасуванням Конституційним Судом у 2011р. політичної реформи 2004р. українська опозиція повернулась у звичні політико-правові координати, сформовані Конституцією 1996р.

Визначення опозиційності зараз пов’язане не зі ставленням до діючого Кабінету Міністрів, який є похідним від Глави держави, не з участю/неучастю у парламентській коаліції, а зі ставленням до змісту політики Президента України. Саме опозиційність до Глави держави є основним критерієм, який визначає опозиційність політичної сили. Через опозиційність до Президента України формується і опозиційність до Уряду, який Глава держави практично одноосібно призначає і може звільнити в будь-який час.

Опозиційність парламентських політичних сил також пов’язана з неучастю у формуванні та роботі ситуативної більшості у Верховній Раді, яка створюється на підтримку Кабінету Міністрів або голосує за президентські та урядові законопроекти.

Водночас, скасування політичної реформи 2004р. і відновлення дії Конституції України зразка 1996р. істотно обмежили можливості опозиційних сил, особливо в Парламенті. Керівник фракції Партії регіонів О.Єфремов прямо заявив, що оскільки в новому-старому Основному Законі поняття “опозиція” не зафіксоване, то опозиції ніби немає. А отже, немає і її дня у Верховній Раді.

Знизилися можливості парламентського опозиційного контролю, – після прийняття низки законів у опозиційних політиків уже немає гарантованого права очолити бюджетний та регламентний парламентські комітети, Комітет з питань свободи слова та інформації. Істотно обмежено права Парламенту загалом, які дозволяли контролювати діяльність МВС, СБУ, Генпрокуратури.

Якщо ж говорити про змістовну політику провладних або опозиційних сил, то сьогодні політичний порядок денний визначається переважно Президентом через його щорічне послання, виступи та доручення, які він дає Кабінету Міністрів. Зміст владної політики формується Урядом через його повсякденну діяльність, ухвалення відповідних урядових актів, а також шляхом внесення Главою держави та Кабінетом Міністрів законопроектів до Верховної Ради.

Однак, визначений на сьогодні порядок денний, скоріше за все, має характер реагування на проблеми, що виникли. Особливо це стосується соціально-економічної політики, де відсутнє обговорення стратегічних питань шляхів розвитку України.

Так, основна політична дискусія точиться навколо таких “больових” точок, як проведення податкової

реформи, підтримки або не підтримки діяльності малого бізнесу в Україні, здійснення житлово-комунальної реформи, де жваво критикуються дії влади щодо підвищення житлово-комунальних тарифів, пенсійної реформи, де переважною частиною суспільства не сприймається намагання діючого Уряду підвищити вік виходу на пенсію для жінок.

Якщо ж говорити про стратегічне бачення перспектив України, то воно більше пов'язане із зовнішньо-політичним і геополітичним вибором України. Так, Президент України В.Янукович запропонував законодавчо закріпити позаблоковий статус України, що й було зроблено в Законі "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики". Водночас, опозиційні політичні сили намагалися відстояти курс на євроатлантичну інтеграцію України, але це, зі зрозумілих причин, їм не вдалося.

У той же час, необхідно відзначити, що і виконавча влада, і переважна частина опозиції вважають стратегічним курсом України її європейський вибір, дотримуються думки, що укладання Угоди про асоціацію з ЄС, створення зони вільної торгівлі та отримання безвізового режиму для України, є пріоритетними завданнями зовнішньої політики країни.

Говорити про якийсь класичний ідеологічний розподіл між владою та опозицією у західноєвропейському сенсі цього слова (соціал-демократи, ліберали, консерватори тощо) в Україні навряд чи можливо. Однак, слід відзначити, що **провладні політичні сили більше орієнтовані на підтримку великого олігархічного капіталу, зокрема зі східних регіонів країни, на більш авторитарний стиль управління державою.**

Водночас, опонуючи владі, опозиція наголошує на підтримці малого та середнього бізнесу, намагається діяти в руслі захисту прав громадян, часто вдаючись до соціального популізму.

Наприклад, у питанні проведення пенсійної реформи від опозиційних політиків ми чуємо лише те, чого не можна робити: не можна підвищувати пенсійний вік, не можна збільшувати збори до пенсійного фонду тощо. А що пропонують самі опозиціонери, яке їх бачення основних положень реформи? Поки що чіткої відповіді на ці питання ми не чули.

Провладні політики неодноразово заявляли, що опозиція не висуває реальних альтернатив владним рішенням. Частка правди в цьому є, однак правда і в тому, що цю тезу влада використовує як політтехнологічний прийом, з метою дискредитації опозиційних сил.

Часто важливі державні рішення ухвалюються владою у закритому режимі, без суспільного обговорення, врахування думки опозиції, громадян та експертів: так ратифікувалися Харківські угоди, в ручному режимі за 20 хвилин ухвалювався бюджет на 2010р., так само, без жодного обговорення затверджувався бюджет на 2011р.

Не дослухалися до думки опозиціонерів, ухвалюючи закон про місцеві вибори чи Податковий кодекс. Сотні й тисячі поправок до цих документів провладна парламентська більшість просто проігнорувала. Складається враження, що влада, всупереч деклараціям своїх спікерів, не зацікавлена в альтернативах.

– Зважаючи на досвід відносин влади та опозиції у 2005-2011рр., які засоби гарантування прав опозиції видаються найбільш ефективними (формалізовані політичні угоди, універсали; неформальні домовленості між лідерами політичних сил; визначення прав опозиції у Регламенті Верховної Ради; прийняття спеціального закону про опозицію та ін.)?

Гарантування прав опозиції має бути забезпечене внаслідок системного підходу – встановлення політичних традицій дотримання прав опозиції та їх законодавчого забезпечення.

Права опозиції повинні дотримуватися незалежно від того, хто перебуває при владі, а хто – в опозиції, оскільки в демократичних країнах політичні сили періодично змінюють свій статус з провладного на опозиційний.

За часів президентства В.Ющенка відносини влади та опозиції формувалися на конкурентній основі. Політики з різних політичних таборів, за поодинокими винятками, сприймали своїх визаві, швидше, як опонентів.

Відносини влади та опозиції в Україні за рік, що минув після президентських виборів, зазнали істотних змін. Нова владна команда переконана, що, принаймні, частина опозиціонерів – це непримиренні вороги (заради справедливості слід сказати, що таке ставлення є взаємним).

Опозиція діє в умовах силового тиску на частину опозиційного політикуму, ігнорування опозиційних пропозицій, тиску на бізнес опозиціонерів та нерівного (порівняно з провладними політиками) доступу до основних каналів інформації.

Про те, що в Україні здійснюється, як мінімум, вибіркоче застосування кримінального законодавства, а як максимум – ідуть політичні репресії проти опозиції, свідчать багато фактів.

Чомусь від кримінального переслідування постраждали лише політики, які належать до команди Ю.Тимошенко, а діяльність тих членів її Уряду, які належали до нього за квотою В.Ющенка, прокуратуру не цікавить. Рішення Чехії про надання політичного притулку Б.Данилишину є міжнародним визнанням існування в Україні політичних репресій.

Ускладнено доступ представників опозиції до основних каналів телебачення. Так, згідно з дослідженнями Академії української преси та Інституту соціології НАН України, які в лютому 2011р. здійснювали моніторинг вечірніх випусків новин семи українських телеканалів, 84% синхрону в новинах мали представники влади, 14% – опозиції. Лише провладні політики говорять у вечірніх випусках новин телеканалу Перший Національний.

Тому найближчим часом необхідно забезпечити законодавчий захист прав опозиції. Переконали, що сам вибір типу законодавчого регулювання прав опозиції має вторинний характер.

Це може бути і окремий закон про опозицію, і внесення відповідних змін до Регламенту Верховної Ради. **Головне – не яким законодавчим актом забезпечуються права опозиції, а його сутнісне наповнення та неухильне виконання, яке б гарантувало повноцінну та ефективну діяльність опозиції в Україні.** ■

Максим РОЗУМНИЙ,
завідувач відділу
Національного інституту
стратегічних досліджень

– Які критерії можуть застосовуватися на сучасному етапі для характеристики вітчизняних політичних сил як опозиційних в інституційному (ставлення до певних інститутів влади) та змістовному (зміст політики в різних сферах) аспектах?

В інституційному вимірі опозиційний статус визначається двома критеріями: (а) відсутність владних повноважень, що є необхідною, але недостатньою умовою, та (б) визнання в якості політичних опонентів тих політичних сил, що на цей момент цими владними повноваженнями наділені (умовно інституційний критерій). Міра представленості в тих чи інших виборних органах державної влади та місцевого самоврядування, публічна діяльність і голосування депутатів є другорядними чинниками, що впливають скоріше на оцінку якості такої опозиції та довіру до неї з боку суспільства.

Спроби внормувати статус опозиційності з метою надання певним політичним силам преференцій (у вигляді повноважень контролю, представництва тощо), як і вимога об'єднання опозиційних сил, чи невизнання владою опозиції, статус якої не унормовано (самою владою), є спекулятивними прийомами політичної конкуренції. Запозичені з двопартійних моделей, такі механізми втрачають свою демократичну сутність одразу, щойно переносяться на ґрунт реальної багатопартійності.

Суспільно значущий зміст політики з'являється тоді, коли відповідний суб'єкт політики отримує хоч якийсь обсяг владних повноважень. І саме в межах цього обсягу повноважень зміст його політики й слід розглядати. Політична сила, яка претендує на владні повноваження (а саме такою в переважній більшості випадків є опозиція), оперує змістами своєї майбутньої політики, себто обіцянками, програмами, проектами і т.ін.

Тому, за змістовними характеристиками, до опозиційних слід віднести партії та блоки, які більше обіцяють, ніж здійснюють реальну політику. Це – перший критерій. І другий – те, що **опозиційні сили обіцяють проводити іншу політику, ніж ту, яка проводиться діючою владою.** Ступінь конфліктності у відносинах між такою опозицією і владою, що має реальний чи риторичний характер, є другорядним критерієм.

Часом опозиційні сили настільки захоплюються конфліктом з владою, що цей конфлікт стає для них (і для суспільства) окремим змістом політики. Суперечливість та імітаційний характер такої позиції стає особливо наочним, коли такі опозиціонери опиняються при владі. При цьому перед ними постає питання про інший, новий для них зміст політики, до артикуляції і здійснення якого вони виявляються неготовими.

Статусні характеристики політичної опозиції і значущість наведених критеріїв для оцінки конкретної ситуації суттєво відрізняються в політичних системах, що діють (1) на засадах вільної конкуренції, (2) в умовах політичної монополії та (3) в перехідних режимах із значними обмеженнями свободи політичної конкуренції (ідеологічними, інституційними чи політико-культурними).

В умовах політичної монополії опозиція можлива або як імітація, або як радикальна боротьба не лише проти чинної влади, але й проти існуючої системи політичних відносин. Тоді змістом обіцяної опозиціонерами політики є демонтаж відповідних суспільних і державних інституцій та заміна їх іншими. За цих умов опозиційність не потребує нормативного підтвердження, а об'єднання опозиційних сил навколо спільних гасел і лідерів є природним.

Та якщо ця модель опозиційності застосовується в умовах вільної чи умовно вільної політичної конкуренції, це неминуче призводить до розмивання критеріїв та атрибутів опозиційності, їх недобросовісного використання в політичній боротьбі.

Аналогічним чином деформує політичний процес і спроба імітувати конкурентну модель, апелювати до її норм і критеріїв в умовах монополізованої системи. До такого прийому часом вдаються авторитарні й тоталітарні режими з метою послаблення й дискредитації своїх опонентів.

– Зважаючи на досвід відносин влади та опозиції у 2005-2011рр., які засоби гарантування прав опозиції видаються найбільш ефективними (формалізовані політичні угоди, універсали; неформальні домовленості між лідерами політичних сил; визначення прав опозиції у Регламенті Верховної Ради; прийняття спеціального закону про опозицію та ін.)?

Головними засобами гарантування прав опозиції в українських реаліях є (1) своєчасне і справедливе проведення виборів до всіх конституційно визначених органів влади і (2) безумовне дотримання принципу свободи слова та вільний розвиток ЗМІ.

Інші механізми – політичні угоди, закон про опозицію, зміни до Регламенту ВР – мають тактичний характер і лише ускладнюють процедури політичної конкуренції, надаючи певним політичним гравцям штучні переваги (переваги, що не пов'язані з ресурсом підтримки виборців). ■

Володимир ФЕСЕНКО,
голова правління Центру прикладних
політичних досліджень “Пента”

– Які критерії можуть застосовуватися на сучасному етапі для характеристики вітчизняних політичних сил як опозиційних в інституційному (ставлення до певних інститутів влади) та змістовному (зміст політики в різних сферах) аспектах?

Зараз все набагато простіше, ніж у 2006-2010рр., коли Президент і Прем'єр-міністр конкурували між собою і, відповідно, одні політичні сили були в опозиції до Президента, інші – до Прем'єр-міністра. Сьогодні влада є єдиною. Тому всі політичні сили, які перебувають поза межами влади, опонують її політичному курсу, є, або можуть вважатись опозиційними. **Для того, щоб стати реальною опозицією замало не бути у владі, потрібно опонувати, протидіяти політиці влади** (звідси і поняття “опозиція”).

Повернення до Конституції України в редакції 1996р. певною мірою ускладнює проблему визначення статусу опозиції. У нинішній Верховній Раді є політична парламентська більшість у вигляді об'єднання (коаліції) фракцій і окремих народних депутатів, яке було створено ще за умов дії

конституційних змін від 2004р. і брало участь у формуванні Уряду М.Азарова. Але юридичного інституту коаліції зараз вже не існує. Відповідно, не існує і чіткого юридичного поділу на парламентську більшість і парламентську опозицію. Ще більше може ускладнити ситуацію повернення до змішаної виборчої системи. У Парламенті знову можуть з'явитися позапартійні депутати, які матимуть можливість визначати свій статус ситуативно.

Я є категоричним противником поділу опозиційних сил на реальну (справжню) опозицію і несправжню (конструктивну, лояльну і т.д.), а також на монополізацію статусу парламентської опозиції однією політичною силою. У таких поділах є намагання представників або прихильників окремих політичних сил монополізувати чи приватизувати статус опозиції. Ступінь і форми опозиційності можуть різнитися. Були, є і будуть спроби влади використати одні опозиційні сили проти інших, але головним критерієм опозиційності завжди буде опонування і протидія політичному курсу влади. А далі хай виборці визначаються, яка опозиція їм більше подобається.

– Зважаючи на досвід відносин влади та опозиції у 2005-2011рр., які засоби гарантування прав опозиції видаються найбільш ефективними (формалізовані політичні угоди, універсали; неформальні домовленості між лідерами політичних сил; визначення прав опозиції у Регламенті Верховної Ради; прийняття спеціального закону про опозицію та ін.)?

Враховуючи певне загострення та ускладнення відносин влади та опозиції після президентських виборів 2010р., актуальність проблеми гарантування і захисту прав опозиції зростає. Проте, **відсутність чіткого інституційного поділу на парламентську більшість і парламентську меншість не дає можливості розв'язати проблему гарантування прав опозиції суто в юридичному полі.** Якщо йти шляхом самовизначення опозиційного статусу з відповідним наданням опозиційним фракціям (депутатським групам) особливих прав, то неминуче виникне кон'юнктурна політична гра навколо цього статусу, коли окремі політичні сили будуть називати себе опозиційними, але одночасно будуть підтримувати діючу владу.

Виходячи з вітчизняного та міжнародного досвіду, з особливостей нинішнього конституційного режиму в Україні, **краще робити акцент не на ухваленні спеціального закону про опозицію, який надаватиме опозиційним політичним силам якихось особливих прав, а на послідовній реалізації політичних прав і свобод, закріплених у Конституції і законодавстві України, а також тих прав, що надаються депутатським фракціям і групам у представницьких органах влади – від Верховної Ради України до місцевих рад.**

Законодавчо це можна вирішувати через відповідні норми законів про Регламент Верховної Ради України, про місцеве самоврядування та інших законів, що регулюють діяльність представницьких органів влади. Важливу, але не визначальну роль, можуть грати і неформальні домовленості щодо розподілу керівних посад і практичної реалізації процедурних питань у представницьких органах влади.

Вкрай важливо зберегти участь опозиційних сил у формуванні виборчих комісій. У цьому випадку під час формування виборчих комісій можна врахувати не лише фракційну структуру Верховної Ради, а й фракційну структуру відповідних місцевих рад. ■

Василь ЯБЛОНСЬКИЙ,

заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень

– Які критерії можуть застосовуватися на сучасному етапі для характеристики вітчизняних політичних сил як опозиційних в інституційному (ставлення до певних інститутів влади) та змістовному (зміст політики в різних сферах) аспектах?

Опозицію в Україні можна умовно поділити на парламентську та позапарламентську². До першої слід, насамперед, віднести “Батьківщину”, парламентська фракція якої ухвалила рішення про перехід в опозицію і формування опозиційного уряду. Окрему групу становлять розрізнені політичні сили, номінально об'єднані у фракції Блоку НСНУ (“Наша Україна”, “Фронт змін”, “Народна самооборона”, УНП, “Єдиний центр” та ін.). Ці партії перебувають у різному віддаленні/наближенні до влади – від радикальної опозиції до прямого входження до влади. До другої – “Свободу” та низку маловпливових партій різного спрямування.

За формальними критеріями опозиційними партіями в Україні можна вважати політичні сили, що з політичних мотивів не належать до центральних органів державної влади, місцевих адміністрацій та більшості у Верховній Раді України.

Слід окремо зупинитися на розумінні парламентської опозиційності в Україні. Оскільки у Верховній Раді опозиція не оформлена інституційно (принаймні, в чинній редакції Конституції немає визначення “владної коаліції” та “опозиції”), це дає можливість певним силам говорити про свою опозиційність задля отримання певних, як правило, електоральних бонусів. Яскравою ілюстрацією є діяльність фракції КПУ, яка попри опозиційну риторичку, є провладною партією. Тому критерії визначення опозиційності наступні: **ступінь підтримки політичною силою урядових рішень і консолідовані голосування із парламентською більшістю.**

Критерії щодо змістовних аспектів опозиційної діяльності є більш складними та неоднозначними. Очевидно, що такий формат експертного опитування не дозволяє охопити зміст опозиційної політики в усіх сферах. Тому є сенс означити певні реперні точки, які чітко ідентифікують політичну силу в системі “влада-опозиція”.

Насамперед, це ставлення до конституційного процесу, реформи виборчого законодавства, забезпечення свободи слова, адміністративної реформи, законодавчих ініціатив у сфері економіки, бюджетного процесу, гуманітарної та зовнішньої політики.

– Зважаючи на досвід відносин влади та опозиції у 2005-2011рр., які засоби гарантування прав опозиції видаються найбільш ефективними (формалізовані політичні угоди, універсали; неформальні домовленості між лідерами політичних сил; визначення прав опозиції у Регламенті Верховної Ради; прийняття спеціального закону про опозицію та ін.)?

Для досягнення конструктивної взаємодії влади та опозиції слід опиратися не лише на досвід останньої політичної п'ятирічки. Важливо звернутися також до періоду 1996-2004рр., поєднавши таким

² Такий підхід доречний для використання на загальноукраїнському рівні, оскільки в деяких регіонах країни опозиційні партії мають більшість в обласних, районних і міських радах, їх представники обрані головами міських, селищних і сільських рад.

чином практику відносин влади та опозиції за першої президентсько-парламентської республіки, і новітній досвід теперішніх політичних гравців в умовах політичної реформи 2006-2010рр.

На сьогодні простежуються дві лінії протистояння: “опозиція-влада” та “опозиція-опозиція”. Якщо теперішні відносини між владою та опозицією є більш-менш прогнозованими, то взаємодія опозиційних сил характеризується жорсткою “віртуальною” боротьбою: (а) за право називатися “опозицією”; (б) за право бути “правильною” опозицією, яка досить часто не залишає простору на досягнення компромісу.

Для створення більш цивілізованого політичного середовища, після відновлення дії Конституції 1996р., очевидно, слід використовувати всі можливі формальні та неформальні механізми визначення прав і місця опозиції.

Насамперед, це може бути створення “Національного круглого столу” для ведення діалогу між владою та опозицією, результатом роботи якого мають стати підписання спільних документів (меморандумів, політичних угод) та підготовка Закону “Про опозицію”. Наступним кроком, у межах Конституційної асамблеї, стало б вироблення відповідних змін до Конституції України.

Крім того, важливим, а до певної міри і необхідним, видається досягнення неформальних домовленостей між представниками влади та лідерами опозиції. Без таких угод досягнення відчутних результатів в інших переговорних форматах є досить проблематичним.

Відомі приклади з недавньої історії (2007р., 2009р.) досягнення політичних угод неформальним шляхом за участі провідних політичних гравців. Такий шлях є менш прозорим і демократичним, але в українських реаліях може виявитися досить дієвим, оскільки аргументи сторін часто виходять за межі публічної політики та зачіпають міжособистісні інтереси. ■

ПРЕДСТАВНИКИ ЗМІ

Діана ДУЦИК,
шеф-редактор редакції “Главред”

– Які тенденції у висвітленні діяльності влади та опозиції українськими ЗМІ спостерігалися протягом 2005-2011рр.?

Питання висвітлення діяльності влади та опозиції українськими ЗМІ не можна розглядати окремо від тих процесів, що відбуваються в країні загалом та в українському медіаринку зокрема. Тому на відносини політикуму (влади та опозиції) і медіа впливають наступні чинники: *по-перше*, розподіл медіаринку між великими фінансово-політичними групами, які мають політичні інтереси і розглядають медіа лише як інструмент тиску/впливу або торгу із владою, а не як бізнес; *по-друге*, низька інформаційна культура політиків, не розуміння ними реальної ролі медіа та їх місця в комунікативних процесах у країні; *по-третє*, низька інформаційна культура суспільства, яка проявляється у відсутності попиту на якісні медіа.

Перший чинник. Безперечно, в царині свободи слова після 2004р. Україна зробила значний крок уперед. Зник централізований тиск на медіа, як це відбувається в Росії чи Білорусі. Проте яскраво проявилась інша проблема. **Фактично свобода слова, отримана після 2004р., забезпечувалася не стільки завдяки конкуренції ідей та позицій, скільки завдяки конкуренції вітчизняних медіаолігархів і їх боротьбі за власне бізнес-виживання та політичний вплив в Україні.** Ця спотворена форма плюралізму створила чимало ризиків, як зовнішніх, так і внутрішніх.

Концентрація медіаресурсів у руках потужних фінансово-політичних груп розпочалася ще за президентства Л.Кучми. Цей процес набув активного розвитку в період президентства В.Ющенка (в силу того, що державний тиск у цій царині значно послабився).

Були сподівання, що серйозно покращити клімат на медіаринку зможе прихід іноземного капіталу, який не має політичних інтересів в Україні і розглядатиме медіа винятково як бізнес. У першу чергу, йдеться про західні інвестиції, оскільки російський капітал присутній на українському медіаринку давно. Західні інвестори справді проявили інтерес до України. Так, наприклад, щоденна газета “Дело” була створена за участю німецьких (видавництво *Handelsblatt Publishing Group*) та чеських інвестицій (видавництво *Economica a.s.*), у жовтні 2005р. вийшов перший номер.

Проте, попрацювавши на українському ринку деякий час, німецькі та чеські інвестори змушені були продати свої частки акцій українським партнерам, зокрема “Українській інвестиційній газеті” в особі І.Ляшенко. **Корупція, складні умови дистрибуції, а також політична нестабільність – чинники, які фактично унеможливають перетворення будь-якого медіа на прибутковий бізнес.** Безрезультатно завершилася також спроба польської “Агори” вийти на український ринок суспільно-політичних видань. “Агора” змінила тактику та вирішила піти в розважальну нішу, запустивши низку вузькоспеціалізованих ігрових Інтернет-проектів.

Чи не єдиним успішним медіахолдингом з іноземним капіталом був видавничий холдинг *KP Media* (створений в 1995р.), власником якого був Дж.Санден, і до якого належав провідний новинний журнал “Кореспондент”. Це дозволяло проводити абсолютно незалежну редакційну політику, та вирізняло журнал “Кореспондент” на фоні інших проектів, що виходили в цій ніші. Проте, цього року Дж.Санден продав свої медіа-активи українському бізнесмену П.Порошенку та президенту “Українського медіа-холдингу” Б.Ложкіну.

Хоча за президентства В.Ющенка медіа та їх власники не зазнавали великого прямого тиску з боку влади, проте тривали процеси перерозподілу медіа-власності та укрупнення медіагруп. Саме в цей період два найбільші українські телеканали – “Інтер” та “1+1” – змінили власників.

Таким чином, на сьогодні найбільші медіа-активи зосереджені у таких суб’єктах: у держави (в державній власності); у груп В.Хорошковського, В.Пінчука, І.Коломойського, Р.Ахметова, В.Гайдука та С.Тарути, тепер уже – у групі П.Порошенка, а також у “Українського медіа холдингу” (Б.Ложкін).

Після зміни влади у 2010р. великий бізнес почав підлаштовуватися під нові умови та шукати компроміс

із командою Президента В.Януковича, що в той чи інший спосіб у різних медіагруп впливало на редакційну політику (щоб представити, якою була ця редакційна політика, однієї статті замало) і викликало низку конфліктів між власниками та редакціями.

Другий чинник. Низька інформаційна культура – це загальна проблема українського політикуму. Влада та опозиція (як за президентства В.Ющенка, так і тепер, за президентства В.Януковича), які періодично міняються місцями, розглядають медіа з точки зору власних інтересів. Політики з нерозумінням ставляться до критики журналістів. Болісно реагував на критичні публікації В.Ющенко (чого вартує історія з його сином), болісно на критику реагувала та реагує Ю.Тимошенко, і так само болісно на неї реагує нинішній Президент В.Янукович. Проблема ще й в тому, що кожен політик, якого критикують, вбачає у цьому замовлення конкурентів (не допускаючи думки, що журналіст міг сам, без будь-якого впливу дійти певних висновків), і звинувачує журналістів у продажності.

Особливо активну кампанію по дискредитації журналістів розгорнула нинішня влада. Звинувачення на адресу журналістів у корупції, “джинси” та продажності звучать з вуст високопоставлених чиновників досить часто.

Проте, посильний вклад у дискредитацію професії додали і самі журналісти. Адже треба визнати, що розквіт “джинси” був за президентства В.Ющенка, в період частих виборчих кампаній. І дуже часто матеріали журналістських “розслідувань” оприлюднювалися не тоді, коли виникла проблема, а в переддень президентських чи парламентських виборів, з метою дискредитації тих чи інших політиків. Це призвело до того, що медіа почали втрачати вплив, навіть публікуючи сенсаційні розслідування. Результати цих розслідувань були просто проігноровані політиками.

Власне, з різних причин, у т.ч. й через нерозуміння, для чого журналістам потрібна інформація та яке це має значення для суспільства, дуже часто чиновники обмежували журналістів у доступі до важливої інформації. Прийнятий нещодавно Закон “Про доступ до публічної інформації”, хочеться сподіватися, дещо змінить ситуацію у кращий бік, звісно, якщо його будуть виконувати.

Третій чинник. Сьогодні на ринку існує тенденція до закриття серйозних суспільно-політичних медіа-проектів (друкованих, Інтернет та телепрограм). Цей процес розпочався ще кілька років тому. Але тоді зіграв роль суто економічний фактор – розпочалася світова економічна криза. Сьогодні на ці процеси більшою мірою впливає фактор політичний. Крім того, більшість бізнесменів, які могли б інвестувати в медіа, вважають, що безпечніше для їх основного бізнесу цього не робити: немає медіа – немає проблем.

Ця ситуація цілком влаштовує суспільство, рівень інформаційної культури якого також є досить низьким (адже в Україні немає традиції поваги до якісних медіа, як, наприклад, у Німеччині), і яке сьогодні перебуває в апатичному стані. Воно ніяк не реагує на те, що зникають якісні медіа та обмежується свобода слова. На вільні та якісні медіа повинен бути попит у суспільства. Суспільство повинне бути готове платити за інформацію, яку надають їм ці медіа (купувати газети та журнали, сплачувати абонемент за суспільне мовлення).

– Які першочергові кроки необхідно здійснити для забезпечення об’єктивного та збалансованого висвітлення вітчизняними ЗМІ діяльності влади та опозиції?

На це питання не може бути однозначної відповіді. Прийняття нових законів чи зміни до наявної законодавчої бази – це не завжди панацея. Оскільки в українських умовах існує проблема дотримання законів, а також можливості відстояти свою позицію в суді. Крім того, варто зауважити, що **українське медіазаконодавство є не найгіршим у Європі.**

Ця проблема, насамперед, лежить в етичній площині. *По-перше*, самі журналісти повинні дотримуватися професійних стандартів та активно їх обстоювати. *По-друге*, потрібно працювати над підвищенням рівня інформаційної культури в суспільстві загалом і в політикумі зокрема. Це можна зробити лише через комплексну медіаосвіту, яка повинна починатися зі шкільної лави. Процес довгий, проте років через 10-15 може дати свої позитивні результати. *По-третє*, міжнародні організації, а також українські громадські організації повинні продовжувати моніторинг у сфері дотримання прав і свобод громадян, у т.ч. й свободи слова. ■

Соня КОШКІНА,

**шеф-редактор порталу Lb.ua
директор медіапрограм Gorshenin Group**

– Які тенденції у висвітленні діяльності влади та опозиції українськими ЗМІ спостерігалися протягом 2005-2011рр.?

Після Оранжевої революції СМІ почувствовали себе більш вільно – исчезли “темники”, уменьшилось давление на владельцев.

Об этом, в частности, свидетельствуют данные докладов Международной организации *Freedom House*. До Оранжевой революции Украина оценивалась “частично свободной”, а в 2007г. и 2008г. получила статус свободной страны. Индекс политических прав составил “3”, гражданских свобод – “2” по семибальной шкале (где “1” – наибольший уровень свобод, а “7” – минимальный).

Цензура в Украине сегодня, несомненно, не так жестка и бескомпромиссна, как во времена президентства Л.Кучмы, однако есть серьезные поводы для опасений.

С приходом новой власти в СМІ постепенно начал развиваться феномен “самоцензуры”. Свидетельством тому – существование т.н. внутренней цензуры либо экономического давления на издания, в т.ч. и со стороны самих владельцев, когда сотрудникам запрещается тиражировать определённые сообщения либо выпускать в эфир критические по отношению к власти сюжеты.

Телевизионные новости уже давно теряют своё качество. Замалчиваются темы, связанные со снижением различных составляющих благополучия населения либо отдельных его групп; сокращается освещение действий оппозиции и не выходят в эфир публичные заявления её представителей; отсутствует информация об ущемлении властью бизнеса, о наступлении власти на свободу слова в государстве. Многие журналисты, рискнувшие публично выступить с

заявленнями о цензуре, остаются вне эфира либо и вовсе теряют работу. Осознавая возрастающее влияние Интернета и электронных масс-медиа на формирование общественного мнения, власть усиливает контроль над электронными СМИ. Хотя стоит отметить, что контроль форумов и блогосферы всё же не такой плотный, как, например, в России.

Сегодня власть всё больше дистанцируется от общества и становится всё более закрытой. В Украине значительно возросло количество сообщений о нарушениях свободы слова с тех пор, как В.Янукович был избран Президентом в феврале 2010г. Если раньше нарушения прав журналистов были вопиющим фактом и обычно завершались скандалом и потерей имиджа для стороны, посягающей на журналиста, то сегодня подобные факты становятся практически нормой.

Расследования многочисленных преступлений против журналистов отсутствуют напрочь. Напротив, прокуратура отклоняет жалобы от пострадавших журналистов, рассматривая при этом обращения нападавшего. Украинское законодательство относительно защиты СМИ не вступает в силу, чтобы защитить права и свободы журналистов и не защищает должным образом в случае вопиющих нарушений по отношению к ним. Даже наоборот – ряд недавно принятых законов в Украине существенно ограничивает работу медиа и подвергает их недопустимым преследованиям, прикрываясь недопущением вмешательства в частную жизнь. Подобные факты могут служить лишь свидетельством того, что руководство страны не намерено брать на себя ответственность ни за гражданское общество в целом, ни за своих граждан, наделивших представителей власти полномочиями принимать ключевые решения в государстве.

Ситуация в информационной сфере существенно ухудшилась, и немало фактов указывают на то, что причиной послужили именно действия власти. В Украине произошла эволюция форм давления на собственников СМИ – путём активной эксплуатации бизнес-интересов и давления посредством активов, т.е., не только на владельцев, но и на инвесторов.

Оппозиционные СМИ всё же сохранились, однако сейчас они переходят в плоскость электронных изданий, поскольку телевизионными СМИ оппозиция уже не владеет.

С приходом новой власти в Украине значительно увеличилось количество попыток прямо препятствовать работе СМИ, в т.ч., путём физических нападений на журналистов. Происходящее свидетельствует о враждебной настроенности властей по отношению к журналистам. Несмотря на то, что Президент В.Янукович публично заявил о личном курировании расследований в области нарушений свободы слова, на практике, к сожалению, пока происходят абсолютно противоположные вещи.

Обещанное реформирование государственного телеканала в общественный не реализуется даже на уровне намёка на какой-либо прогресс. Немало вопросов вызывает формирование и деятельность Национального совета по вопросам телевидения и радиовещания. Нацсовет периодически напоминает о

себе скандалами то из-за назначения некомпетентных лиц членами совета, то из-за решений о лишении лицензий телекомпаний, транслирующих в эфире программы канала ТВі и ТРК “Черноморская”. Вследствие этого общественность серьёзно обеспокоена наличием почвы для подозрений в заангажированности этого регулирующего органа.

Как следствие всего вышеизложенного, есть все основания заявлять, что **в Украине не создана система независимого регулирования отрасли, напрочь отсутствует свободный рынок СМИ, журналисты подвержены давлению и физическим преследованиям, а прострацизм в медиасфере тотально сократилось.**

Характерно, что в апреле 2011г. компания *Freedom House* заявила, что за последние годы в Украине заметно ухудшилась ситуация со свободой прессы, государство стало менее демократичным и уверенно движется к авторитаризму. Рейтинг Украины был снова понижен до “частично свободной” страны.

– Якi першочерговi кроки необхідно здiйснити для забезпечення об'єктивного i збалансованого висвітлення вiтчизняними ЗМI діяльності влади та опозиції?

Украина достигла значительного прогресса в сфере свободы слова и права на информацию за последние пять лет. Чтобы сохранить этот прогресс, политические лидеры государства обязаны гарантировать наличие действенного законодательства, приведенного в соответствие с международными стандартами, независимую работу судебной системы, своевременное расследование и разрешение ситуаций с нарушениями свободы слова. Украинское законодательство, касающееся свободы слова, в частности, ст.171 Уголовного кодекса Украины, должно неукоснительно выполняться правоохранительными органами.

Но самое главное – **власть должна минимизировать влияние бизнесменов страны на политическую жизнь и деятельность масс-медиа.**

Должна быть гарантирована независимость органов регулирования СМИ, а их состав – пересмотрен в соответствии с компетентностью членов.

Необходимо сделать систему выделения частот для теле- и радиовещания более прозрачной, а все судебные слушания относительно нарушений – прозрачными и открытыми для общественности.

Необходимо способствовать реформированию украинских СМИ с целью обеспечения создания системы общественного вещания.

Власти необходимо отнестись к нарушениям свободы СМИ со всей ответственностью и принципиальностью, поставив задачу силовым структурам подготовить отчёт о преступлениях против журналистов и действиях этих структур по привлечению к ответственности всех виновных в нарушениях и физических нападениях на представителей СМИ.

Важно способствовать прозрачности власти в Украине путём открытых пресс-конференций, ввести активную ротацию в журналистском пуле для доступа к освещению основных действий власти представителями различных СМИ, а не только лояльных к руководству государства. При этом должен быть гарантирован свободный доступ к публичной информации для журналистов и граждан. ■

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО ПОЛІТИЧНУ ОПОЗИЦІЮ, ВІДНОСИНИ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ

Громадська думка є вагомим чинником, що визначає характер перебігу політичних процесів у будь-якій країні. За яким сценарієм розвиватиметься Україна – авторитарному чи демократичному – значною мірою визначатиметься тим, який саме з цих сценаріїв буде підтриманий громадянами України.

Політична опозиція відіграє ключову роль у реалізації принципів демократії, однак, виконання цієї ролі є неможливим без її підтримки громадськістю. Проблеми діяльності політичної опозиції, взаємин влади та опозиції вивчалися під час соціологічних досліджень, що проводилися соціологічною службою Центру Разумкова протягом останніх років.

У цьому матеріалі аналізуються результати дослідження, що здійснювалося в рамках проекту Центру Разумкова “Опозиція в Україні: нові умови діяльності, проблеми, виклики”¹.

Основні проблеми громадян, сприйняття політики влади в різних сферах

Проблеми, що турбують громадян. Найбільш значимими для українців є економічні проблеми: 85,7% респондентів серед найбільш важливих проблем назвали низькі заробітні плати та пенсії, високі ціни на основні товари масового споживання та комунальні тарифи, 60,3% – високий рівень безробіття (таблиця “Які з наведених проблем Ви вважаєте найбільш важливими, актуальними для Вашої області?”).

Сприйняття актуальності цих проблем поєднується із переконанням у тому, що влада не лише не вирішує ці проблеми, але й своїми діями погіршує становище громадян: 51,2% опитаних серед найбільш актуальних проблем назвали намагання влади перекласти тягар непопулярних заходів (підвищення тарифів на енергоносії, підвищення пенсійного віку та ін.) на простих громадян, 47,4% – байдужість представників влади до простих громадян.

Отже, гострота сприйняття соціально-економічних проблем зумовлює низькі оцінки дій влади. Цим, зокрема, зумовлюється й гострота проблеми корупції в органах влади, на яку вказують 39,4% респондентів. Досить часто називаються респондентами і такі проблеми, як низький рівень медичного обслуговування (39,3%); використання економічного потенціалу держави в інтересах олігархічних груп, наближених до влади (25,5%); високий рівень злочинності (21,8%); підконтрольність судів владі, недоступність справедливого правосуддя для простих громадян (21,6%);

використання правоохоронних органів у політичних цілях: для утисків опозиції, перешкоджання проведенню громадянами акцій протесту та ін. (15,6%).

Такі проблеми, як байдужість представників влади до простих громадян та намагання влади перекласти тягар непопулярних заходів (підвищення тарифів на енергоносії, підвищення пенсійного віку та ін.) на простих громадян, найчастіше називають жителі Сходу країни (обирають ці варіанти відповіді відповідно 60,1% і 59,5% жителів цього регіону), який вважається електоральною базою політичних сил, що перебувають зараз при владі².

Наведені дані свідчать про те, що соціальна політика влади сприяє зростанню невдоволення, а отже, закладає основи для зростання підтримки політичної опозиції.

Даючи оцінку, наскільки дії влади в різних сферах впливають на ставлення до неї, респонденти майже однаково оцінюють значимість усіх сфер – економічної, соціальної, гуманітарної, зовнішньо- і внутрішньополітичної, правової, дотримання політичних прав і свобод (таблиця “Наскільки дії влади в наведених сферах впливають на визначення Вашого ставлення до неї?”).

Рівень задоволеності якістю життя. Відносно високо респонденти оцінили насамперед задоволеність своїм найближчим соціальним оточенням – відносинами в сім’ї і вірогідністю отримання допомоги від близьких людей у важкій ситуації (3,8 і 3,5 балів за п’ятибальною шкалою, відповідно, таблиця “Наскільки Ви задоволені якістю свого життя в наведених сферах?”).

¹ Опитування проведене соціологічною службою Центру Разумкова 19-26 травня 2011р. Опитано 2 008 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками (регіон проживання, тип і розмір поселення, вік, стать). Вибірка є багатоступеневою із застосуванням випадкового відбору на перших етапах та квотного відбору респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Деякі результати цього опитування порівнюються із результатами попередніх опитувань Центру Разумкова, що проводилися у 2002-2011рр.

² Застосовується наступний розподіл областей за регіонами: **Захід:** Волинська, Закарпатська, ІваноФранківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр:** м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь:** АР Крим, Севастополь, Одеська, Херсонська, Миколаївська області; **Схід:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Серед аспектів життя, якими громадянами України найменш задоволені (рівень задоволеності від 2,5 балів і нижчий), є такі: матеріальний рівень життя в цілому, рівень і доступність медичних послуг, якість товарів, рівень доходу, державна система в цілому, стан і безпека навколишнього середовища, відносини між владою і громадянами, рівень житлово-комунальних послуг, податкова система, пенсійна система та ін.

Низьким залишається рівень життя значної частини населення: 17,5% відповіли, що ледве зводять кінці з кінцями, не вистачає навіть на необхідні продукти; 39,7% – що вистачає лише на харчування та на придбання необхідних недорогих речей. Особливо тяжким є матеріальне становище літніх людей (таблиця “Яким є в цілому матеріальне становище Вашої родини?”). Серед них до названих мало-забезпечених майнових категорій віднесли себе 31,2% і 46,5%, відповідно.

Ставлення громадян до влади, соціальних і політичних інститутів

Оцінка ситуації в країні і ставлення до влади. Низька оцінка дій влади з вирішення суспільних проблем зумовлює зростання негативізму в оцінці ситуації в країні в цілому та у ставленні до влади. Частина респондентів, які вважають, що події в країні розвиваються у правильному напрямі, скорочується, починаючи з середини 2010р. (після короткострокового зростання, що відбулося після президентських виборів). І, відповідно, зростає частка тих, хто вважає, що події розвиваються в неправильному напрямі. Співвідношення перших і других у травні 2011р. становило 15,2% і 63,4% (таблиця “Події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?”).

Найчастіше громадяни вважають, що влада в першу чергу захищає інтереси великого українського капіталу (43,8%), лише 9,6% – що вона захищає інтереси всієї України, 1,8% – інтереси простих громадян України (таблиця “Чиї інтереси захищає нинішня влада в першу чергу?”). Точка зору, що влада в першу чергу захищає інтереси великого українського капіталу, переважає в усіх регіонах, в усіх соціально-демографічних групах. Лише симпатичні провладних політичних сил частіше вважають, що влада захищає інтереси України (40,2%, що інтереси великого капіталу – 30,5%).

Якщо у травні 2010р. половина опитаних вважали, що нинішня влада краща, ніж попередня, то за рік їх частка скоротилася до 18,2%, проте з 12% до 30,8% зросла частка тих, хто вважає нинішню владу гіршою за попередню (таблиця “Як би Ви оцінили нову владу порівняно з попередньою владою?”). Останніх найбільше на Заході (57,3%) та в Центрі (36,3%).

Починаючи з середини 2010р. знижується рівень підтримки дій Президента, Верховної Ради на Уряді (таблиця “Чи підтримуєте Ви діяльність Президента України, Верховної Ради України, Уряду України?”). Особливо низьким рівень підтримки органів влади є в Західному та Центральному регіонах, жителі яких на президентських виборах частіше голосували за представників політичних сил, які зараз перебувають в опозиції.

Довіра до суспільних інститутів. Серед суспільних інститутів високий рівень довіри зберігається до мас-медіа. Загалом українським ЗМІ довіряють 62,6% громадян. Довіра до профспілок і громадських

організацій є помітно нижчою і висловлюється рідше, ніж недовіра (таблиця “Чи довіряєте Ви наведеним соціальним і політичним інститутам?”). Особливо низькою є довіра до політичних партій – їм довіряють лише 16%, не довіряють – 74,6%.

Серед тих респондентів, які симпатизують опозиційним партіям, рівень довіри до партій загалом є істотно нижчим, ніж серед симпатиків провладних партій (17,2% і 34,2%, відповідно). Симпатичні опозиційних сил меншою мірою, ніж прихильники провладних політичних сил, схильні довіряти також і профспілкам, громадським організаціям, ЗМІ.

Найчастіше громадяни вважають, що політичні партії в Україні служать інтересам фінансових і бізнесових структур (57%, таблиця “Чиїм інтересам служать політичні партії в Україні?”). Ця точка зору домінує протягом останніх років. 39,1% вважають, що партії обслуговують інтереси партійних лідерів, 24,8% – інтереси державної влади і лише 5,8% – інтереси виборців. Інтереси виборців для політичних партій перебувають на останньому місці за оцінками жителів усіх регіонів, представників усіх соціально-демографічних груп.

Негативізм у ставленні до політичних партій проявляється також і в тому, що з середини 2010р. скорочується частка респондентів, які обирають варіант відповіді “в Україні є політична сила, діяльність якої я вважаю правильною, і на наступних виборах я голосуватиму лише за неї і ні за кого іншого” (їх частка скоротилася з 44,1% до 25,3%), зате з 12% до 28,7% зросла частка тих, хто відповідає, що “серед українських політичних сил немає таких, діяльність яких я підтримую хоч якоюсь мірою” (таблиця “З яким із суджень стосовно політичних сил Ви згодні більшою мірою?”).

Також цей негативізм проявляється і у зниженні інтересу до політики. Якщо у травні 2006р. 57,6% опитаних зазначали, що цікавляться політикою, то у травні 2011р. – 51,6% (таблиця “Чи цікавитеся Ви політикою?”). За цей же період з 52,5% до 41,3% знизилася частка громадян, які постійно стежать за подіями політичного життя (таблиця “Чи можна сказати про Вас, що Ви постійно слідкуєте за подіями...?”). Хоча частка тих, хто відповів, що має стійкі політичні переконання, залишилася незмінною (45,6% і 47,2%, відповідно, таблиця “Чи можна сказати про Вас, що Ви маєте стійкі політичні переконання?”).

Жителі Заходу та Центру більшою мірою цікавляться політикою, ніж жителі інших регіонів. Жителі Сходу помітно рідше, ніж жителі інших регіонів, відповідають, що постійно стежать за подіями політичного життя (лише 34,4% жителів Сходу).

Незважаючи на скептичне ставлення до політичних партій, відповідаючи на питання “Хто має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах у першу чергу?”, найчастіше респонденти називають політичні партії (21,6%). Щоправда, це менше, ніж у травні 2010р., коли таку відповідь давали 26,5%. На другому і третьому місцях за частотою називання – профспілки (16,2%) і громадські організації (14,3%, таблиця “Хто має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах...?”).

Отже, хоча те, яким чином партії, профспілки і громадські організації захищають інтереси громадян, їх не влаштовує, тим не менш, вони усвідомлюють, що не існує інших інституцій, які здатні це робити.

Політична опозиція в Україні: оцінки і ставлення громадян

Потреба суспільства в опозиції. Більшість (59,3%) респондентів вважають, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, тому держава має гарантувати її права, протилежної точки зору дотримуються лише 21,5% опитаних (таблиця “*Чи вважаєте Ви, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства...?*”).

При цьому, позиція громадян з цього питання хоча й зазнавала змін, починаючи з 2002р., коли Центром Разумкова вперше ставилося це питання, їх не можна назвати істотними. Можна лише відзначити деяке зростання у 2010р. частки незгодних із цим судженням (до 27,1%), однак, вже у 2011р. ця частка знизилася до 21,5%.

Найчастіше точку зору про необхідність існування опозиції поділяють жителі Заходу (80,7%), найрідше – Сходу (46,3%). Значною мірою відмінності між регіонами зумовлені рівнем поширеності в них симпатій до опозиційних партій. Адже, як показує дослідження, симпатичні опозиційних політичних сил значно частіше, ніж прихильники провладних партій, вважають, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства (84,1% і 46,9%).

67,1% громадян згодні з тим, що існування опозиції є необхідним для нормального політичного розвитку України, однак помітно менше (48,4%) погоджуються, що діяльність опозиції має позитивний вплив на ситуацію в країні (таблиця “*Наскільки Ви згодні з наведеними твердженнями стосовно діяльності опозиційних структур?*”).

Отже, при тому, що необхідність опозиції для демократичного розвитку усвідомлюють дві третини громадян, менше половини українців бачать реальний внесок української опозиції у покращання ситуації в країні. Значною мірою це пов'язано з тим, що, на думку 59,7% опитаних, діяльність опозиції спрямована насамперед на здобуття влади (саме стільки погодилися із судженням “*Опозиція є групою політиків, які були при владі, але були зміщені з посад і тепер намагаються повернутися до влади*”). Також 57,1% не погоджуються з тим, що лише опозиція здатна вивести країну з кризи (згодні – лише 23,2%).

44,1% опитаних погоджуються, що опозиція не має жодних конструктивних програм, вона лише критикує Президента та Уряд, дестабілізуючи ситуацію. Водночас, судження “*Опозиція не має ніякої ідеологічної платформи, вона об'єднує як крайніх правих, так і крайніх лівих політиків*” і “*Опозиція не спирається на широкі верстви населення і фінансово підтримується Заходом*” мають більше противників, ніж прихильників.

Оцінка виконання українською опозицією її суспільних функцій є невисокою (таблиця “*Оцінка рівня виконання опозицією в Україні суспільних функцій*”).

Середні оцінки респондентами виконання опозицією таких функцій як представлення альтернативних програм розвитку суспільства та шляхів розв'язання найгостріших суспільних проблем, відображення та обстоювання інтересів соціальних верств, невдоволення діяльністю центральної влади, сприяння пошуку конструктивних шляхів розв'язання політичних і соціальних конфліктів, стимулювання влади до

більш ефективної діяльності, відкритості і прозорості перед суспільством та ін., розміщуються в діапазоні 2,3-2,6 бала за п'ятибальною шкалою.

Цілком очікувано, що прихильники опозиційних партій вище оцінюють виконання українською опозицією своїх суспільних функцій (від 2,9 до 3,4). Однак, і їх оцінку не можна вважати високою.

Та обставина, що одну з найнижчих оцінок отримало виконання функції сприяння якісному оновленню владної еліти, появи нових, яскравих політичних лідерів, свідчить про кадрову кризу української опозиції, її слабку здатність висунути та підтримати представників “*нової генерації*” політиків, носіїв нових суспільних ідей та підходів до вирішення суспільних проблем.

Три чверті респондентів вважають, що їм особисто діяльність опозиції не шкодить і не приносить користі, лише 11,2% – що вона приносить користь і 7,4% – що шкодить (таблиця “*Кому шкодить, а кому приносить користь діяльність опозиції?*”). Відносна більшість (42,6%) дотримуються думки, що вона не шкодить і не приносить користі українському суспільству, 23,4% – що вона приносить користь, 17,8% – що вона шкодить. Частіше громадяни вважають, що вона шкодить владі в цілому (41,9%) і Президенту зокрема (42,1%).

Підтримка опозиційних і провладних політичних сил. Відповідаючи на питання про симпатії до опозиційних чи провладних політичних сил, більшість респондентів відповіли, що “*жодна не викликає симпатії*” (22,3%), або “*опозиційність чи не опозиційність партій не мають значення*” (24,2%), або ж “*не підтримують владу, але й не перебувають в опозиції*” (8,7%, таблиця “*Ви з більшою симпатією ставитеся до політичних партій, які ...?*”).

Опозиційні до влади партії підтримують 19,4% опитаних, провладні партії – 15,5%. Приблизно таким самим був рівень підтримки провладних і опозиційних сил і у 2009р., коли теперішня влада була опозицією, а опозиція – владою. Подібний розподіл відповідей значною мірою відбиває скептичне ставлення як до влади, так і до опозиції, зумовлене, найімовірніше, схильністю вважати, що ні перша, ні друга, не виконують свої суспільні функції.

Найменш негативно налаштовані до опозиції жителі Заходу, серед яких 40,9% відповіли, що підтримують опозиційні партії (найнижчий рівень підтримки опозиційних сил на Півдні (10,1%) і Сході (9,4%)). Серед жителів Півдня і Сходу вищим, ніж у середньому по країні, є рівень підтримки провладних партій (27,1% і 21,3%, відповідно). Із зростанням освітнього рівня респондентів зростає підтримка опозиційних партій (з 14,9% серед респондентів з неповною середньою освітою до 20% серед опитаних з вищою або незакінченою вищою освітою, і знижується підтримка провладних політичних сил (з 24,8% до 15,4%, відповідно).

Низький рівень підтримки як влади, так і опозиції проявляється також і у відповідях на питання стосовно підтримки опозиційних фракцій і парламентської більшості у Верховній Раді. Переважна більшість невдоволена діяльністю як опозиційних фракцій (69,6%), так і фракцій більшості (70,8%), а ще більшою мірою – діяльністю Верховної Ради загалом

(77,5%, таблиці “Чи задоволені Ви діяльністю парламентської більшості, опозиційних фракцій, Верховної Ради України?”).

При цьому, якщо прихильники провладних партій висловлюють задоволення діяльністю провладних фракцій так само часто, як і незадоволення (43,1% і 39,5%), то прихильники опозиційних сил частіше невдоволені діяльністю опозиційних фракцій (59,6%), ніж задоволені (22,1%). Отже, прихильники опозиції займають більш критичну та вимогливу позицію до тих сил, які вони підтримують, ніж прихильники провладних партій.

Громадська думка про критерії опозиційності політичних сил. Найчастіше громадяни зазначають, що вважатись опозиційною може партія (блок), яка публічно заявляє про свою незгоду з політикою Президента та виконавчої влади (таблиця “Яка партія (блок) може вважатись опозиційною?”). Таку відповідь дають 50,1% опитаних, а серед прихильників опозиційних партій – 64,9%.

Дещо більше чверті (27,7%, серед симпатиків опозиційним партіям – 36,3%) опитаних дотримуються думки, що опозиційною є та політична сила, яка не належить до складу пропрезидентської парламентської більшості. Інші варіанти (“виступає за зміну Президента”, “вимагає відставки Кабінету Міністрів”, “не має своїх представників у президентських структурах, Уряді, керівництві місцевих держадміністрацій” тощо) обирають від 14% до 19% усіх опитаних (серед симпатиків опозиції – від 16% до 25%).

Громадська думка про опозиційність парламентських партій (блоків). Найчастіше громадяни вважають опозиційними ті політичні сили національно-демократичної чи націоналістичної орієнтації, що асоціюються із попередньою владною командою або найбільш активно критикують чи вступають у відкрите протистояння із владними структурами (БЮТ, “Фронт змін”, “Наша Україна”, “Народна самооборона”, ВО “Свобода”, таблиця “Які з наведених політичних сил в Україні Ви вважаєте опозиційними?”).

Слід зазначити, що такі сили лівого спрямування, як КПРС і ПСПУ, які також заявляються про себе як про опозиційні, так сприймаються лише незначною частиною громадян. Так, ПСПУ називають опозиційною політичною силою лише 16,6% респондентів, а КПРС – лише 10,8%.

Найбільш невизначене ставлення до таких політичних сил, як Партія “УДАР” Віталія Кличка” (частка тих, хто вважає її опозиційною, незначною мірою переважає частку тих, хто дотримується думки, що вона такою не є (33,3% і 29,4%, відповідно), Українська народна партія (29,6% і 26%, відповідно).

Лідери опозиції. Лідером української опозиції найчастіше вважають Ю.Тимошенко (41,9% опитаних, таблиця “Кого Ви вважаєте лідером української опозиції?”). Серед симпатиків опозиційним силам називають її лідером опозиції 51,9%, серед тих, хто симпатизує провладним політичним партіям – 38,1%.

Разом з тим, респонденти, відповідаючи на питання, чи підтримали б вони політичну опозицію, якщо б її очолив той чи інший політик, однаково

часто називають А.Яценюка (27,4%) і Ю.Тимошенко (26,4%, таблиця “Чи підтримали б Ви об’єднану опозицію, якщо б її очолив один з наведених політиків?”). Далі за частотою називання йдуть В.Кличко (13,5%), О.Тягнибок (12%), А.Гриценко (11,3%), кожного з інших політиків називають менше 10% опитаних. Серед прихильників опозиційних сил у такій якості Ю.Тимошенко називають 62,9%, А.Яценюка – 57,3%, О.Тягнибока – 30,9%, А.Гриценка – 27,3%, В.Кличка – 26,3%.

Підтримка в якості лідерів опозиції політичних діячів, які асоціюються з національно-демократичними чи націоналістичними політичними силами (до цього списку належать, у т.ч., Ю.Тимошенко, А.Яценюк, О.Тягнибок, А.Гриценко, В.Кличко), знижується в напрямі із Заходу на Схід, тоді як підтримка в такій якості лівих політиків (Н.Вітренко, Л.Грач, П.Симоненко) дещо зростає на Півдні та Сході.

Наприклад, на Сході підтримка Н.Вітренко як лідера опозиції стає рівною підтримці Ю.Тимошенко (11,1% і 10%, відповідно), і дещо поступається підтримці А.Яценюка (16,3%). Підтримка П.Симоненка виразно вища в найстаршій віковій групі. Єдиний політик, чия підтримка як можливого лідера опозиції зростає зі зменшенням віку респондентів – В.Кличко.

Ставлення до об’єднання опозиційних сил. 28,1% усіх опитаних (серед прихильників опозиції – 53,5%) вважають, що опозиційним силам потрібно об’єднатися в єдину політичну силу (таблиця “Чи потрібно різним опозиційним силам об’єднуватися?”). Відповідно 7,3% і 11,6% дотримуються думки, що їм потрібно створити неформальне об’єднання опозиційних політичних сил, а 15,6% і 22,1%, відповідно, – що їм потрібно об’єднати зусилля у своїй діяльності, але не потрібно створювати об’єднань, як формальних, так і неформальних. Лише 12,7% і 4,9%, відповідно, зазначили, що не потрібно об’єднуватися.

Разом з тим, найчастіше респонденти вважають, що вітчизняні опозиційні сили не здатні об’єднати зусилля (таку відповідь дали 50% опитаних). Протилежну точку зору поділяють лише 21,7% (таблиця “Чи здатні вітчизняні опозиційні сили об’єднати зусилля у своїй діяльності?”). Однак, прихильники опозиції налаштовані більш оптимістично – 40,7% з-поміж них вважають, що вітчизняні опозиційні сили здатні об’єднати зусилля у своїй діяльності, і 30,7% – що нездатні.

“Ідеологія влади та ідеологія опозиції” очима громадян. При оцінці ставлення громадськості до влади та опозиції важливо виявити, яким чином громадяни бачать цілі діяльності першої та другої. Респондентам ставилося питання: “Якщо говорити про сьогоднішню політичну ситуацію в Україні, то які з наведених поглядів Ви б віднесли до провладних, а які – до опозиційних?”.

Наведемо перелік ідейних позицій, що значно частіше приписуються владі, ніж опозиції³, що їх відзначили понад 40% опитаних (частота приписування поглядів владі щонайменше на 20% більша, ніж приписування цих поглядів опозиції):

- підвищення пенсійного віку (на 65,9% частіше відносять до провладних поглядів, ніж до опозиційних);

³ У дужках зазначена різниця в частоті приписування цих поглядів владі порівняно з опозицією.

- розширення повноважень Президента та виконавчої влади, обмеження повноважень Верховної Ради (61,2%);
- надання російській мові статусу другої державної (56,8%);
- підвищення комунальних цін і тарифів (51,2%);
- збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі (50,9%);
- застосування жорстких, авторитарних методів керівництва державою заради забезпечення економічного зростання (46,4%);
- вступ України до Союзу Росії і Білорусії, вступ до Єдиного Економічного простору (46,4%);
- підвищення податків для всіх громадян (42,8%);
- забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян (40,5%);
- державне сприяння крупному національному бізнесу (38,6%);
- забезпечення концентрації всієї влади в центрі, централізація (35,7%);
- підпорядкування судової системи та правоохоронних органів інтересам влади (35,2%);
- приєднання України до оборонного Союзу країн СНД (33%);
- запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення (32,9%);
- скасування пільгових пенсій (30,3%).

Усі ці ідеологеми можна об'єднати в кілька загальних позицій, які можна охарактеризувати таким чином: орієнтація на концентрацію, централізацію і посилення авторитарного характеру влади, підтримка великого капіталу та суспільної еліти за рахунок погіршення становища більшості населення, орієнтація на зближення з Росією.

Стосовно того, які погляди значно частіше відносяться до опозиційних, ніж до провладних, то таких, які частіше відносять до опозиційних з різницею у 20%, усього два:

- збереження і зміцнення державного статусу української мови (на 34,3% частіше відносять до опозиційних поглядів, ніж до провладних);
- вступ України до НАТО в осяжній перспективі (29,8%).

Оскільки поглядів, які частіше відносять до опозиційних, ніж до провладних, небагато, доцільно назвати їх усі. Крім двох вищезазначених, це також:

- сприяння розвитку малого та середнього бізнесу (11,9%);
- сприяння розвитку неурядових організацій (10,2%);
- захист інтересів громадян з низькими доходами (9,8%);
- вступ України до ЄС в осяжній перспективі (8,6%);
- подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення (7%);

- захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів (5,6%);
- захист прав найманих працівників перед роботодавцями (5,5%);
- поступове входження України до європейського культурного простору (4,8%);
- стримування споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів” (4,6%).

Тобто, явно домінують соціокультурні та зовнішньополітичні орієнтації, однак також, хоч менш виразно, представлені теми захисту інтересів середнього класу, найманих працівників і малозабезпечених верств.

Більшість громадян не бачать істотної різниці між провладними та опозиційними парламентськими політичними силами в підході до вирішення питань у всіх сферах суспільного життя (зазначаючи, що вона або відсутня, або незначна, таблиця “*Наскільки істотною є різниця між представленими у Верховній Раді політичними силами, що належать до складу провладної більшості, й тими, що декларують свою опозиційність?*”).

Найчастіше відмінності між провладними та опозиційними силами відзначають прихильники опозиції. Наприклад, 61,1% з-поміж них вказують, що між провладними та опозиційними силами є істотною різницею у підходах до політики заробітної плати, доходів населення, податків з фізичних осіб; 64,3% – у підходах до питань цін і тарифів для населення; 58,4% – до питань соціальної політики; 55,3% – до питань гуманітарної політики.

Тому можна припустити, що сам факт бачення відмінності між владою та опозицією у підходах до вирішення актуальних соціальних проблем є необхідною (хоча й не достатньою) умовою для підтримки опозиції громадянами.

Відносини влади та опозиції. Понад половина (55,6%) громадян погоджуються з тим, що в Україні влада намагається придушити опозицію, використовуючи будь-які засоби, не згодні з цим лише 31% опитаних (таблиця “*Наскільки Ви згодні з наведеними твердженнями щодо діяльності опозиційних структур?*”). 41,2% опитаних згодні з тим, що опозиція намагається завдати шкоди владі, використовуючи будь-які засоби, не згодні – 42%. Лише 9,5% респондентів вважають, що опозиція і влада в Україні конструктивно співпрацюють (не згодні – 77,1%).

Серед симпатиків опозиції, 86,4% дотримуються думки, що влада намагається придушити опозицію, використовуючи будь-які засоби, тоді як серед прихильників провладних політичних сил із цим твердженням згодні лише 26,9%. І навпаки, серед прихильників опозиції помітно менше, ніж серед прихильників провладних сил, тих, хто вважає, що опозиція намагається зашкодити владі в будь-який засіб (15,7% і 72%, відповідно). Однак, і прихильники влади, і прихильники опозиції майже однаково часто вказують на відсутність конструктивної співпраці між владою та опозицією (80,1% і 86,6%, відповідно).

На думку 43,8% опитаних, відносини влади та опозиції носять характер відкритої конфронтації, 13,6% – прихованої конфронтації, лише 7,1% вважають,

що існує співпраця з окремих питань і 1% – що спостерігається конструктивна співпраця, 25,2% – що відсутня як співпраця, так і конфронтація (таблиця “*Оцінка характеру відносин між владою та опозицією в Україні*”). Зараз ситуація є істотно відмінною від 2002р., коли число тих, хто відзначав відкриту конфронтацію, було майже вчетверо меншим (11,8%).

Відповідальність за відсутність співпраці між опозицією та владою громадяни частіше покладають на обидві сторони (68,4%), 22% – більшу відповідальність приписують владі і лише 4,2% – опозиції (таблиця “*Хто має нести відповідальність за неконструктивний характер відносин між владою та опозицією?*”).

Серед прихильників провладних партій відповідальність на обидві сторони покладають 72,1% опитаних, на опозицію – 14,1%, на владу – 7,7%. Серед прихильників опозиційних сил – 45,1%, 1,8% і 49,5%, відповідно. Відповідальність на обидві сторони покладає більшість жителів усіх регіонів України.

Вплив опозиції на ухвалення державних рішень. Оцінюючи міру впливу опозиції та провладних партій на ухвалення державних рішень за п’ятибальною шкалою, вплив БЮТ був оцінений в середньому 2,6 балами, “Фронту змін” та ВО “Свобода” – 2,7 балами (таблиця “*Наскільки впливають на ухвалення державних рішень наведені політичні сили?*”).

Отже, за оцінками громадян, **вплив опозиції в цій сфері є дуже низьким, що суперечить практиці розвинутих демократичних країн, де опозиція має важелі впливу на прийняття державних рішень.** На думку громадян, найбільший вплив на ухвалення державних рішень має Партія регіонів (4,6 бала), навіть вплив партнерів по парламентській більшості – КПУ і Блоку Литвина – оцінюється істотно нижче (3,2 і 3,3 бала, відповідно).

Рівень захищеності прав опозиції. Лише 15,5% однозначно згодні з тим, що права опозиції в Україні захищені (у травні 2010р. – 23,3%, таблиця “*Чи захищені права опозиції в Україні?*”). Порівняно з цим періодом зросла частка тих, хто вважає, що її права не захищені (з 28,8% до 37,9%) або захищені частково (з 23,3% до 27,3%).

Навіть серед прихильників провладних політичних сил лише 29,9% однозначно погоджуються, що права опозиції захищені, 35,4% – вважають, що ці права захищені частково, і 12,5% – що незахищені. Серед прихильників опозиційних сил, 5,7%, 16% і 70,9% – відповідно.

Найчастіше, на думку громадян, порушується право опозиції обіймати частину керівних посад у Парламенті (35,1%), право на вільний доступ до ЗМІ (27,1%), право вести публічну політичну діяльність серед населення, організувати масові акції (25%, таблиця “*Які права опозиції в Україні порушуються найбільшою мірою?*”).

Захист прав політичної опозиції в Україні, на думку 27% громадян, найбільшою мірою залежить від політичної волі вищого керівництва держави, на думку 24,9% – від прийняття спеціальних законодавчих актів про опозицію, 19,1% – вважають, що це

залежить від загального рівня політичної культури в країні, а 13,5% – від здатності самої опозиції захистити свої права (таблиця “*Від чого найбільше залежить захист прав політичної опозиції в Україні?*”).

Оцінка громадянами ролі правоохоронних органів у боротьбі з опозицією. Громадяни вважають, що правоохоронні органи залучені до боротьби з опозицією. Відповідаючи на питання: “*Чи однаково ставляться правоохоронні органи до представників провладних та опозиційних політичних сил?*”, 59,1% респондентів дають відповідь “*більш жорстко до опозиційних і більш м’яко до провладних*”, лише 22,3% – “*однаково*” і 2,3% – “*більш жорстко до провладних і більш м’яко до опозиційних*”.

На Заході та в Центрі переважна більшість поділяють думку, що правоохоронні органи ставляться більш жорстко до представників опозиційних і більш м’яко до представників провладних сил (77,9% і 67%, відповідно). На Півдні та Сході цю точку зору поділяють відносна більшість опитаних (41,5% і 48,2%, відповідно).

Відповідаючи на питання стосовно головної причини того, що останнім часом правоохоронні органи порушили кримінальні справи проти багатьох колишніх високопосадовців, водночас, проти високопосадовців діючої влади кримінальні справи не порушуються, 52,2% опитаних відповіли, що кримінальні справи використовуються для боротьби з політичними опонентами.

Лише 8,8% пояснюють це тим, що представники колишньої влади порушували закон, а представники нинішньої влади не порушують його, 14,8% – тим, що кримінальні справи проти представників діючої влади не висвітлюються в ЗМІ (таблиця “*Деякі опозиційні політики заявляють, що останнім часом правоохоронні органи порушили кримінальні справи ...*”).

48,7% опитаних вважають, що діюча влада вдається до політичних репресій, не згодні з цим – 27,9% (таблиця “*Чи вдається діюча влада до політичних репресій?*”). Так вважають 79,6% прихильників опозиції; однак, серед прихильників провладних сил із цим згодні лише 24,1%, а 54,7% – не поділяють цю точку зору. З тим, що влада застосовує репресії до опозиції, згодні 68,6% жителів Заходу, 54% – жителів Центру. Думки жителів Півдня і Сходу розділилися майже навпіл.

Політична мотивація вбачається більшістю громадян і в утриманні під вартою колишнього Міністра внутрішніх справ Ю.Луценка. 29,6% опитаних вважають, що такі дії стосовно Ю.Луценка насамперед зумовлені бажанням влади помститися за його дії під час його керівництва МВС, і 24,6% – бажанням влади залякати прихильників опозиції. Лише 19,9% респондентів пояснюють це побоюванням, що він може втекти з країни, 10,7% – побоюванням, що він може здійснювати тиск на слідство (таблиця “*Колишній Міністр внутрішніх справ Ю.Луценко кілька місяців утримується під вартою ...*”).

Оцінка громадянами рівня незалежності ЗМІ. Хоча респонденти частіше не погоджуються, ніж погоджуються із судженням “*Нова влада намагається позбавити опозицію можливості представляти свою точку зору у ЗМІ*” (41,7% і 33,8%, відповідно), більшість (60%) респондентів не згодні також із тим, що

опозиція стала частіше присутньою в теле- та радіо-ефірі (згодні лише 21,8%). Так само більшість (58,3%) не згодні, що за нової влади новини по телебаченню і радіо стали об'єктивнішими (згодні 23,5%, таблиця "Чи згодні Ви з наведеними твердженнями?").

Протестні настрої населення

Готовність до участі в акціях протесту. У травні 2011р., порівняно з квітнем 2011р. (як і порівняно з результатами більш ранніх опитувань), спостерігалось істотне зростання частки готових взяти участь у санкціонованих мітингах і демонстраціях (сукупна частка впевнених, що візьмуть участь, і "скоріше візьмуть" участь, зросла на 13%, таблиця "Чи готові Ви особисто взяти участь у таких акціях протесту ...?").

Зростання намірів участі в інших формах протесту було істотно меншим: готовність до участі в несанкціонованих мітингах і демонстраціях за аналогічний період зросла на 4,6%, у бойкоті (відмові від виконання рішень адміністрації, органів влади) – на 4%, у страйках – на 3,6%, у створенні незалежних від Президента та Уряду збройних формувань – на 2,8%, у вуличних заворушеннях – на 2,2%, у блокуванні руху на дорогах і залізницях – не спостерігається статистично значимого зростання.

Отже, можна констатувати зростання протестного потенціалу в суспільстві. Однак, протестно орієнтовані громадяни налаштовані переважно на легальні та мирні форми протесту. Частка радикально налаштованих громадян, з одного боку, є невеликою, з іншого – цілком достатньою, щоб можна було говорити про можливість виникнення і таких форм протесту.

Крім того, орієнтація на радикальні форми протесту є високою в окремих регіонах. Так, 13,4% жителів Заходу висловили готовність взяти участь у створенні незалежних від Президента та Уряду збройних формувань, 15,6% жителів цього регіону готові взяти участь у вуличних заворушеннях, 20,8% – у блокуванні руху на дорогах і залізницях.

Також вищою, ніж по країні в цілому, є орієнтованість жителів цього регіону на інші форми протесту: 31,6% опитаних у західних областях висловили готовність до бойкоту рішень адміністрації, органів влади, 32,4% – до участі у страйках, 33,4% – до участі в несанкціонованих мітингах і демонстраціях, 52,7% – до участі в санкціонованих мітингах і демонстраціях.

Стосовно санкціонованих мітингів і демонстрацій, то лише до участі в цій формі протесту жителі Центру готові так само часто (56,2%), як і жителі Заходу. Готовність до участі в інших формах протесту жителі центральних областей висловлюють рідше, ніж жителі Заходу. Найрідше ж готовність до участі в акціях протесту висловлюють жителі Півдня і Сходу. Хоча навіть у цих регіонах відповідно 37,8% і 33,2% опитаних готові взяти участь у санкціонованих мітингах і демонстраціях.

У чоловіків орієнтація на участь в акціях протесту виражена істотно більшою мірою, ніж у жінок. Так, серед перших відповіли, що візьмуть участь у санкціонованих мітингах і демонстраціях 51,5%, тоді як

серед других – 39,8%. Готовність до участі в акціях протесту знижується зі зростанням віку опитаних.

Мотивація участі у протестних акціях. При зростанні налаштованості на участь в акціях протесту дещо знижується значимість матеріальної та економічної мотивації участі в них. Якщо у квітні 2011р. 53,9% опитаних відповіли, що вважають за краще в разі значного погіршення умов життя вийти на вулицю з протестом, то в травні 2011р. – 48,4% (таблиця "Що краще – терпіти матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку...?").

За цей же період знизилася частка тих, хто висловив готовність взяти участь у законних акціях протесту (мітингах, демонстраціях, пікетуваннях) у разі не виплати зарплат (на 5,9%), через низький рівень заробітної плати (на 3,9%), у разі значного підвищення цін на найнеобхідніше (на 6,8%), проти масового скорочення робочих місць на якомусь підприємстві або в якійсь галузі (на 8,9%, таблиця "У яких випадках Ви могли б взяти участь у законних акціях протесту?").

Також зменшилася частка тих, хто готовий вийти на вулицю з протестом проти злочинності та беззаконня (на 4,6%), з вимогами імпичменту Президенту (на 4%). Водночас, статистично значимо не змінилася частка готових взяти участь в акціях протесту проти свавілля місцевої влади, на захист прав людей, чий права були порушені, в екологічних мітингах тощо. Хоча економічна та матеріальна мотивація протестних дій залишається домінуючою.

Оцінка здатності до самоорганізації суспільних груп для захисту своїх інтересів. Відносно високо оцінюється респондентами здатність до самоорганізації робітників великих промислових підприємств та представників малого бізнесу (по 3,4 бала за п'ятибальною шкалою), середнього бізнесу та студентів (по 3,3 бала), активістів неурядових організацій (3,2 бала), працівників бюджетної сфери (вчителів, лікарів) (3,1 бала), великого бізнесу (3 бали) (таблиця "Наскільки наведені суспільні групи здатні до самоорганізації ...?").

Відносно висока оцінка здатності до самоорганізації цих груп значною мірою зумовлена тим, що представники зазначених груп мають досвід організації масових акцій на захист своїх прав та інтересів.

Найнижче оцінюється здатність до самоорганізації жителів сіл (2,3 бала) і пенсіонерів (2,2 бала). Низько оцінюють власну здатність до самоорганізації і самі представники цих груп: жителі сіл – 2,3 балами, пенсіонери – 2,1 балами.

ВИСНОВКИ

Гострота сприйняття громадянами соціально-економічних проблем зумовлює невдоволення діями влади. Значна частина опитаних переконані в тому, що влада не лише не вирішує економічні проблеми, але й своїми діями погіршує становище громадян. Найчастіше громадяни вважають, що влада в першу чергу захищає інтереси великого українського капіталу. Зростання соціального невдоволення створює соціальне підґрунтя для підтримки політичної опозиції.

Разом з тим, чинником, що знижує рівень підтримки опозиційних політичних сил, є низька

довіра в суспільстві до політичних партій. Найчастіше громадяни вважають, що політичні партії в Україні служать інтересам фінансових і бізнесових структур.

Хоча те, яким чином партії, профспілки і громадські організації захищають інтереси громадян, їх не влаштовує, тим не менш, вони усвідомлюють, що немає інших інституцій, здатних це робити.

Більшість громадян вважають, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, тому держава має гарантувати її права. Однак, при тому, що сама необхідність опозиції для демократичного розвитку усвідомлюється двома третинами громадян, менше половини українців бачать реальний внесок української опозиції в покращання ситуації в країні. Значною мірою це пов'язано з тим, що, на думку більшості опитаних, діяльність опозиції спрямована насамперед на здобуття влади.

Невисокою є оцінка громадськістю виконання українською опозицією її суспільних функцій. Та обставина, що одну з найнижчих оцінок отримало "сприяння якісному оновленню владної еліти, появі нових, яскравих політичних лідерів", свідчить про кадрову кризу української опозиції, її слабку здатність висунути та підтримати представників "нової генерації" політиків, носіїв нових суспільних ідей та підходів до вирішення суспільних проблем.

Відповідаючи на питання про симпатії до опозиційних чи провладних політичних сил, більші частки респондентів відповіли, що вони або нікому не симпатизують, або "опозиційність чи не опозиційність партій не мають значення". Подібний розподіл відповідей значною мірою відбиває скептичне ставлення як до влади, так і до опозиції, зумовлене, найімовірніше, схильністю вважати, що ні перша, ні друга не виконують свої суспільні функції.

При цьому прихильники опозиції займають більш критичну та вимогливу позицію до тих сил, які вони підтримують, ніж прихильники провладних сил до партій, які вони підтримують.

Стосовно критеріїв опозиційності політичних сил, то найчастіше громадяни відзначають, що вважатись опозиційною може партія (блок), яка публічно заявляє про свою незгоду з політикою Президента та виконавчої влади.

Найчастіше громадяни вважають опозиційними ті політичні сили національно-демократичної чи націоналістичної орієнтації, які або асоціюються з попередньою владною командою, або найбільш активно критикують чи вступають у відкрите протистояння із владними структурами (БЮТ, "Фронт змін", "Наша Україна", "Народна самооборона", ВО "Свобода"). Сили лівого спрямування сприймаються як опозиційні значно рідше.

Громадяни найчастіше лідером опозиції вважають Ю.Тимошенко, а найбільше підтримали б у такій якості Ю.Тимошенко та А.Яценюка. Серед громадян переважає думка, що опозиційним політичним силам потрібно в тій чи іншій формі

консолідувати свої зусилля, однак, найчастіше респонденти вважають, що вітчизняні опозиційні сили не здатні об'єднати зусилля.

Пріоритети провладних політичних сил, на думку громадян, насамперед полягають у наступному: орієнтація на концентрацію, централізацію і посилення авторитарного характеру влади, підтримка великого капіталу та суспільної еліти за рахунок погіршення становища більшості населення, орієнтація на зближення з Росією.

Погляди, які громадяни найчастіше відносять до опозиційних – збереження і зміцнення державного статусу української мови та вступ України до НАТО в осяжній перспективі. Отже, явно домінують соціокультурні та зовнішньополітичні орієнтації, однак також, хоч менш виразно, представлені теми захисту інтересів середнього класу, найманих працівників і малозабезпечених верств.

Більшість громадян не бачать істотної різниці між провладними та опозиційними парламентськими політичними силами в підході до вирішення питань в усіх сферах суспільного життя (зазначаючи, що вона або відсутня, або незначна). Найчастіше відмінності між провладними та опозиційними силами відзначають прихильники опозиції. Тому можна припустити, що сам факт бачення відмінностей між владою та опозицією у підходах до вирішення актуальних соціальних проблем є необхідною (хоча й не достатньою) умовою для підтримки опозиції громадянами.

Більшість респондентів відзначають відсутність конструктивної співпраці між владою та опозицією й вказують на те, що відносини влади та опозиції носять конфронтаційний характер. Більшість громадян погоджуються з тим, що в Україні влада намагається придушити опозицію, використовуючи будь-які засоби. Відповідальність за відсутність співпраці між опозицією і владою громадськість частіше покладає на обидві сторони.

За оцінками громадян, вплив опозиції на прийняття державних рішень є дуже низьким, що суперечить практиці розвинутих демократичних країн. Також, на думку громадян, недостатнім є рівень захищеності прав опозиції.

Громадяни вважають, що правоохоронні органи залучені до боротьби з опозицією. Відносна більшість вважають, що діюча влада вдається до політичних репресій.

Результати опитування дозволяють зробити висновок про зростання протестного потенціалу в суспільстві. Протестно орієнтовані громадяни налаштовані переважно на легальні та мирні форми протесту. Частка радикально налаштованих громадян, з одного боку, є невеликою, але, з іншого – цілком достатньою, щоб можна було говорити про можливість виникнення і таких форм протесту.

При зростанні налаштованості на участь в акціях протесту знижується значущість матеріальної та економічної мотивації участі в таких акціях, хоча вона й залишається домінуючою. ■

Які з наведених проблем Ви вважаєте найбільш важливими, актуальними для Вашої області (в Києві – для Києва, в АР Крим і Севастополі – для Криму)?*
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Низькі заробітні плати та пенсії, високі ціни на основні товари масового споживання та комунальні тарифи	85,7	88,7	86,6	74,4	88,3	84,9	86,3
Високий рівень безробіття	60,3	65,3	61,9	59,8	56,2	60,1	60,5
Намагання влади перекласти тягар непопулярних заходів (підвищення тарифів на енергоносії, підвищення пенсійного віку та ін.) на простих громадян	51,2	43,2	51,5	43,0	59,5	51,7	50,8
Байдужість представників влади до простих громадян	47,4	43,2	44,1	32,8	60,1	46,8	48,0
Корупція в органах влади, самоврядування, судових і правоохоронних органах	39,6	46,5	30,2	32,4	39,7	40,2	34,1
Низький рівень медичного обслуговування	39,3	37,7	38,3	42,2	40,1	37,2	41,1
Використання економічного потенціалу держави в інтересах олігархічних груп, наближених до влади	25,5	22,1	22,8	19,0	33,0	26,5	24,6
Високий рівень злочинності	21,8	12,1	14,2	29,8	31,4	22,6	21,3
Підконтрольність судів владі, недоступність справедливого правосуддя для простих громадян	21,6	19,8	18,1	21,6	26,2	24,2	19,5
Використання правоохоронних органів у політичних цілях: для утисків опозиції, перешкодження проведенню громадянами акцій протесту та ін.	15,6	19,3	16,3	15,1	12,8	17,2	14,2
Утиски свободи слова і ЗМІ	5,5	6,4	5,9	4,3	5,0	6,9	4,4
Відсутність можливостей для розвитку національної культури	5,5	3,9	4,3	8,5	6,2	6,2	5,0
Неможливість навчання рідною мовою	4,0	2,8	2,0	3,9	6,8	4,0	4,1
Інші проблеми	1,6	2,1	1,2	1,6	1,7	1,2	1,8
Жодна з проблем	0,1	0,3	0,0	0,3	0,0	0,2	0,0
Важко відповісти	1,1	2,1	0,9	1,3	0,8	1,1	1,2

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Наскільки Ви задоволені якістю свого життя в наведених сферах?*

середній бал

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Відносини в сім'ї	3,8	3,9	3,9	3,8	3,8	3,8	3,8
Вірогідність отримання допомоги від близьких людей у важкій ситуації	3,5	3,6	3,6	3,3	3,5	3,5	3,5
Рівень і доступність послуг зв'язку	3,4	3,2	3,4	3,6	3,5	3,5	3,4
Рівень особистої освіти	3,3	3,3	3,3	3,4	3,3	3,3	3,3
Доступність необхідної інформації	3,3	3,2	3,3	3,6	3,2	3,3	3,3
Здоров'я	3,1	3,2	3,0	3,2	3,2	3,3	3,0
Житлові умови	3,0	3,1	3,0	3,0	2,9	3,0	2,9
Робота	2,9	2,8	2,9	3,0	2,9	3,0	2,8
Рівень і доступність інших послуг	2,9	2,8	3,0	2,6	3,0	2,9	2,8
Культурне життя	2,9	2,7	3,1	2,8	2,8	2,9	2,9
Задоволеність життям у цілому	2,8	3,0	2,8	2,8	2,8	2,9	2,8
Рівень і доступність освіти в країні	2,8	2,7	2,7	2,7	2,8	2,8	2,7
Відносини в суспільстві	2,7	2,6	2,6	2,8	2,7	2,7	2,6
Рівень безпеки	2,6	2,6	2,5	3,1	2,4	2,6	2,6
Матеріальний рівень життя в цілому	2,5	2,5	2,4	2,6	2,5	2,5	2,4
Рівень і доступність медичних послуг	2,4	2,5	2,3	2,2	2,5	2,5	2,3
Якість товарів	2,4	2,4	2,5	2,2	2,4	2,5	2,4
Рівень доходу	2,3	2,2	2,2	2,3	2,3	2,3	2,2
Державна система в цілому	2,2	2,0	2,1	2,4	2,2	2,1	2,2
Стан і безпека навколишнього середовища	2,2	2,4	2,2	1,9	2,2	2,2	2,2
Відносини між владою і громадянами	2,1	2,0	2,0	2,3	2,1	2,1	2,1
Рівень житлово-комунальних послуг	2,1	2,1	2,2	1,9	2,2	2,1	2,1
Вірогідність отримання допомоги від суспільства у важкій ситуації	2,0	2,1	1,9	2,3	2,0	2,0	2,0
Податкова система	1,9	1,8	1,8	1,7	2,0	1,8	1,9
Пенсійна система	1,8	1,8	1,7	1,7	1,9	1,8	1,8
Вірогідність отримання допомоги від держави у важкій ситуації	1,8	1,9	1,6	2,0	1,8	1,8	1,8

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає "зовсім не задоволений", а "5" – "цілком задоволений".

Наскільки дії влади в наведених сферах впливають на визначення Вашого ставлення до неї (підтримка/не підтримка її дій)?*
середній бал

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Економічна політика в цілому	3,9	3,9	3,9	4,1	3,9	3,9	3,9
Політика заробітної плати, доходів населення, податків з фізичних осіб	3,9	4,2	3,9	4,1	3,7	3,9	3,9
Питання цін і тарифів для населення	3,9	4,1	3,9	4,1	3,6	3,9	3,9
Соціальна політика (пенсійне та соціальне забезпечення, медицина)	3,9	4,0	3,9	4,1	3,6	3,8	3,9
Гуманітарна політика (освіта, культура та ін.)	3,8	3,7	3,8	4,0	3,6	3,8	3,8
Політика у сфері безпеки і оборони	3,8	3,6	3,9	3,9	3,7	3,8	3,8
Ставлення влади до громадян (виконання владою обіцянок, доступність державних послуг, прозорість дій влади, проблема корупції)	3,8	4,0	3,9	4,0	3,6	3,8	3,9
Дотримання політичних прав і свобод громадян (чесні вибори, свобода слова, свобода зібрань, у т.ч. акцій протесту)	3,8	3,8	3,9	3,8	3,6	3,7	3,8
Правова політика (конституційна реформа, законодавство про вибори, суди та правоохоронні органи і т.ін.)	3,7	3,6	3,8	3,8	3,6	3,7	3,7
Зовнішня політика	3,7	3,6	3,8	3,9	3,7	3,8	3,7

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає "зовсім не впливають", а "5" – "впливають значною мірою".

Яким є в цілому матеріальне становище Вашої родини?
% опитаних

	УКРАЇНА														
	Лютий 2008	Червень 2008	Грудень 2008	Березень 2009	Липень 2009	Жовтень 2009	Грудень 2009	Січень 2010	Березень 2010	Квітень 2010	Травень 2010	Жовтень 2010	Листопад 2010	Лютий 2011	Травень 2011
Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	12,5	15,1	18,4	22,5	17,4	17,3	21,8	14,8	14,0	17,2	14,9	16,8	15,0	18,3	17,5
Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	33,9	35,0	38,6	39,4	39,4	37,0	40,7	39,1	41,4	40,1	36,5	38,3	37,0	40,5	39,7
У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку вже викликає труднощі	42,9	39,3	34,4	30,9	33,7	37,5	30,9	36,7	36,6	34,7	36,7	37,2	39,4	32,8	36,0
Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	9,4	8,4	7,0	5,4	8,0	6,7	5,1	7,3	6,4	6,6	8,8	6,0	6,5	6,7	5,7
Ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо	0,2	0,5	0,6	0,2	0,5	0,3	0,3	0,6	0,3	0,3	0,3	0,1	0,6	0,2	0,2
Важко відповісти / не відповіли	1,1	1,7	1,0	1,6	1,0	1,2	1,2	1,5	1,3	1,1	2,8	1,6	1,5	1,5	0,9
	РЕГІОНИ (травень 2011р.)				ОСВІТА (травень 2011р.)			СТАТЬ (травень 2011р.)							
	Захід	Центр	Південь	Схід	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки						
Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	11,4	25,2	15,4	14,5	37,9	19,0	9,7	14,3	20,2						
Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	38,2	39,6	36,4	42,5	43,6	42,9	32,3	37,2	41,9						
У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку вже викликає труднощі	44,4	27,4	39,7	38,1	15,0	33,5	46,3	39,8	32,9						
Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	4,7	7,1	7,5	4,0	2,9	4,0	10,0	7,5	4,2						
Ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо	0,3	0,3	0,3	0,0	0,0	0,1	0,3	0,4	0,0						
Важко відповісти / не відповіли	1,0	0,4	0,7	0,9	0,6	0,5	1,4	0,8	0,8						

Події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?
% опитаних

	УКРАЇНА												РЕГІОНИ (гравень 2011р.)					СТАТЬ (гравень 2011р.)								
	Квітень 2004	Лютий 2005	Квітень 2005	Червень 2005	Серпень 2005	Вересень 2005	Жовтень 2005	Листопад 2005	Грудень 2005	Січень 2006	Травень 2006	Листопад 2006	Лютий 2006	Вересень 2006	Жовтень 2006	Грудень 2006	Лютий 2007	Вересень 2007	Грудень 2007	Лютий 2008	Вересень 2008	Квітень 2008	Травень 2008	Червень 2008	Жовтень 2008	Грудень 2008
У правильному напрямі	20,3	50,7	53,5	42,6	31,8	21,0	21,2	18,3	21,2	17,7	18,7	12,8	16,3	12,9	14,6	16,3	10,8	11,9	15,2	23,3	30,6	15,7	17,7	10,1	5,3	3,2
У неправильному напрямі	55,7	23,8	23,0	30,6	42,9	44,3	56,9	59,1	62,3	58,7	67,5	54,3	63,8	60,1	63,2	70,5	65,2	67,8	52,5	43,0	60,1	56,2	63,7	81,8	85,4	
Важко відповісти / не відповіли	24,0	25,5	23,5	26,8	25,3	34,7	21,9	22,6	20,0	22,6	19,7	29,4	23,3	25,3	20,5	18,7	22,9	17,0	24,2	26,4	24,2	26,1	26,2	12,9	11,4	
	Березень 2009	Квітень 2009	Листопад 2009	Жовтень 2009	Лютий 2010	Квітень 2010	Грудень 2010 (2)	Травень 2010	Серпень 2010	Листопад 2010	Листопад 2010	Лютий 2011	Вересень 2011	Квітень 2011	Травень 2011	Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки					
У правильному напрямі	4,0	8,0	7,3	6,9	28,1	35,1	41,6	42,7	25,6	20,4	19,4	20,8	14,2	15,2	10,3	10,6	21,3	19,8	15,6	14,9						
У неправильному напрямі	85,3	80,4	78,0	81,1	47,0	34,5	37,0	32,6	50,4	53,9	58,0	61,7	63,8	63,4	74,1	72,6	49,8	54,1	65,7	61,4						
Важко відповісти / не відповіли	10,7	11,6	14,7	12,0	24,9	30,4	21,4	24,7	24,0	25,7	22,6	17,5	22,0	21,4	15,6	16,8	28,9	26,1	18,7	23,7						

Чи підтримуєте Ви діяльність Президента України?
% опитаних

	УКРАЇНА												РЕГІОНИ (гравень 2011р.)					СТАТЬ (гравень 2011р.)							
	Лютий 2005	Квітень 2005	Червень 2005	Серпень 2005	Вересень 2005	Жовтень 2005	Листопад 2005	Грудень 2005	Січень 2006	Травень 2006	Листопад 2006	Лютий 2006	Вересень 2006	Жовтень 2006	Грудень 2006	Квітень 2007	Вересень 2007	Грудень 2007	Лютий 2008	Вересень 2008	Квітень 2008	Травень 2008	Червень 2008	Грудень 2008	
Підтримую	46,7	46,6	39,9	30,2	20,3	18,1	14,3	17,1	19,4	17,1	12,9	9,5	9,0	13,3	9,7	11,6	14,8	17,6	16,9	11,1	11,2	6,7	10,7	3,9	
Підтримую окремі заходи	26,9	27,2	33,4	38,1	44,4	44,9	39,5	39,6	43,6	42,3	38,9	40,3	40,4	38,9	30,9	32,9	38,8	47,9	43,2	44,1	43,3	32,6	21,6		
Не підтримую	19,8	20,5	21,0	26,1	28,6	31,9	39,4	37,2	42,1	42,0	41,3	46,0	40,0	45,4	49,3	49,3	39,9	32,4	41,3	39,6	44,3	51,8	71,2		
Важко відповісти	6,6	5,7	5,7	5,6	6,7	5,1	6,8	6,1	5,6	6,2	6,9	6,1	6,4	4,5	3,7	4,6	3,0	3,7	2,8	4,4	5,1	5,7	4,9	3,3	
	Березень 2009	Квітень 2009	Листопад 2009	Жовтень 2009	Лютий 2010	Квітень 2010 (2)	Травень 2010	Серпень 2010	Листопад 2010	Листопад 2010	Лютий 2011	Вересень 2011	Квітень 2011	Травень 2011	Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки					
Підтримую	2,0	2,7	6,3	4,2	28,4	37,8	40,9	39,7	22,5	20,8	17,8	15,2	11,3	9,7	4,1	6,9	13,4	13,7	9,5	9,8					
Підтримую окремі заходи	23,2	20,7	22,5	21,9	31,1	28,1	25,4	32,2	38,7	35,2	37,0	36,5	35,5	38,8	31,8	36,4	40,0	44,8	38,7	38,9					
Не підтримую	72,7	73,4	67,5	71,6	27,7	25,7	28,5	23,0	33,3	34,8	39,3	43,3	47,6	46,7	60,8	53,1	34,4	37,8	48,0	45,6					
Важко відповісти	2,1	3,2	3,7	2,3	12,8	8,4	5,2	5,1	5,5	5,1	5,2	5,0	5,6	4,8	3,3	3,6	12,2	3,7	3,8	5,7					

Чи підтримуєте Ви діяльність Верховної Ради України?
% опитаних

	УКРАЇНА																											
	РЕГІОНИ (травень 2011р.)												СТАТЬ (травень 2011р.)															
	Лютий 2005	Квітень 2005	Червень 2005	Серпень 2005	Вересень 2005	Жовтень 2005	Листопад 2005	Грудень 2005	Січень 2006	Травень 2006	Листопад 2006	Вересень 2006	Жовтень 2006	Грудень 2006	Лютий 2007	Вересень 2007	Квітень 2007	Вересень 2007	Грудень 2007	Лютий 2008	Вересень 2008	Квітень 2008	Травень 2008	Червень 2008	Грудень 2008			
Підтримую	28,0	22,4	18,3	12,1	6,2	7,4	5,7	6,1	7,5	5,2	6,8	6,9	4,3	6,2	5,0	7,0	10,5	5,3	9,0	7,1	2,7	3,7	2,4	4,9	1,4			
Підтримую окремі заходи	43,9	47,6	47,1	52,4	51,6	54,3	46,2	47,4	38,7	42,4	39,6	43,1	37,3	40,3	45,1	42,6	39,3	38,4	39,0	54,4	39,9	47,1	48,2	34,0	24,4			
Не підтримую	19,2	20,6	24,3	26,9	31,5	31,6	40,1	37,1	45,6	41,0	45,0	42,0	52,6	45,6	44,6	42,9	44,6	51,2	39,4	32,1	51,9	41,6	42,9	55,8	69,3			
Важко відповісти	8,9	9,4	10,3	8,6	10,7	6,7	8,0	9,4	8,2	11,4	8,6	8,0	5,8	7,9	5,3	7,5	5,6	5,1	12,6	6,4	5,5	7,6	6,5	5,3	4,9			
	УКРАЇНА												СТАТЬ (травень 2011р.)															
	Вересень 2009	Квітень 2009	Листопад 2009	Жовтень 2009	Лютий 2010	Квітень 2010	Жовтень 2010	Листопад 2010	Лютий 2011	Вересень 2011	Квітень 2011	Грудень 2011	Травень 2011	Лютий 2011	Вересень 2011	Квітень 2011	Листопад 2011	Травень 2011	Вересень 2011	Лютий 2011	Схід	Південь	Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Підтримую	0,6	1,7	2,8	2,2	6,3	16,6	19,3	10,9	8,1	11,0	7,6	6,0	5,3	3,7	1,8	2,2	6,2	4,9	4,2	4,9	4,9	4,2	4,2	4,2	3,2	3,2		
Підтримую окремі заходи	26,8	33,4	26,5	35,9	40,4	38,5	32,7	35,5	38,9	40,1	32,3	31,9	29,5	31,7	29,9	22,4	29,6	30,4	28,9	30,4	30,4	28,9	28,9	30,7	30,7			
Не підтримую	70,3	61,4	66,2	58,6	45,6	36,8	42,8	38,7	44,2	50,1	53,4	58,0	57,5	60,1	72,8	64,4	41,0	57,2	60,8	57,2	57,2	60,8	60,8	59,6	59,6			
Важко відповісти	2,3	3,5	4,5	3,3	7,7	8,1	7,9	6,5	6,0	7,5	6,6	7,1	6,5	5,5	6,3	3,0	3,8	7,5	6,1	7,5	7,5	6,1	6,1	6,5	6,5			

Чи підтримуєте Ви діяльність Уряду України?
% опитаних

	УКРАЇНА																											
	РЕГІОНИ (травень 2011р.)												СТАТЬ (травень 2011р.)															
	Лютий 2005	Квітень 2005	Червень 2005	Серпень 2005	Вересень 2005	Жовтень 2005	Листопад 2005	Грудень 2005	Січень 2006	Травень 2006	Листопад 2006	Вересень 2006	Жовтень 2006	Грудень 2006	Лютий 2007	Вересень 2007	Квітень 2007	Вересень 2007	Грудень 2007	Лютий 2008	Вересень 2008	Квітень 2008	Травень 2008	Червень 2008	Грудень 2008			
Підтримую	36,4	35,8	28,1	22,1	8,5	8,3	6,7	8,0	9,1	6,0	6,3	10,0	9,0	9,2	10,6	9,0	16,1	10,8	12,2	16,6	9,1	9,5	7,1	9,9	4,3			
Підтримую окремі заходи	35,3	37,1	39,9	44,6	47,7	44,6	47,7	42,4	47,0	43,2	43,7	43,1	39,1	39,1	44,2	42,2	39,8	39,7	37,8	48,7	44,2	44,2	45,3	34,0	27,4			
Не підтримую	18,8	18,4	22,2	26,3	32,6	30,8	37,2	32,4	38,0	37,8	40,8	37,1	40,3	42,4	39,5	42,3	38,8	43,9	36,1	28,7	38,7	37,7	40,7	49,6	62,5			
Важко відповісти	9,5	8,7	9,8	7,0	11,2	9,7	11,5	11,9	10,5	9,2	9,7	9,2	7,6	9,3	5,7	6,5	5,3	5,6	13,9	6,0	8,0	8,6	6,9	6,5	5,8			
	УКРАЇНА												СТАТЬ (травень 2011р.)															
	Вересень 2009	Квітень 2009	Листопад 2009	Жовтень 2009	Лютий 2010	Квітень 2010	Жовтень 2010	Листопад 2010	Лютий 2011	Вересень 2011	Квітень 2011	Грудень 2011	Травень 2011	Лютий 2011	Вересень 2011	Квітень 2011	Листопад 2011	Травень 2011	Вересень 2011	Лютий 2011	Схід	Південь	Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Підтримую	2,2	5,3	6,3	5,6	8,2	25,3	26,6	26,7	14,3	14,0	13,2	10,8	7,1	6,5	5,1	2,3	3,2	7,9	7,9	7,3	7,3	5,9	5,9	4,5	4,5			
Підтримую окремі заходи	30,3	32,3	31,3	31,3	37,2	36,4	33,5	36,8	40,8	40,5	34,8	35,1	34,6	33,9	32,8	27,2	29,9	34,1	34,1	38,4	38,4	32,9	32,9	32,7	32,7			
Не підтримую	63,7	58,0	56,8	58,8	46,7	28,5	29,1	28,0	38,4	38,6	44,9	46,9	50,9	53,1	56,3	65,9	63,3	46,2	48,2	48,2	48,2	56,6	56,6	56,0	56,0			
Важко відповісти	3,8	4,4	5,6	4,3	7,9	9,8	10,8	8,5	6,5	6,9	7,1	7,2	7,4	6,5	5,8	4,6	3,6	11,8	6,1	6,1	6,1	4,6	4,6	6,8	6,8			

Чи довіряєте Ви наведеним соціальним і політичним інститутам?
% опитаних

		Довіряю	Скоріше довіряю	Скоріше не довіряю	Не довіряю	Важко відповісти	
ЗМІ України		8,5	54,1	24,8	6,3	6,3	
ЗМІ Росії		6,4	38,3	30,5	11,5	13,3	
Західним ЗМІ		4,2	35,4	29,5	10,9	20,0	
Профспілкам		3,4	27,0	30,0	17,3	22,3	
Громадським організаціям		2,7	27,8	33,8	16,8	18,9	
Політичним партіям		1,2	14,8	41,8	32,8	9,4	
		РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
ЗМІ України	Довіряю	4,6	12,5	7,9	7,3	7,4	9,4
	Скоріше довіряю	57,8	56,9	49,5	51,4	53,5	54,7
	Скоріше не довіряю	22,1	21,0	25,6	29,8	25,7	24,1
	Не довіряю	6,2	6,2	5,6	6,7	7,4	5,3
	Важко відповісти	9,3	3,4	11,4	4,8	6,0	6,5
ЗМІ Росії	Довіряю	1,5	5,1	5,9	11,0	6,3	6,6
	Скоріше довіряю	20,6	39,3	43,5	45,2	37,6	38,9
	Скоріше не довіряю	41,4	29,7	26,8	26,5	31,5	29,7
	Не довіряю	24,7	11,4	7,5	5,9	13,7	9,7
	Важко відповісти	11,8	14,5	16,3	11,4	10,9	15,1
Західним ЗМІ	Довіряю	5,9	4,6	3,6	2,7	4,5	3,8
	Скоріше довіряю	43,3	30,0	40,5	33,5	36,5	34,4
	Скоріше не довіряю	23,1	33,4	28,6	29,9	30,0	29,0
	Не довіряю	9,0	10,8	8,2	13,6	11,0	10,9
	Важко відповісти	18,7	21,2	19,1	20,3	18,0	21,9
Профспілкам	Довіряю	3,1	4,6	3,9	2,1	3,1	3,7
	Скоріше довіряю	23,4	21,6	42,6	27,1	25,7	28,0
	Скоріше не довіряю	30,1	35,3	18,4	30,0	31,5	28,7
	Не довіряю	11,6	19,6	18,4	18,0	19,1	15,8
	Важко відповісти	31,8	18,9	16,7	22,8	20,6	23,8
Громадським організаціям	Довіряю	3,1	4,3	0,7	1,8	2,4	2,9
	Скоріше довіряю	34,1	27,4	17,7	29,1	26,3	29,0
	Скоріше не довіряю	28,2	37,7	39,3	30,7	34,4	33,4
	Не довіряю	14,1	14,3	23,9	17,5	17,9	15,9
	Важко відповісти	20,5	16,3	18,4	20,9	19,0	18,8
Політичним партіям	Довіряю	1,0	2,0	1,3	0,5	1,1	1,3
	Скоріше довіряю	12,3	13,9	18,6	15,4	14,8	14,8
	Скоріше не довіряю	45,0	40,8	40,5	41,4	40,5	43,0
	Не довіряю	30,1	34,4	34,6	32,1	33,6	32,1
	Важко відповісти	11,6	8,9	5,0	10,6	10,0	8,8

Як би Ви оцінили нову владу порівняно з попередньою владою?
% опитаних

	УКРАЇНА							РЕГІОНИ (травень 2011р.)				СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Квітень 2010	Травень 2010	Серпень 2010	Жовтень 2010	Лютий 2011	Квітень 2011	Травень 2011	Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Нинішня влада нічим суттєво не відрізняється від попередньої	32,6	24,9	39,9	44,7	41,8	41,2	44,0	30,8	46,8	43,6	49,2	43,5	44,5
Нинішня влада гірша, ніж попередня	11,9	12,0	18,0	17,0	27,0	32,5	30,8	57,3	36,3	20,7	14,6	31,7	30,0
Нинішня влада краща, ніж попередня	43,1	49,2	33,6	30,7	25,4	18,2	18,2	6,7	11,3	25,9	28,1	17,7	18,5
Важко відповісти	12,4	13,9	8,5	7,6	5,8	8,1	7,0	5,2	5,6	9,8	8,1	7,1	7,0

Чиї інтереси захищає нинішня влада в першу чергу?
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Великого українського капіталу	43,8	33,7	50,3	43,3	43,6	45,0	42,9
Тіньового бізнесу	12,5	20,3	11,0	8,5	11,4	13,5	11,8
Всієї України	9,6	3,6	7,6	17,0	11,6	9,4	9,8
Донецької області	6,8	7,2	7,6	8,2	5,2	7,8	6,1
Східного та Південного регіонів країни	4,1	7,7	4,9	1,3	2,6	3,8	4,5
Російського капіталу	3,7	5,9	4,6	2,3	2,4	3,5	3,8
Простих громадян України	1,8	0,5	2,2	5,6	0,3	1,1	2,4
Росії	1,0	3,1	0,6	0,3	0,5	1,1	0,8
Малого та середнього бізнесу	0,5	1,0	0,6	0,0	0,3	0,4	0,5
Західного та Центрального регіонів країни	0,5	0,5	0,3	1,0	0,5	0,4	0,5
Західних країн	0,4	0,3	0,5	1,0	0,3	0,4	0,5
Західного капіталу	0,2	0,0	0,2	0,3	0,2	0,1	0,2
Інше	2,8	4,9	2,9	2,0	1,8	3,1	2,6
Важко відповісти	12,3	11,3	6,7	9,2	19,3	10,4	13,6

З яким з суджень стосовно політичних сил Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

	УКРАЇНА									РЕГІОНИ (травень 2011р.)			
	Жовтень 2008	Вересень 2008	Жовтень 2009	Листопад 2009	Грудень 2009	Листопад 2009	Травень 2010	Серпень 2010	Травень 2011	Захід	Центр	Південь	Схід
В Україні є політичні сили, діяльність яких я певною мірою підтримую, але якщо з'явиться якась краща політична сила, я можу проголосувати за неї	36,4	31,7	32,5	35,1	35,9	33,3	36,0	31,5	35,7	44,1	39,8	23,6	35,0
Серед українських політичних сил немає таких, діяльність яких я підтримую, хоча б якоюсь мірою	22,2	22,1	24,1	17,6	17,4	28,4	12,0	23,9	28,7	16,9	28,0	29,6	37,8
В Україні є політична сила, діяльність якої я вважаю правильною, і на наступних виборах я голосуватиму лише за неї і ні за кого іншого	31,3	34,8	37,6	40,6	41,0	31,0	44,1	35,6	25,3	29,6	26,3	28,9	21,9
Важко відповісти	10,1	11,4	5,8	6,7	5,7	7,3	7,9	9,0	10,3	9,4	5,9	17,9	5,3

	ВІК (травень 2011р.)					ОСВІТА (травень 2011р.)			СТАТЬ (травень 2011р.)	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
В Україні є політичні сили, діяльність яких я певною мірою підтримую, але якщо з'явиться якась краща політична сила, я можу проголосувати за неї	39,8	39,2	36,2	34,8	33,3	27,3	36,8	38,6	37,5	35,9
Серед українських політичних сил немає таких, діяльність яких я підтримую, хоча б якоюсь мірою	29,0	31,7	31,5	30,4	26,2	23,7	30,0	30,0	28,8	29,8
В Україні є політична сила, діяльність якої я вважаю правильною, і на наступних виборах я голосуватиму лише за неї і ні за кого іншого	21,0	22,2	24,6	27,7	32,1	36,7	25,5	23,7	25,0	26,5
Важко відповісти	10,2	6,9	7,7	7,1	8,4	12,3	7,7	7,7	8,7	7,8

Чий інтересам служать політичні партії в Україні?*
% опитаних

	УКРАЇНА			РЕГІОНИ (травень 2011р.)				ВІК (травень 2011р.)					ОСВІТА (травень 2011р.)			СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Травень 2005	Грудень 2009	Травень 2011	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Фінансових і бізнесових структур	53,7	63,4	57,0	64,8	61,4	46,2	53,1	57,9	55,8	59,9	57,4	54,5	48,6	58,2	57,3	59,9	54,6
Партійних лідерів	43,1	48,6	39,1	42,9	40,9	30,2	39,0	36,8	43,4	40,9	37,6	37,7	31,2	37,9	43,4	39,1	39,1
Державної влади	28,3	18,8	24,8	18,2	27,6	19,7	28,5	26,0	24,8	22,2	25,9	24,7	23,4	24,8	25,6	24,6	25,0
Виборців	13,8	9,8	5,8	4,9	5,9	8,9	4,7	5,3	6,5	4,4	6,1	6,3	12,8	5,3	5,1	5,4	6,0
Важко відповісти	14,9	10,7	10,5	9,5	8,8	10,2	12,9	11,7	10,1	9,6	10,2	10,5	10,7	10,6	9,8	10,4	10,7

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чи цікавитеся Ви політикою?
% опитаних

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (травень 2011р.)				ВІК (травень 2011р.)					ОСВІТА (травень 2011р.)			СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Травень 2006	Травень 2011	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Цікавлюся	57,6	51,6	58,4	55,8	46,4	45,8	34,5	49,4	53,2	59,8	61,9	57,1	51,0	51,5	55,1	48,6
Не цікавлюся	33,9	38,1	25,4	36,2	38,9	47,0	52,5	38,8	37,1	30,0	30,6	35,7	38,5	37,8	33,3	42,1
Важко відповісти	8,5	10,3	16,2	8,0	14,7	7,2	13,0	11,8	9,7	10,2	7,5	7,2	10,5	10,7	11,6	9,3

Хто має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах у першу чергу?
% опитаних

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (травень 2011р.)				ВІК (травень 2011р.)					ОСВІТА (травень 2011р.)			СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Травень 2010	Травень 2011	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Політичні партії	26,5	21,4	22,6	18,6	17,0	25,3	19,3	21,9	24,0	20,2	21,8	23,6	20,3	23,1	21,3	21,4
Профспілки	15,8	16,2	6,2	14,8	33,7	15,4	14,1	15,7	19,6	20,5	13,1	11,4	16,5	16,6	16,9	15,5
Громадські організації	14,0	14,3	16,7	17,4	8,5	12,6	16,3	14,6	12,0	15,5	13,1	11,4	14,1	15,3	14,4	14,2
Окремі політики	10,3	10,2	20,1	8,6	5,9	7,9	8,4	11,2	11,1	10,0	10,7	12,9	10,8	8,6	10,7	9,8
Засоби масової інформації	6,1	7,4	7,5	6,9	4,9	9,0	8,1	7,3	5,0	6,5	8,9	7,1	6,8	8,5	7,6	7,2
Бізнесові структури	1,8	2,3	1,8	2,0	2,6	2,7	2,9	1,7	1,8	2,9	2,6	2,9	2,4	2,2	2,5	2,2
Інше	6,8	3,4	3,3	4,2	2,9	3,0	4,0	4,2	2,9	2,3	3,6	2,1	3,0	4,7	3,6	3,3
Важко відповісти	18,7	24,8	21,8	27,5	24,5	24,1	26,9	23,4	23,6	22,1	26,2	28,6	26,1	21,0	23,0	26,4

Чи можна про Вас сказати, що Ви...?
% опитаних

	Постійно слідкуєте за подіями політичного життя України		Маєте стійкі політичні переконання		Є членом політичної партії	
	Травень 2006	Травень 2011	Травень 2006	Травень 2011	Травень 2006	Травень 2011
Так	52,5	41,3	45,6	47,2	7,9	3,9
Ні	41,8	52,4	42,1	43,3	89,8	93,1
Важко відповісти	5,7	6,3	12,3	9,5	2,3	3,0

Постійно слідкуєте за подіями політичного життя України

	РЕГІОНИ (травень 2011р.)				ВІК (травень 2011р.)					ОСВІТА (травень 2011р.)			СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	47,0	43,5	44,3	34,4	25,1	38,2	40,1	49,3	53,3	43,3	39,8	43,9	47,1	36,4
Ні	44,2	51,0	49,5	60,0	66,1	56,5	52,3	46,1	41,6	51,1	53,9	49,2	46,6	57,2
Важко відповісти	8,8	5,5	6,2	5,6	8,8	5,3	7,6	4,6	5,1	5,6	6,3	6,9	6,3	6,4

Маєте стійкі політичні переконання

	РЕГІОНИ (травень 2011р.)				ВІК (травень 2011р.)					ОСВІТА (травень 2011р.)			СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	54,8	43,5	56,9	41,9	36,6	44,1	48,2	49,6	56,6	49,3	46,1	48,3	50,8	44,2
Ні	32,4	49,8	31,7	48,6	51,5	45,2	42,4	42,3	35,6	42,1	43,8	43,1	40,0	45,9
Важко відповісти	12,8	6,7	11,4	9,5	11,9	10,7	9,4	8,1	7,8	8,6	10,1	8,6	9,2	9,9

Є членом політичної партії

	РЕГІОНИ (травень 2011р.)				ВІК (травень 2011р.)					ОСВІТА (травень 2011р.)			СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	4,1	4,6	6,9	1,7	3,3	3,1	4,1	7,0	3,0	2,1	3,7	4,8	5,5	2,6
Ні	93,3	91,8	91,5	95,0	93,6	93,5	93,6	91,0	93,7	92,2	93,9	91,7	91,5	94,3
Важко відповісти	2,6	3,6	1,6	3,3	3,1	3,4	2,3	2,0	3,3	5,7	2,4	3,5	3,0	3,1

Наскільки Ви згодні з наведеними твердженнями стосовно діяльності опозиційних структур?
% опитаних

	Згоден	Скоріше згоден	Скоріше не згоден	Не згоден	Важко відповісти
Існування опозиції є необхідним для нормального політичного розвитку України	32,0	35,1	12,9	6,9	13,1
Опозиція є групою політиків, які були при владі, але були зміщені з посад і тепер намагаються повернутися до влади	23,9	35,8	22,3	7,1	10,9
В Україні влада намагається придушити опозицію, використовуючи будь-які засоби	19,8	35,8	23,3	7,7	13,4
Діяльність опозиції має позитивний вплив на ситуацію в країні	18,7	29,7	24,7	9,8	17,1
Опозиція не має жодних конструктивних програм, вона лише критикує Президента та Уряд, дестабілізуючи ситуацію	15,8	28,3	28,8	11,0	16,1
В Україні опозиція намагається завдати шкоди владі, використовуючи будь-які засоби	13,3	27,9	31,5	10,5	16,8
Опозиція не має ніякої ідеологічної платформи, вона об'єднує як крайніх правих, так і крайніх лівих політиків	12,0	23,5	28,2	12,9	23,4
Опозиція не спирається на широкі верстви населення і фінансово підтримується Заходом	10,8	23,9	26,3	14,4	24,6
Лише опозиція здатна вивести країну з кризи	6,4	16,8	27,0	30,1	19,7
Опозиція і влада в Україні конструктивно співпрацюють	2,4	7,1	34,7	42,4	13,4

		РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Існування опозиції є необхідним для нормального політичного розвитку України	Згоден	45,6	29,9	35,1	24,6	34,5	30,0
	Скоріше згоден	37,2	40,4	29,8	30,9	34,7	35,4
	Скоріше не згоден	5,9	10,2	15,7	18,5	12,1	13,7
	Не згоден	2,8	4,6	5,6	12,3	7,5	6,5
	Важко відповісти	8,5	14,9	13,8	13,7	11,2	14,4
Опозиція є групою політиків, які були при владі, але були зміщені з посад і тепер намагаються повернутися до влади	Згоден	8,7	18,0	35,7	33,2	25,0	23,0
	Скоріше згоден	39,6	31,9	27,9	41,1	36,7	35,0
	Скоріше не згоден	31,4	29,3	20,7	10,8	21,0	23,4
	Не згоден	7,2	8,5	6,9	5,6	8,4	5,9
	Важко відповісти	13,1	12,3	8,8	9,3	8,9	12,7
В Україні влада намагається придушити опозицію, використовуючи будь-які засоби	Згоден	30,8	22,5	10,2	15,1	20,9	18,8
	Скоріше згоден	44,1	37,8	21,6	35,6	36,1	35,6
	Скоріше не згоден	11,3	22,8	34,4	25,4	22,4	23,9
	Не згоден	4,1	6,0	16,1	7,6	8,4	7,1
	Важко відповісти	9,7	10,9	17,7	16,3	12,2	14,6
Діяльність опозиції має позитивний вплив на ситуацію в країні	Згоден	30,8	14,6	15,7	16,9	20,4	17,3
	Скоріше згоден	33,8	36,5	31,8	19,5	29,5	29,8
	Скоріше не згоден	15,6	23,2	30,2	29,1	24,8	24,7
	Не згоден	3,8	7,5	9,8	15,8	9,7	10,0
	Важко відповісти	16,0	18,2	12,5	18,7	15,6	18,2
Опозиція не має жодних конструктивних програм, вона лише критикує Президента та Уряд, дестабілізуючи ситуацію	Згоден	5,1	11,9	24,5	21,9	15,6	16,0
	Скоріше згоден	23,4	26,0	28,1	33,5	29,2	27,6
	Скоріше не згоден	39,8	35,0	23,9	18,3	28,8	28,7
	Не згоден	12,9	10,9	10,8	10,0	12,3	9,8
	Важко відповісти	18,8	16,2	12,7	16,3	14,1	17,9
В Україні опозиція намагається завдати шкоди владі, використовуючи будь-які засоби	Згоден	4,1	9,3	19,3	19,9	13,5	13,1
	Скоріше згоден	20,8	25,5	22,2	37,1	28,0	27,9
	Скоріше не згоден	44,0	38,9	24,5	20,2	31,0	32,1
	Не згоден	14,1	10,8	11,4	7,6	11,3	9,8
	Важко відповісти	17,0	15,5	22,6	15,2	16,2	17,1
Опозиція не має ніякої ідеологічної платформи, вона об'єднує як крайніх правих, так і крайніх лівих політиків	Згоден	4,9	10,5	13,1	17,2	13,5	10,8
	Скоріше згоден	20,6	24,8	19,0	26,1	23,9	23,2
	Скоріше не згоден	40,6	32,0	28,4	16,8	27,6	28,7
	Не згоден	12,6	11,4	19,0	11,7	12,8	12,9
	Важко відповісти	21,3	21,3	20,5	28,2	22,2	24,4
Опозиція не спирається на широкі верстви населення і фінансово підтримується Заходом	Згоден	6,2	10,2	12,8	13,1	11,1	10,5
	Скоріше згоден	15,4	22,7	21,6	31,1	25,4	22,6
	Скоріше не згоден	33,4	29,8	29,2	17,4	26,1	26,6
	Не згоден	20,8	13,1	17,0	10,7	15,0	13,9
	Важко відповісти	24,2	24,2	19,4	27,7	22,4	26,4
Лише опозиція здатна вивести країну з кризи	Згоден	9,7	8,6	5,6	2,6	6,0	6,8
	Скоріше згоден	31,0	17,7	8,9	11,1	17,6	16,2
	Скоріше не згоден	19,5	27,0	29,5	30,1	25,4	28,3
	Не згоден	13,1	23,8	37,7	43,1	31,6	28,9
	Важко відповісти	26,7	22,9	18,3	13,1	19,4	19,8
Опозиція і влада в Україні конструктивно співпрацюють	Згоден	1,3	2,6	2,0	3,2	2,8	2,2
	Скоріше згоден	8,5	6,8	6,3	7,0	6,0	8,0
	Скоріше не згоден	33,4	35,0	39,8	33,0	34,7	34,7
	Не згоден	46,8	42,4	38,5	41,7	44,2	40,9
	Важко відповісти	10,0	13,2	13,4	15,1	12,3	14,2

**Чи вважаєте Ви, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства,
а тому держава має гарантувати її права?**
% опитаних

	УКРАЇНА			РЕГІОНИ (травень 2011р.)				ВІК (травень 2011р.)					ОСВІТА (травень 2011р.)			СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Травень 2002	Травень 2010	Травень 2011	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	57,7	58,5	59,3	80,7	60,2	57,7	46,3	57,5	63,9	62,0	61,2	54,5	50,7	58,0	63,4	62,8	56,4
Ні	16,7	27,1	21,5	5,7	19,3	22,3	32,8	21,6	21,7	20,8	22,4	21,4	19,3	22,5	20,3	21,7	21,4
Важко відповісти	25,6	14,4	19,2	13,6	20,5	20,0	20,9	20,9	14,4	17,2	16,4	24,1	30,0	19,5	16,3	15,5	22,2

**Оцінка рівня виконання опозицією в Україні суспільних функцій*,
середній бал**

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Представляє альтернативні програми розвитку суспільства та шляхи розв'язання найгостріших суспільних проблем	2,6	2,9	2,8	2,3	2,3	2,6	2,6
Відбиває та обстоює інтереси соціальних верств, невдоволених діяльністю центральної влади	2,6	2,9	2,8	2,2	2,3	2,6	2,6
Стимулює владу до більш ефективної діяльності, відкритості і прозорості перед суспільством	2,6	2,9	2,7	2,3	2,4	2,5	2,6
Сприяє пошуку конструктивних шляхів розв'язання політичних і соціальних конфліктів, виявляє готовність до діалогу з владою	2,4	2,7	2,6	2,0	2,2	2,4	2,4
Сприяє якісному оновленню владної еліти, появі нових, яскравих політичних лідерів	2,3	2,5	2,5	2,1	2,1	2,3	2,3

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що виконує незадовільно, а "5" – цілком задовільно.

Ви з більшою симпатією ставитеся до політичних партій, які...?
% опитаних

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (травень 2011р.)				ВІК (травень 2011р.)					ОСВІТА (травень 2011р.)			СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Червень 2009	Травень 2011	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Опозиційність чи не опозиційність партій не мають значення	31,3	24,2	17,7	34,5	16,0	21,8	23,3	24,7	24,0	26,3	23,4	19,9	24,8	24,4	21,8	26,3
Опозиційні до влади	17,8	19,4	40,9	21,1	10,1	9,4	16,5	20,8	22,8	17,0	20,4	14,9	19,4	20,0	20,9	18,2
Підтримують владу	15,1	15,5	5,4	10,3	27,1	21,3	13,2	13,2	12,6	19,6	18,5	24,8	14,6	15,4	14,8	16,1
Не підтримують владу, але й не перебувають в опозиції	10,2	8,7	8,5	6,6	7,8	11,1	11,0	9,6	7,9	8,2	6,9	12,8	8,2	8,7	10,4	7,2
Жодна не викликає симпатій	13,9	22,3	17,2	18,8	27,5	26,2	24,2	23,3	21,3	21,1	21,2	20,6	22,9	21,6	21,6	22,8
Важко відповісти	11,7	9,9	10,3	8,7	11,5	10,2	11,8	8,4	11,4	7,8	9,6	7,0	10,1	9,9	10,5	9,4

Чи задоволені Ви діяльністю Верховної Ради України? % опитаних								
	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (травень 2011р.)				СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Травень 2010р.	Травень 2011р.	Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Так	26,5	9,0	4,6	8,3	16,7	8,8	7,9	10,0
Ні	58,5	77,5	86,7	84,0	72,1	68,3	78,3	76,9
Важко відповісти	15,0	13,5	8,7	7,7	11,2	22,9	13,8	13,1

Чи задоволені Ви діяльністю опозиційних фракцій (які не належать до складу коаліції)?
% опитаних

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (травень 2011р.)				СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Травень 2010р.	Травень 2011р.	Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Так	12,6	9,9	8,2	14,0	9,2	7,0	9,1	10,5
Ні	67,2	69,6	67,9	71,3	70,8	68,2	71,5	68,1
Важко відповісти	20,2	20,5	23,9	14,7	20,0	24,8	19,4	21,4

Чи задоволені Ви діяльністю парламентської більшості (коаліції депутатських фракцій "Стабільність і реформи")?
% опитаних

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (травень 2011р.)				СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Травень 2010р.	Травень 2011р.	Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Так	35,6	11,4	6,4	8,5	21,6	12,3	11,5	11,3
Ні	43,1	70,8	79,9	79,9	62,6	60,4	71,5	70,3
Важко відповісти	21,3	17,8	13,7	11,6	15,8	27,3	17,0	18,4

Кому шкодить, а кому приносить користь діяльність опозиції?
% опитаних

		УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
			Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Українському суспільству	Шкодить	17,8	7,9	12,9	28,2	23,7	19,5	16,4
	Приносить користь	23,8	42,1	27,9	7,9	16,3	23,7	23,8
	Не шкодить і не приносить користі	42,6	40,0	41,4	45,9	43,6	44,5	41,1
	Важко відповісти	15,8	10,0	17,8	18,0	16,4	12,3	18,7
Вітчизняному бізнесу	Шкодить	15,2	11,8	14,2	18,4	16,7	16,8	13,9
	Приносить користь	15,1	18,2	18,5	14,4	10,4	15,9	14,5
	Не шкодить і не приносить користі	44,3	43,6	41,4	44,6	47,3	44,6	44,0
	Важко відповісти	25,4	26,4	25,9	22,6	25,6	22,7	27,6
Країнам Заходу	Шкодить	4,3	5,1	4,3	5,9	2,9	4,5	4,0
	Приносить користь	13,9	10,3	14,2	10,5	17,5	16,5	11,9
	Не шкодить і не приносить користі	51,9	53,3	55,4	55,4	46,0	51,8	52,1
	Важко відповісти	29,9	31,3	26,1	28,2	33,6	27,2	32,0
Вам особисто	Шкодить	7,4	2,8	5,7	14,4	8,5	7,5	7,2
	Приносить користь	11,2	20,3	13,9	6,2	5,6	12,3	10,4
	Не шкодить і не приносить користі	73,4	69,2	74,7	65,7	78,0	72,8	73,9
	Важко відповісти	8,0	7,7	5,7	13,7	7,9	7,4	8,5
Владі в цілому	Шкодить	41,9	46,0	37,4	36,7	46,3	42,6	41,4
	Приносить користь	11,0	8,7	14,3	10,2	9,6	11,8	10,4
	Не шкодить і не приносить користі	32,0	29,3	31,6	36,7	32,0	34,0	30,4
	Важко відповісти	15,1	16,0	16,7	16,4	12,1	11,6	17,8
Олігархічним кланам	Шкодить	21,4	33,7	26,1	8,5	15,5	21,2	21,4
	Приносить користь	10,5	3,9	7,4	26,2	10,2	11,6	9,7
	Не шкодить і не приносить користі	44,5	40,6	47,2	46,2	43,4	46,2	43,1
	Важко відповісти	23,6	21,8	19,3	19,1	30,9	21,0	25,8
Кабінету Міністрів України	Шкодить	35,5	38,6	32,7	36,1	36,1	36,7	34,4
	Приносить користь	9,0	8,7	10,2	9,5	7,6	10,0	8,2
	Не шкодить і не приносить користі	37,0	33,4	38,6	38,0	37,0	37,5	36,5
	Важко відповісти	18,5	19,3	18,5	16,4	19,3	15,8	20,9
Президенту України	Шкодить	42,1	50,1	37,7	38,0	43,8	42,5	41,8
	Приносить користь	8,4	7,5	9,6	9,5	7,2	9,4	7,6
	Не шкодить і не приносить користі	34,1	29,0	34,7	36,4	35,5	36,6	32,0
	Важко відповісти	15,4	13,4	18,0	16,1	13,5	11,5	18,6
Росії	Шкодить	21,6	37,3	21,1	17,3	14,9	23,8	19,9
	Приносить користь	4,5	3,6	4,0	6,5	4,6	5,6	3,6
	Не шкодить і не приносить користі	46,8	40,1	49,4	50,7	46,4	46,6	46,9
	Важко відповісти	27,1	19,0	25,5	25,5	34,1	24,0	29,6

Яка партія (блок) може вважатися опозиційною?*															
% ОПИТАНИХ															
	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА			СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Публічно заявляє про свою незгоду з політикою Президента та виконавчої влади	50,1	56,6	47,2	42,0	53,1	48,2	51,5	50,0	51,0	50,3	50,0	50,7	48,8	49,7	50,5
Не належить до складу пропрезидентської парламентської більшості, якщо така створена в Парламенті	27,7	30,6	29,1	30,2	23,4	27,1	31,5	28,1	28,9	24,5	22,9	27,0	30,3	28,8	26,8
Виступає за зміну Президента	18,7	22,1	15,6	10,8	23,4	15,9	22,0	17,5	17,2	21,0	21,3	19,7	16,3	17,3	20,0
Не має своїх представників у президентських структурах, Уряді, керівництві місцевих держадміністрацій	16,6	21,8	16,0	13,1	15,8	18,0	16,1	19,3	15,2	15,0	12,1	16,7	17,3	18,4	15,2
Координує свою діяльність з іншими опозиційними силами	14,5	21,6	9,6	25,8	10,0	13,9	18,0	13,7	16,9	11,3	14,2	13,1	17,6	16,0	13,2
Вимагає відставки Уряду	14,0	17,5	14,0	7,9	14,6	14,5	15,2	12,3	14,6	13,3	17,9	13,9	13,1	14,8	13,3
Інше	1,6	0,5	2,2	3,6	0,9	1,1	1,7	2,3	1,5	1,6	2,1	1,4	1,5	1,5	1,6
Важко відповісти	13,8	9,0	11,1	21,3	15,8	14,8	10,4	9,1	13,4	18,8	19,9	12,7	14,7	11,5	15,7

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді

Кого Ви вважаєте лідером української опозиції?															
% ОПИТАНИХ															
	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА			СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Юлія Тимошенко	41,9	41,3	43,6	29,3	46,2	39,8	37,7	42,5	48,0	42,4	34,0	42,5	42,3	39,3	44,1
Арсеній Яценюк	7,7	13,6	9,1	7,8	2,9	6,4	11,0	7,6	6,1	7,9	6,4	7,6	8,5	8,7	6,9
Олег Тягнибок	3,5	11,5	2,6	0,7	1,1	3,5	3,1	4,1	3,2	3,6	1,4	3,7	3,6	4,8	2,5
Віталій Кличко	1,8	2,6	2,9	1,3	0,5	3,3	2,5	0,9	0,6	1,6	5,0	1,6	1,5	2,7	1,1
Анатолій Гриценко	1,5	2,3	1,8	1,3	0,8	0,7	0,8	0,6	2,6	2,4	0,7	1,7	1,4	1,4	1,6
Юрій Луценко	1,2	0,5	1,2	0,7	2,0	0,9	1,7	1,8	1,2	0,6	1,4	1,0	1,5	1,1	1,2
Наталія Вітренко	1,1	0,3	0,3	1,6	2,1	0,9	0,8	1,2	0,6	1,6	0,0	1,1	1,0	0,9	1,2
Петро Симоненко	0,7	0,8	1,2	0,3	0,6	1,1	0,0	0,3	0,6	1,4	3,5	0,6	0,2	0,8	0,6
Віктор Ющенко	0,7	0,5	0,6	0,0	1,1	1,5	0,6	0,3	0,6	0,4	0,0	0,8	0,5	0,6	0,7
В'ячеслав Кириленко	0,4	0,5	0,6	0,7	0,2	0,4	0,6	0,3	0,9	0,2	0,0	0,4	0,7	0,4	0,5
Леонід Грач	0,2	0,0	0,2	0,3	0,5	0,0	0,0	0,6	0,6	0,0	0,0	0,2	0,2	0,1	0,3
Микола Катеринчук	0,2	0,3	0,3	0,3	0,0	0,2	0,3	0,0	0,3	0,2	0,0	0,3	0,0	0,1	0,3
Юрій Костенко	0,2	0,3	0,3	0,0	0,2	0,2	0,3	0,0	0,3	0,2	0,0	0,1	0,3	0,1	0,3
Інший політик	0,6	1,0	0,6	0,7	0,3	0,7	1,1	0,9	0,3	0,4	0,7	0,5	0,7	0,6	0,6
Жоден з них	24,9	11,8	20,2	38,4	31,0	24,6	27,6	27,0	21,6	24,1	27,7	24,8	25,0	26,4	23,7
Важко відповісти	13,4	12,8	14,3	16,6	10,8	15,8	11,8	12,0	12,6	13,2	19,1	13,0	12,6	12,1	14,3

Які з наведених політичних сил в Україні Ви вважаєте опозиційними?								
% опитаних								
		Україна	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
			Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Блок Юлії Тимошенко	Є опозиційною	88,3	89,5	85,2	87,5	91,2	88,7	88,0
	Не є опозиційною	6,2	4,4	9,9	3,9	4,6	6,5	5,9
	Важко відповісти	5,5	6,1	4,9	8,6	4,2	4,8	6,1
“Народна самооборона” (Ю.Луценко)	Є опозиційною	71,8	73,3	71,5	65,6	74,0	73,2	70,7
	Не є опозиційною	13,8	12,1	17,3	12,5	12,2	15,8	12,1
	Важко відповісти	14,4	14,6	11,2	21,9	13,8	11,0	17,2
Політична партія “Фронт змін” (А.Яценюк)	Є опозиційною	68,0	76,6	68,0	74,1	60,2	68,6	67,5
	Не є опозиційною	14,9	9,3	16,6	6,6	20,4	16,8	13,3
	Важко відповісти	17,1	14,1	15,4	19,3	19,4	14,6	19,2
Політична партія “Наша Україна” (В.Ющенко)	Є опозиційною	62,2	66,7	51,9	72,1	65,3	62,3	62,1
	Не є опозиційною	18,4	14,9	27,9	11,1	14,3	19,9	17,2
	Важко відповісти	19,4	18,5	20,2	16,7	20,4	17,8	20,7
ВО “Свобода” (О.Тягнибок)	Є опозиційною	61,4	77,6	55,1	63,6	57,1	63,5	59,7
	Не є опозиційною	16,7	7,5	24,7	10,2	17,4	17,4	16,1
	Важко відповісти	21,9	14,9	20,2	26,2	25,5	19,1	24,2
Політична партія “За Україну!” (В.Кириленко)	Є опозиційною	48,3	61,0	45,8	43,9	45,4	49,3	47,4
	Не є опозиційною	19,0	16,7	24,3	12,1	18,3	21,0	17,4
	Важко відповісти	32,7	22,3	29,9	44,0	36,3	29,7	35,2
Народний Рух України (Б.Тарасюк)	Є опозиційною	45,1	56,2	36,2	47,9	46,0	46,9	43,7
	Не є опозиційною	21,3	17,9	30,8	11,8	18,4	24,6	18,6
	Важко відповісти	33,6	25,9	33,0	40,3	35,6	28,5	37,7
Політична партія “Громадянська позиція” (А.Гриценко)	Є опозиційною	44,4	53,2	41,0	43,3	43,1	45,6	43,4
	Не є опозиційною	21,3	17,5	29,5	15,7	18,3	23,0	20,0
	Важко відповісти	34,3	29,3	29,5	41,0	38,6	31,4	36,6
Партія “УДАР” Віталія Кличка”	Є опозиційною	33,3	36,4	33,0	41,6	27,7	35,5	31,4
	Не є опозиційною	29,4	25,4	38,4	19,0	27,7	30,8	28,3
	Важко відповісти	37,3	38,2	28,6	39,4	44,6	33,7	40,3
Українська народна партія (Ю.Костенко)	Є опозиційною	29,6	42,9	25,8	31,1	24,8	31,9	27,7
	Не є опозиційною	26,0	24,7	33,5	13,4	25,3	27,3	25,0
	Важко відповісти	44,4	32,4	40,7	55,4	49,9	40,8	47,3
Єдиний Центр (В.Балога)	Є опозиційною	22,7	8,2	16,8	33,4	32,1	23,6	21,9
	Не є опозиційною	39,6	60,4	53,8	17,4	23,6	43,5	36,3
	Важко відповісти	37,7	31,4	29,4	49,2	44,3	32,9	41,8
Християнсько-демократичний союз (В.Стретович, Д.Жванія)	Є опозиційною	17,4	13,1	12,8	20,6	23,0	18,6	16,3
	Не є опозиційною	31,5	40,4	40,4	17,3	24,0	33,0	30,3
	Важко відповісти	51,1	46,5	46,8	62,1	53,0	48,5	53,4
Прогресивна соціалістична партія України (Н.Вітренко)	Є опозиційною	16,6	13,1	10,0	11,1	27,9	16,7	16,5
	Не є опозиційною	50,1	59,6	54,9	50,5	39,6	52,1	48,5
	Важко відповісти	33,3	27,2	35,1	38,4	32,6	31,2	35,0
Комуністична партія робітників і селян (Л.Грач)	Є опозиційною	10,8	6,4	10,5	3,0	17,5	11,4	10,4
	Не є опозиційною	51,8	68,5	52,5	57,4	38,4	54,8	49,4
	Важко відповісти	37,4	25,1	37,0	39,6	44,1	33,8	40,2
Комуністична партія України (П.Симоненко)	Є опозиційною	7,6	4,9	11,0	2,2	8,2	8,1	7,1
	Не є опозиційною	78,5	84,9	76,1	79,3	76,6	80,4	76,9
	Важко відповісти	13,9	10,2	12,9	18,5	15,2	11,5	16,0
Політична партія “Сильна Україна” (С.Тігіпко)	Є опозиційною	7,5	8,2	9,1	6,6	5,9	8,4	6,8
	Не є опозиційною	77,7	78,7	81,0	81,0	72,3	79,4	76,3
	Важко відповісти	14,8	13,1	9,9	12,5	21,7	12,2	17,0
Соціалістична партія України (В.Цушко)	Є опозиційною	6,0	6,7	5,4	1,3	8,4	6,3	5,7
	Не є опозиційною	55,5	65,9	56,0	56,2	48,4	58,1	53,3
	Важко відповісти	38,5	27,4	38,6	42,5	43,2	35,6	41,0
Блок Литвина	Є опозиційною	4,8	4,6	9,2	1,0	2,4	5,3	4,4
	Не є опозиційною	85,6	89,2	81,4	85,9	87,5	87,6	84,0
	Важко відповісти	9,6	6,2	9,4	13,1	10,1	7,1	11,6
Партія регіонів	Є опозиційною	2,3	1,8	4,2	2,0	1,1	1,8	4,2
	Не є опозиційною	91,9	93,6	89,8	87,9	95,0	93,6	89,8
	Важко відповісти	5,8	4,6	6,0	10,1	3,9	4,6	6,0

Чи підтримали б Ви об'єднану опозицію, якщо б її очолив один з наведених політиків?

% опитаних

		Україна	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА			СТАТЬ	
			Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Арсеній Яценюк	Так	27,4	50,1	29,4	18,4	16,3	25,3	31,3	30,1	27,9	24,4	15,7	27,2	30,3	28,4	26,6
	Ні	57,2	39,3	53,6	62,0	69,3	57,7	52,4	56,4	57,3	60,6	67,9	57,8	54,1	56,7	57,6
	Важко відповісти	15,3	10,5	16,9	19,7	14,5	17,0	16,3	13,5	14,8	15,0	16,4	15,1	15,6	14,9	15,8
Юлія Тимошенко	Так	26,4	48,1	34,1	17,3	10,0	23,6	24,2	27,7	28,0	28,3	25,7	26,6	25,9	25,3	27,2
	Ні	61,8	38,3	53,9	69,6	79,9	60,6	63,7	61,8	63,6	60,5	57,1	62,2	62,2	64,2	59,9
	Важко відповісти	11,9	13,6	12,0	13,1	10,0	15,9	12,1	10,5	8,5	11,3	17,1	11,2	11,9	10,5	13,0
Віталій Кличко	Так	13,5	29,3	15,1	8,5	4,7	18,7	14,6	10,6	12,2	10,9	11,3	13,1	14,4	15,7	11,7
	Ні	68,8	49,1	68,6	66,6	81,7	60,1	67,3	70,3	71,5	69,5	68,8	68,8	68,8	69,6	68,1
	Важко відповісти	17,8	21,6	16,3	24,9	13,5	21,1	18,0	13,5	17,4	17,6	19,1	18,1	16,8	14,7	20,3
Олег Тягнибок	Так	12,0	36,8	12,5	2,0	1,4	10,6	13,0	13,2	12,5	11,3	3,5	12,4	12,9	13,4	10,9
	Ні	73,8	48,8	74,6	76,5	86,7	71,8	71,3	74,3	74,6	76,7	78,7	74,0	72,8	73,8	73,8
	Важко відповісти	14,2	14,4	12,9	21,6	11,9	17,6	15,8	12,6	12,8	12,1	17,7	13,6	14,3	12,8	15,3
Анатолій Гриценко	Так	11,3	21,9	12,0	9,5	5,0	7,5	10,4	13,2	12,5	13,0	4,3	11,7	11,5	12,5	10,2
	Ні	68,8	56,3	70,7	63,6	76,6	69,0	68,0	69,9	69,4	67,8	72,1	67,8	70,5	68,8	68,7
	Важко відповісти	20,0	21,9	17,3	26,9	18,4	23,5	21,6	17,0	18,1	19,2	23,6	20,5	18,0	18,7	21,1
Юрій Луценко	Так	8,9	22,6	9,3	3,6	2,7	7,5	9,6	7,9	8,7	10,5	9,9	8,8	8,3	9,2	8,6
	Ні	76,3	56,0	76,2	80,0	86,8	74,9	75,5	77,8	77,3	76,2	74,5	76,6	76,3	77,4	75,4
	Важко відповісти	14,8	21,3	14,5	16,4	10,5	17,6	14,9	14,3	14,0	13,3	15,6	14,6	15,4	13,4	16,1
В'ячеслав Кириленко	Так	8,4	20,8	8,9	4,6	2,1	5,7	10,1	7,6	9,0	9,5	5,0	7,7	10,0	8,7	8,1
	Ні	71,7	56,8	75,2	63,9	80,6	70,3	69,9	77,1	72,0	70,2	74,5	72,2	70,4	72,6	70,9
	Важко відповісти	19,9	22,4	15,9	31,5	17,2	24,0	19,9	15,2	19,0	20,4	20,6	20,0	19,6	18,7	21,0
Микола Катеринчук	Так	8,2	18,7	8,5	7,5	2,0	5,3	10,4	8,5	7,9	9,5	5,0	8,1	8,5	9,0	7,6
	Ні	72,2	59,0	75,5	63,7	80,7	70,9	71,3	76,3	73,2	70,6	72,1	71,6	74,1	72,3	72,2
	Важко відповісти	19,6	22,3	16,0	28,8	17,4	23,8	18,3	15,2	19,0	20,0	22,9	20,3	17,5	18,7	20,3
Наталія Вітренко	Так	6,1	0,3	2,3	10,8	11,1	4,2	6,5	3,5	7,0	8,7	6,4	5,7	6,4	5,9	6,3
	Ні	82,1	96,4	86,4	70,5	74,7	80,2	83,4	86,0	82,8	79,8	75,7	82,8	82,5	84,4	80,3
	Важко відповісти	11,8	3,3	11,3	18,7	14,2	15,6	10,1	10,5	10,2	11,5	17,9	11,5	11,0	9,7	13,4
Петро Симоненко	Так	5,8	2,3	4,5	9,8	7,3	2,4	3,1	2,9	5,2	13,4	13,5	5,1	5,3	5,9	5,8
	Ні	82,7	93,6	83,5	75,1	79,0	83,3	84,2	85,4	86,9	76,3	73,8	83,7	83,1	84,4	81,3
	Важко відповісти	11,5	4,1	12,0	15,1	13,7	14,3	12,7	11,7	7,8	10,3	12,8	11,2	11,7	9,7	12,9
Юрій Костенко	Так	5,2	13,6	5,9	2,6	0,6	5,1	6,2	5,0	4,4	5,1	4,3	4,5	6,3	5,5	4,8
	Ні	75,1	66,6	75,9	66,6	83,4	71,8	74,6	78,6	77,6	74,5	73,8	75,8	74,6	77,0	73,6
	Важко відповісти	19,7	19,8	18,2	30,8	16,0	23,1	19,2	16,4	18,1	20,4	22,0	19,7	19,1	17,5	21,6
Віктор Ющенко	Так	4,6	15,7	3,1	2,6	0,3	4,8	3,1	3,8	5,8	5,1	3,6	4,9	3,7	4,4	4,7
	Ні	83,5	69,2	84,9	84,3	90,2	80,9	84,2	85,1	84,0	83,6	80,7	83,6	84,4	84,0	83,1
	Важко відповісти	12,0	15,2	12,0	13,1	9,5	14,3	12,7	11,1	10,2	11,3	15,7	11,6	11,8	11,6	12,2
Леонід Грач	Так	2,7	0,3	1,5	3,0	5,3	0,9	3,4	2,3	2,9	4,0	4,3	2,8	2,4	2,2	3,1
	Ні	80,7	92,6	84,7	68,5	75,3	77,8	81,1	84,8	82,8	79,0	72,3	80,5	82,9	84,2	77,9
	Важко відповісти	16,6	7,2	13,7	28,5	19,3	21,4	15,5	12,9	14,3	17,0	23,4	16,7	14,7	13,6	19,0
Інший політик	Так	6,8	5,2	9,5	11,2	4,8	7,8	8,2	6,7	4,8	8,5	6,3	6,7	8,7	6,6	7,9
	Ні	57,1	50,1	66,0	57,9	65,9	58,9	58,8	65,7	64,6	62,0	65,6	63,2	58,1	63,9	60,3
	Важко відповісти	36,1	44,6	24,5	30,9	29,2	33,3	32,9	27,6	30,6	29,4	28,1	30,1	33,1	29,5	31,8

Чи потрібно різним опозиційним силам об'єднуватися?

% опитаних

	Україна	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА			СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Потрібно об'єднатися в єдину політичну силу	28,1	45,6	29,8	18,0	20,9	23,5	26,9	32,5	29,7	28,9	24,6	28,4	28,0	28,0	28,2
Потрібно об'єднати зусилля у своїй діяльності, але не потрібно створювати об'єднань, як формальних, так і неформальних	15,6	16,2	17,7	14,4	13,7	15,2	16,8	17,0	16,0	14,0	9,2	15,9	16,3	16,6	14,8
Не потрібно об'єднуватися	12,7	5,1	13,1	10,2	18,0	12,3	13,7	9,9	14,9	12,6	12,0	13,5	11,4	13,4	12,1
Потрібно створити неформальне об'єднання опозиційних політичних сил	7,3	12,8	8,5	4,6	4,3	7,0	8,4	7,3	7,3	6,9	7,0	6,8	8,8	8,5	6,3
Мені байдуже	25,9	13,1	22,1	39,3	30,9	30,8	23,0	26,3	21,9	25,9	37,3	25,3	24,2	24,4	27,1
Важко відповісти	10,4	7,2	8,8	13,4	12,3	11,2	11,2	7,0	10,2	11,7	9,9	10,1	11,4	9,2	11,4

Якщо говорити про сьогоднішню політичну ситуацію в Україні, то які з наведених поглядів Ви б віднесли до провладних, а які – до опозиційних?*								
% опитаних								
		Україна	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
			Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА								
Державне сприяння крупному національному бізнесу	До провладних	43,6	53,7	41,4	36,6	42,8	45,4	42,1
	До опозиційних	5,0	4,1	8,2	3,6	3,0	5,4	4,7
	І до тих, і до інших рівною мірою	27,6	16,7	28,7	41,2	26,6	26,7	28,3
	Ні до тих, ні до інших	8,0	5,9	9,7	7,8	7,9	8,3	7,8
	Важко відповісти	15,8	19,5	12,0	10,8	19,6	14,2	17,2
Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу	До провладних	11,5	9,5	9,6	12,8	13,9	11,1	11,9
	До опозиційних	23,4	36,7	30,1	17,7	11,4	25,1	21,9
	І до тих, і до інших рівною мірою	24,2	16,2	23,8	31,1	26,2	23,9	24,4
	Ні до тих, ні до інших	26,7	21,3	25,3	23,6	32,6	27,4	26,0
	Важко відповісти	14,3	16,4	11,3	14,8	16,0	12,5	15,8
Захист інтересів громадян з низькими доходами	До провладних	10,3	5,9	8,5	15,1	12,7	9,9	10,7
	До опозиційних	20,1	30,3	26,2	14,1	10,8	21,5	18,9
	І до тих, і до інших рівною мірою	14,8	16,7	13,1	19,7	13,1	15,4	14,4
	Ні до тих, ні до інших	43,6	33,8	42,7	39,0	52,4	42,9	44,3
	Важко відповісти	11,1	13,3	9,4	12,1	11,0	10,3	11,7
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	До провладних	22,4	17,2	20,4	23,3	27,1	22,1	22,7
	До опозиційних	12,3	14,7	15,6	8,2	9,4	13,5	11,2
	І до тих, і до інших рівною мірою	15,7	13,1	18,5	19,7	12,6	15,9	15,5
	Ні до тих, ні до інших	28,0	28,0	28,7	30,5	26,0	28,5	27,6
	Важко відповісти	21,6	27,0	16,8	18,4	24,8	19,9	22,9
Захист інтересів "середнього класу" – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів	До провладних	11,5	7,7	10,6	15,4	12,7	10,7	12,1
	До опозиційних	17,1	26,5	21,7	12,8	8,9	19,3	15,2
	І до тих, і до інших рівною мірою	17,7	13,4	16,0	26,9	17,9	17,7	17,8
	Ні до тих, ні до інших	37,3	30,1	37,0	31,8	44,4	36,9	37,6
	Важко відповісти	16,4	22,4	14,6	13,1	16,2	15,4	17,2
Посилення прав роботодавців порівняно з найманими працівниками	До провладних	29,7	41,5	31,3	32,1	19,9	30,1	29,3
	До опозиційних	7,1	7,9	5,4	9,8	7,0	7,5	6,8
	І до тих, і до інших рівною мірою	26,0	12,6	27,2	29,8	31,0	26,2	25,8
	Ні до тих, ні до інших	15,0	16,2	15,9	12,5	14,4	15,6	14,5
	Важко відповісти	22,3	21,8	20,2	15,7	27,7	20,6	23,7
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями	До провладних	11,9	7,2	8,8	17,1	15,4	11,1	12,7
	До опозиційних	17,4	24,6	23,3	14,1	8,8	18,0	16,9
	І до тих, і до інших рівною мірою	16,0	16,9	12,8	20,1	16,8	16,9	15,3
	Ні до тих, ні до інших	35,8	29,5	39,9	30,3	38,1	37,6	34,3
	Важко відповісти	18,9	21,8	15,3	18,4	20,9	16,4	20,8
Підвищення податків для найбільш заможних верств населення	До провладних	22,9	16,7	20,6	30,6	25,2	23,4	22,4
	До опозиційних	16,2	23,7	20,6	8,9	10,8	16,0	16,4
	І до тих, і до інших рівною мірою	17,0	9,8	13,4	22,7	22,3	16,9	17,1
	Ні до тих, ні до інших	28,0	31,6	33,1	26,6	21,3	29,1	27,0
	Важко відповісти	15,9	18,3	12,2	11,2	20,4	14,6	17,1
Підвищення податків для всіх громадян	До провладних	47,9	67,9	50,8	43,9	35,0	47,3	48,3
	До опозиційних	5,1	3,1	4,5	6,6	6,1	5,7	4,6
	І до тих, і до інших рівною мірою	31,2	14,4	30,7	27,5	43,2	31,5	30,9
	Ні до тих, ні до інших	5,9	4,1	6,2	11,8	3,8	5,9	5,8
	Важко відповісти	10,1	10,5	7,9	10,2	11,9	9,6	10,4
Підвищення комунальних цін і тарифів	До провладних	54,7	73,0	59,0	52,8	40,5	54,3	55,0
	До опозиційних	3,5	1,8	3,7	3,6	4,4	4,0	3,1
	І до тих, і до інших рівною мірою	30,7	16,2	28,4	26,2	43,8	30,5	30,9
	Ні до тих, ні до інших	3,4	2,1	3,1	7,5	2,6	4,0	2,9
	Важко відповісти	7,6	6,9	5,9	9,8	8,7	7,2	8,0
Підвищення пенсійного віку	До провладних	69,5	80,9	76,7	62,6	58,9	68,4	70,3
	До опозиційних	3,6	2,1	3,4	3,9	4,6	4,0	3,3
	І до тих, і до інших рівною мірою	16,4	8,5	9,3	16,1	28,2	16,8	16,1
	Ні до тих, ні до інших	3,6	2,1	4,6	5,9	2,4	4,8	2,7
	Важко відповісти	6,9	6,4	6,0	11,5	5,9	6,1	7,6

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Якщо говорити про сьгоднішню політичну ситуацію в Україні, то які з наведених поглядів Ви б віднесли до провладних, а які – до опозиційних?*								
% опитаних (продовження)								
		Україна	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
			Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Скасування пільгових пенсій	До провладних	40,5	37,5	41,4	51,5	36,5	39,4	41,4
	До опозиційних	10,2	12,9	13,3	3,3	8,7	10,4	10,0
	І до тих, і до інших рівною мірою	19,8	12,1	18,1	14,4	28,6	20,2	19,4
	Ні до тих, ні до інших	12,3	16,5	15,1	15,4	5,8	13,7	11,2
	Важко відповісти	17,2	21,1	12,2	15,4	20,5	16,2	18,0
Посилення прав і засобів впливу комерційних банків на позичальників	До провладних	28,3	39,8	31,9	22,3	20,7	30,0	26,8
	До опозиційних	5,2	2,8	4,8	8,2	5,5	4,9	5,4
	І до тих, і до інших рівною мірою	28,6	17,5	28,8	42,0	28,8	28,9	28,5
	Ні до тих, ні до інших	8,2	8,2	7,7	10,2	7,8	8,4	8,0
	Важко відповісти	29,8	31,6	26,8	17,4	37,3	27,9	31,3
Стимування споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, "олігархів"	До провладних	14,0	12,8	9,7	18,7	16,6	13,1	14,7
	До опозиційних	18,6	22,3	24,2	17,0	11,6	20,1	17,3
	І до тих, і до інших рівною мірою	13,7	10,5	11,9	20,3	14,3	14,9	12,7
	Ні до тих, ні до інших	35,7	36,6	35,8	33,4	36,1	35,6	35,7
	Важко відповісти	18,1	17,9	18,4	10,5	21,5	16,3	19,6
Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення	До провладних	41,5	50,9	47,7	50,2	25,9	41,4	41,6
	До опозиційних	8,6	7,7	5,2	4,9	14,2	9,0	8,4
	І до тих, і до інших рівною мірою	23,0	13,9	20,4	15,7	34,4	22,7	23,2
	Ні до тих, ні до інших	7,1	9,3	7,7	10,8	3,5	8,0	6,4
	Важко відповісти	19,8	18,3	19,0	18,4	22,1	18,9	20,4
Подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	До провладних	19,3	16,7	14,0	19,4	26,0	19,4	19,3
	До опозиційних	26,3	36,5	34,0	21,4	15,0	27,4	25,5
	І до тих, і до інших рівною мірою	19,1	13,6	18,4	11,5	26,6	19,8	18,5
	Ні до тих, ні до інших	8,4	7,5	7,9	17,1	5,3	9,1	7,8
	Важко відповісти	26,9	25,7	25,8	30,6	27,1	24,4	29,0
ВНУТРІШНЯ І ПРАВОВА ПОЛІТИКА								
Обмеження недоторканності посадових осіб – Президента, народних депутатів, суддів	До провладних	18,1	17,5	17,6	13,8	21,0	18,2	18,1
	До опозиційних	20,5	25,4	25,2	13,8	16,1	19,9	21,1
	І до тих, і до інших рівною мірою	22,5	16,2	15,7	24,3	32,1	23,3	21,9
	Ні до тих, ні до інших	24,9	27,8	29,0	33,4	15,2	25,3	24,5
	Важко відповісти	13,9	13,1	12,5	14,8	15,5	13,3	14,5
Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян	До провладних	45,2	51,8	43,1	48,7	41,8	46,2	44,5
	До опозиційних	4,7	4,9	6,2	3,3	3,8	4,4	4,9
	І до тих, і до інших рівною мірою	16,8	14,4	16,6	17,8	18,0	17,8	16,0
	Ні до тих, ні до інших	14,2	10,0	15,9	14,8	14,9	15,4	13,3
	Важко відповісти	19,0	19,0	18,2	15,5	21,5	16,2	21,3
Застосування жорстких, авторитарних методів керівництва державою заради забезпечення економічного зростання	До провладних	51,5	61,2	54,1	54,8	41,7	53,0	50,2
	До опозиційних	5,1	4,4	7,4	2,6	4,6	5,0	5,3
	І до тих, і до інших рівною мірою	12,6	10,5	10,6	18,0	13,1	13,6	11,9
	Ні до тих, ні до інших	13,1	8,2	12,5	12,8	16,9	13,0	13,1
	Важко відповісти	17,7	15,7	15,4	11,8	23,7	15,4	19,5
Розширення повноважень Президента та виконавчої влади, обмеження повноважень Верховної Ради	До провладних	64,8	79,2	71,5	55,2	54,3	66,9	63,1
	До опозиційних	3,6	2,3	3,9	2,0	4,7	2,9	4,1
	І до тих, і до інших рівною мірою	14,8	7,7	8,8	22,9	21,0	13,9	15,5
	Ні до тих, ні до інших	5,0	3,1	4,9	7,5	5,0	5,0	5,0
	Важко відповісти	11,8	7,7	11,0	12,4	14,9	11,3	12,2
Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація	До провладних	30,9	22,1	26,5	34,8	38,7	32,2	29,9
	До опозиційних	11,8	20,8	13,0	11,8	5,5	12,3	11,4
	І до тих, і до інших рівною мірою	14,0	13,4	11,9	14,8	16,1	14,5	13,6
	Ні до тих, ні до інших	14,6	14,7	19,9	14,4	9,3	15,0	14,1
	Важко відповісти	28,7	29,0	28,7	24,3	30,4	26,0	30,9
Забезпечення концентрації всієї влади в центрі, централізація	До провладних	44,0	58,9	43,9	33,3	40,2	47,8	40,9
	До опозиційних	8,3	5,1	8,8	12,4	7,9	8,2	8,4
	І до тих, і до інших рівною мірою	16,3	9,0	14,9	20,3	20,2	16,4	16,2
	Ні до тих, ні до інших	5,8	4,6	8,0	7,5	3,3	5,5	6,0
	Важко відповісти	25,5	22,4	24,3	26,5	28,3	22,1	28,5

Якщо говорити про сьгоднішню політичну ситуацію в Україні, то які з наведених поглядів Ви б віднесли до провладних, а які – до опозиційних?*								
% опитаних (продовження)								
		Україна	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
			Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Боротьба із злочинністю	До провладних	15,7	12,1	12,9	16,7	20,1	15,8	15,6
	До опозиційних	7,3	8,5	10,2	4,6	4,9	7,5	7,0
	І до тих, і до інших рівною мірою	29,4	26,7	30,2	36,7	26,7	29,5	29,3
	Ні до тих, ні до інших	32,3	33,9	34,8	26,9	31,3	32,0	32,4
	Важко відповісти	15,4	18,8	12,0	15,1	17,0	15,1	15,6
Підпорядкування судової системи та правоохоронних органів інтересам влади	До провладних	38,3	51,5	36,4	30,2	36,1	40,5	36,5
	До опозиційних	3,1	2,8	1,8	2,6	4,9	2,8	3,4
	І до тих, і до інших рівною мірою	23,9	14,1	21,3	32,8	28,0	23,9	23,8
	Ні до тих, ні до інших	9,2	8,5	12,2	9,5	6,7	9,3	9,1
	Важко відповісти	25,5	23,1	28,4	24,9	24,4	23,6	27,2
Федералізація України	До провладних	23,3	33,7	24,0	15,4	20,1	24,5	22,3
	До опозиційних	6,4	4,4	5,4	6,2	8,5	7,3	5,7
	І до тих, і до інших рівною мірою	12,8	11,3	16,8	11,1	10,5	12,9	12,7
	Ні до тих, ні до інших	15,0	11,8	13,9	25,2	13,4	14,5	15,4
	Важко відповісти	42,5	38,8	39,9	42,0	47,5	40,8	43,9
Зменшення ролі політичних партій у політичному житті	До провладних	22,9	34,6	18,8	14,5	23,8	24,2	21,8
	До опозиційних	7,3	6,4	7,6	5,6	8,5	7,2	7,5
	І до тих, і до інших рівною мірою	15,1	12,6	15,4	14,8	16,5	15,8	14,5
	Ні до тих, ні до інших	22,2	16,4	25,0	38,8	15,1	23,0	21,5
	Важко відповісти	32,4	30,0	33,2	26,3	36,1	29,8	34,7
Сприяння розвитку неурядових організацій	До провладних	9,0	7,7	9,2	9,5	9,4	8,7	9,2
	До опозиційних	19,2	27,4	14,2	24,9	16,7	20,8	17,9
	І до тих, і до інших рівною мірою	15,2	11,5	15,7	18,4	15,4	17,2	13,6
	Ні до тих, ні до інших	18,8	18,5	27,4	13,4	12,9	19,5	18,3
	Важко відповісти	37,7	34,9	33,4	33,8	45,5	33,8	41,0
Посилення контролю з боку держави над діяльністю неурядових організацій	До провладних	32,2	41,6	30,9	31,7	28,0	34,2	30,6
	До опозиційних	5,8	8,0	4,9	6,2	5,0	6,0	5,6
	І до тих, і до інших рівною мірою	16,0	12,3	17,4	19,6	15,2	16,9	15,3
	Ні до тих, ні до інших	13,4	11,3	19,0	10,5	10,5	13,8	13,0
	Важко відповісти	32,7	26,7	27,8	32,0	41,2	29,1	35,6
Жорстка боротьба проти корупції, незважаючи на посади чи політичну належність	До провладних	18,7	13,6	12,2	21,0	27,1	18,9	18,6
	До опозиційних	10,4	14,1	12,6	6,9	7,6	10,3	10,5
	І до тих, і до інших рівною мірою	15,5	16,2	13,7	23,0	13,2	16,9	14,2
	Ні до тих, ні до інших	41,2	44,5	47,8	38,0	34,2	40,6	41,7
	Важко відповісти	14,2	11,6	13,7	11,1	17,9	13,4	15,0
Посилення громадського контролю над діяльністю правоохоронних органів	До провладних	15,7	12,8	9,7	22,3	20,2	15,9	15,5
	До опозиційних	15,0	19,0	15,6	13,8	12,6	15,9	14,2
	І до тих, і до інших рівною мірою	14,5	12,8	12,3	26,2	12,2	14,5	14,4
	Ні до тих, ні до інших	33,4	34,4	43,9	20,7	28,4	34,5	32,6
	Важко відповісти	21,4	21,0	18,5	17,0	26,6	19,2	23,2
Забезпечення незалежності судів від зовнішнього впливу	До провладних	12,8	8,7	8,8	12,1	19,3	13,8	12,0
	До опозиційних	14,0	19,5	13,7	9,8	12,9	14,3	13,8
	І до тих, і до інших рівною мірою	12,5	13,3	9,6	17,4	12,8	12,6	12,5
	Ні до тих, ні до інших	33,0	29,2	41,6	35,1	25,6	33,1	32,8
	Важко відповісти	27,7	29,2	26,3	25,6	29,4	26,2	29,0
Вибіркова боротьба з корупцією, звільнення влади та наблизених до неї осіб від антикорупційних заходів	До провладних	33,2	45,8	32,0	22,0	32,1	34,3	32,4
	До опозиційних	7,5	6,4	7,1	8,9	8,1	7,9	7,3
	І до тих, і до інших рівною мірою	25,9	15,4	29,0	39,0	23,0	26,4	25,4
	Ні до тих, ні до інших	13,3	15,9	13,6	14,1	11,0	14,0	12,6
	Важко відповісти	20,1	16,5	18,3	16,1	25,9	17,4	22,4
Збереження привілеїв (пільгових пенсій та ін.) для представників влади вищого рівня	До провладних	36,5	49,5	38,1	17,4	36,3	36,1	36,9
	До опозиційних	8,4	4,9	6,2	6,6	13,3	8,3	8,4
	І до тих, і до інших рівною мірою	31,0	21,4	34,1	53,0	23,3	31,9	30,3
	Ні до тих, ні до інших	7,8	6,4	6,5	11,5	8,1	8,2	7,5
	Важко відповісти	16,4	17,8	15,1	11,5	19,1	15,6	17,0

Якщо говорити про сьогоднішню політичну ситуацію в Україні, то які з наведених поглядів Ви б віднесли до провладних, а які – до опозиційних?*

% опитаних

(продовження)

		Україна	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
			Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Скорочення державного апарату	До провладних	34,3	38,3	32,3	20,3	40,3	33,4	35,0
	До опозиційних	9,4	10,3	7,9	9,8	10,2	9,7	9,1
	І до тих, і до інших рівною мірою	14,2	12,1	19,0	15,4	10,2	15,4	13,1
	Ні до тих, ні до інших	22,1	19,0	21,6	41,2	15,4	21,6	22,4
	Важко відповісти	20,1	20,3	19,3	13,4	23,9	19,9	20,3
ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА								
Поступове входження України до європейського культурного простору	До провладних	17,6	13,9	13,4	18,7	23,3	18,3	17,0
	До опозиційних	22,4	39,3	22,5	13,1	16,7	22,4	22,4
	І до тих, і до інших рівною мірою	37,6	26,7	36,1	47,9	40,7	37,3	37,9
	Ні до тих, ні до інших	6,7	6,9	9,1	8,9	3,2	8,0	5,7
	Важко відповісти	15,7	13,1	18,8	11,5	16,1	14,1	17,0
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі	До провладних	54,7	74,1	52,5	42,0	51,4	55,8	53,8
	До опозиційних	3,8	3,3	3,5	3,0	4,7	4,8	3,1
	І до тих, і до інших рівною мірою	16,4	8,2	15,6	24,9	18,1	16,7	16,1
	Ні до тих, ні до інших	7,6	5,4	7,4	9,8	8,1	7,0	8,1
	Важко відповісти	17,5	9,0	21,0	20,3	17,7	15,8	18,9
Збереження і зміцнення державного статусу української мови	До провладних	11,5	9,3	7,7	14,1	15,3	11,3	11,8
	До опозиційних	45,8	67,9	45,1	27,2	42,2	49,1	43,1
	І до тих, і до інших рівною мірою	24,9	11,1	23,3	41,6	26,7	23,0	26,4
	Ні до тих, ні до інших	5,3	4,4	6,6	7,9	3,3	5,6	5,0
	Важко відповісти	12,5	7,5	17,3	9,2	12,3	11,0	13,7
Надання російській мові статусу другої державної	До провладних	60,6	75,1	61,3	42,4	59,6	62,3	59,3
	До опозиційних	3,8	3,3	3,4	3,9	4,4	4,3	3,3
	І до тих, і до інших рівною мірою	10,3	5,6	9,6	15,5	11,4	9,7	10,8
	Ні до тих, ні до інших	12,1	7,4	9,2	25,0	11,6	11,5	12,6
	Важко відповісти	13,2	8,5	16,5	13,2	13,1	12,2	14,1
Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою	До провладних	16,0	13,8	12,8	16,4	20,4	15,4	16,6
	До опозиційних	17,5	40,5	20,7	5,3	6,2	19,0	16,2
	І до тих, і до інших рівною мірою	29,8	19,5	34,6	42,4	25,4	28,5	30,9
	Ні до тих, ні до інших	8,2	8,2	6,8	10,5	8,4	7,9	8,4
	Важко відповісти	28,5	17,9	25,2	25,3	39,6	29,2	27,9
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	До провладних	28,9	55,6	33,0	14,7	15,5	28,5	29,1
	До опозиційних	7,5	4,4	6,2	7,2	10,8	7,9	7,2
	І до тих, і до інших рівною мірою	18,0	14,6	14,8	27,5	18,7	18,7	17,3
	Ні до тих, ні до інших	11,4	8,2	14,5	13,7	9,1	10,4	12,2
	Важко відповісти	34,2	17,2	31,6	36,9	45,8	34,5	34,1
ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА БЕЗПЕКА								
Вступ України до ЄС в осяжній перспективі	До провладних	15,6	12,1	12,6	13,4	21,6	15,7	15,5
	До опозиційних	24,2	36,0	26,7	19,0	17,2	24,8	23,8
	І до тих, і до інших рівною мірою	34,4	28,8	32,0	46,6	34,3	36,1	32,9
	Ні до тих, ні до інших	5,9	8,7	6,9	6,9	2,9	5,9	6,0
	Важко відповісти	19,8	14,4	21,7	14,1	24,0	17,6	21,8
Вступ України до Союзу Росії і Білорусі, вступ до Єдиного Економічного Простору	До провладних	50,6	59,9	45,8	35,9	56,4	50,6	50,5
	До опозиційних	4,2	4,4	4,5	2,6	4,6	4,4	4,0
	І до тих, і до інших рівною мірою	13,9	10,8	14,2	27,1	9,4	15,4	12,8
	Ні до тих, ні до інших	7,8	8,5	9,7	9,2	4,9	7,5	7,9
	Важко відповісти	23,6	16,5	25,8	25,2	24,7	22,1	24,7
Позаблоковий статус України, її невходження до існуючих воєнних блоків	До провладних	27,9	25,4	19,7	34,5	34,2	27,5	28,1
	До опозиційних	10,6	16,4	9,1	5,6	11,1	11,4	10,0
	І до тих, і до інших рівною мірою	19,1	19,0	23,1	20,7	14,6	20,1	18,2
	Ні до тих, ні до інших	9,8	12,6	11,4	15,5	3,7	9,7	9,8
	Важко відповісти	32,7	26,7	36,7	23,7	36,4	31,2	33,9
Вступ України до НАТО в осяжній перспективі	До провладних	8,8	8,8	12,5	8,2	5,5	8,2	9,3
	До опозиційних	38,6	47,9	29,2	36,3	43,4	40,3	37,1
	І до тих, і до інших рівною мірою	14,0	13,9	13,3	21,6	11,3	15,3	13,0
	Ні до тих, ні до інших	11,0	8,8	15,1	12,4	7,5	10,8	11,0
	Важко відповісти	27,6	20,6	29,9	21,6	32,4	25,4	29,5
Присядання України до оборонного союзу країн СНД	До провладних	38,2	47,0	39,2	27,9	36,6	38,3	38,1
	До опозиційних	5,2	5,7	6,0	2,6	5,3	6,3	4,3
	І до тих, і до інших рівною мірою	14,6	13,9	10,5	28,9	12,5	16,1	13,3
	Ні до тих, ні до інших	8,2	8,7	8,8	5,9	8,5	7,6	8,7
	Важко відповісти	33,8	24,7	35,5	34,8	37,1	31,6	35,6

Чи здатні вітчизняні опозиційні сили об'єднати зусилля у своїй діяльності?
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Так	21,7	30,6	23,6	16,1	17,2	22,1	21,4
Ні	50,0	38,6	49,8	55,4	54,3	52,2	48,2
Важко відповісти	28,3	30,8	26,5	28,5	28,5	25,7	30,5

Наскільки істотною є різниця між представленими у Верховній Раді політичними силами, що належать до складу провладної більшості "Стабільність і реформи" (Партія регіонів, Блок Литвина, Комуністична партія України) і тими, що декларують свою опозиційність (Блок Юлії Тимошенко, фракція "Наша Україна"), в кожній з наведених сфер?
% опитаних

		Україна	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
			Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Питання цін і тарифів для населення	Різниця помітно виражена	38,6	47,8	44,4	41,6	26,1	38,2	38,9
	Різниця є, але незначна	26,0	24,9	29,4	19,7	26,1	27,7	24,6
	Різниці майже немає	26,3	17,5	19,3	26,2	38,4	25,7	26,8
	Важко відповісти	9,2	9,8	6,9	12,5	9,3	8,3	9,8
Соціальна політика (пенсійне та соціальне забезпечення, медицина)	Різниця помітно виражена	34,1	37,8	43,0	37,0	21,8	32,7	35,2
	Різниця є, але незначна	27,5	29,8	28,2	23,9	27,1	29,2	26,2
	Різниці майже немає	29,6	20,8	21,9	31,1	41,7	30,1	29,2
	Важко відповісти	8,8	11,6	6,9	7,9	9,4	8,1	9,4
Політика заробітної плати, доходів населення, податків з фізичних осіб	Різниця помітно виражена	33,8	46,3	40,0	34,1	20,4	33,1	34,4
	Різниця є, але незначна	30,8	24,2	33,6	31,8	31,2	31,9	29,8
	Різниці майже немає	26,8	18,5	19,9	25,9	38,8	26,3	27,2
	Важко відповісти	8,6	11,1	6,5	8,2	9,6	8,7	8,6
Економічна політика в цілому	Різниця помітно виражена	30,0	31,9	32,6	37,0	23,1	30,7	29,5
	Різниця є, але незначна	36,3	34,4	41,4	28,2	36,1	36,0	36,4
	Різниці майже немає	23,0	19,0	18,2	25,2	28,9	22,8	23,2
	Важко відповісти	10,8	14,7	7,9	9,5	11,9	10,5	10,9
Зовнішня політика	Різниця помітно виражена	29,8	48,7	32,7	18,0	21,0	30,8	29,0
	Різниця є, але незначна	29,0	24,1	33,2	24,3	30,2	28,2	29,7
	Різниці майже немає	26,3	16,7	20,7	43,9	29,6	26,4	26,3
	Важко відповісти	14,8	10,5	13,4	13,8	19,2	14,6	15,0
Гуманітарна політика (освіта, культура, релігія та ін.)	Різниця помітно виражена	29,5	48,7	30,9	32,5	15,5	30,6	28,7
	Різниця є, але незначна	31,0	23,1	37,8	27,2	30,9	30,5	31,4
	Різниці майже немає	29,1	19,0	22,1	31,8	40,6	29,3	28,9
	Важко відповісти	10,4	9,2	9,3	8,5	13,1	9,6	11,1
Правова політика (конституційна реформа, законодавство про вибори, суди та правоохоронні органи і т.ін.)	Різниця помітно виражена	27,9	35,5	32,1	31,5	17,7	29,1	26,8
	Різниця є, але незначна	30,2	31,9	34,1	23,6	28,3	29,9	30,4
	Різниці майже немає	27,6	17,5	21,1	29,2	39,3	28,0	27,4
	Важко відповісти	14,4	15,2	12,7	15,7	14,8	13,0	15,4
Політика у сфері безпеки і оборони	Різниця помітно виражена	17,0	18,8	23,5	9,5	12,9	16,9	17,1
	Різниця є, але незначна	30,3	36,5	32,9	19,3	29,1	31,0	29,7
	Різниці майже немає	31,4	22,1	28,1	51,1	31,2	32,1	30,8
	Важко відповісти	21,3	22,6	15,6	20,0	26,8	19,9	22,5

Оцінка характеру відносин між владою та опозицією в Україні,
% опитаних

	УКРАЇНА			РЕГІОНИ (травень 2011р.)				СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Травень 2002р.	Травень 2010р.	Травень 2011р.	Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Відкрита конфронтація	11,8	42,6	43,8	41,9	39,4	43,9	49,2	44,9	42,8
Відсутність співпраці і конфронтації	17,6	20,9	25,2	24,9	30,7	17,0	23,6	23,5	26,5
Прихована конфронтація	19,5	17,8	13,6	16,7	14,4	9,8	12,8	15,0	12,3
Співпраця з окремих питань	13,4	7,8	7,1	5,9	6,8	12,8	5,3	7,2	7,0
Конструктивна співпраця	3,2	1,4	1,0	0,5	0,9	1,6	1,2	1,1	1,0
Важко відповісти	34,5	9,5	9,4	10,0	7,9	14,8	7,9	8,3	10,3

Чи захищені права опозиції в Україні?
% опитаних

	УКРАЇНА			РЕГІОНИ (травень 2011р.)				СТАТЬ (травень 2011р.)	
	Травень 2002 р.	Травень 2010р.	Травень 2011р.	Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Так	15,5	23,6	15,5	7,9	16,8	19,1	17,0	14,8	16,1
Ні	27,9	28,8	37,9	55,1	47,3	24,0	24,8	38,4	37,6
Частково	25,2	23,3	27,3	25,1	25,0	27,0	30,9	29,9	25,2
Важко відповісти	31,4	24,3	19,2	11,8	10,8	29,9	27,2	16,9	21,2

Хто має нести відповідальність за неконструктивний характер відносин між владою та опозицією?
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Влада	22,0	34,2	26,8	12,8	14,5	23,0	21,3
Опозиція	4,2	2,1	3,7	3,9	6,1	3,6	4,7
Обидві сторони	68,4	59,4	64,7	74,1	74,6	68,8	67,9
Інше	0,2	0,3	0,0	0,7	0,2	0,2	0,2
Важко відповісти	5,2	4,1	4,8	8,5	4,7	4,3	5,9

Наскільки впливають на ухвалення державних рішень наведені політичні сили?*
середній бал

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Партія регіонів	4,6	4,7	4,6	4,5	4,3	4,5	4,5
“Сильна Україна”	3,5	2,8	3,3	3,7	2,7	3,0	3,1
Блок Литвина	3,3	3,0	3,1	3,6	2,7	3,0	3,1
КПУ	3,2	2,7	2,9	3,5	2,5	2,8	2,9
“Фронт змін”	2,7	1,9	2,3	2,3	2,0	2,1	2,2
ВО “Свобода”	2,7	1,8	2,1	2,0	1,8	1,9	1,9
БЮТ	2,6	1,8	2,2	2,7	2,1	2,2	2,2

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає, що політична сила не впливає, а “5” – має максимальний вплив.

Чи однаково ставляться правоохоронні органи до представників провладних та опозиційних політичних сил?
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Більш жорстко до опозиційних і більш м'яко до провладних	59,1	77,9	67,0	41,5	48,2	59,6	58,7
Однаково	22,3	11,1	18,8	28,1	29,8	20,5	23,8
Більш жорстко до провладних і більш м'яко до опозиційних	2,3	1,0	2,9	4,6	1,7	2,8	2,0
Важко відповісти	16,3	10,0	11,3	25,8	20,2	17,1	15,4

Деякі опозиційні політики заявляють, що діюча влада розпочала політичні репресії. Чи вдасться діюча влада до політичних репресій?
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Так	48,7	68,6	54,0	35,9	37,6	52,1	45,9
Ні	27,9	13,1	25,3	33,2	36,8	27,4	28,3
Важко відповісти	23,5	18,3	20,7	30,9	25,6	20,5	25,8

Які права опозиції в Україні порушуються найбільшою мірою?*
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Право обіймати частину керівних посад у Парламенті	35,1	46,3	40,7	20,7	29,7	35,3	34,9
Право на вільний доступ до ЗМІ	27,1	40,6	27,6	14,4	24,4	27,7	26,6
Право вести публічну політичну діяльність серед населення, організувати масові акції	25,0	39,3	26,7	23,0	15,8	27,8	22,8
Право брати участь у виборах	7,5	7,4	10,0	4,3	6,5	8,5	6,6
Інші	1,3	3,9	0,9	1,6	0,0	1,9	0,9
Жодні права не порушуються	18,9	5,4	15,6	32,1	24,2	17,8	19,9
Важко відповісти	20,6	13,1	18,8	30,2	22,4	19,1	21,7

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Від чого найбільше залежить захист прав політичної опозиції в Україні?
% опитаних

	УКРАЇНА		СТАТЬ (Травень 2011р.)	
	Травень 2002р.	Травень 2011р.	Чоловіки	Жінки
Від політичної волі вищого керівництва держави	22,1	27,0	27,0	27,1
Від прийняття спеціальних законодавчих актів про опозицію	27,6	24,9	24,5	25,2
Від загального рівня політичної культури в країні	21,8	19,1	20,6	18,0
Від здатності самої опозиції захистити свої права	20,7	13,5	14,3	12,9
Інше	7,8	0,4	0,3	0,5
Важко відповісти	-	15,1	13,4	16,4

Що краще – терпіти матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку, чи в разі значного погіршення умов життя вийти на вулицю з протестом?
% опитаних

	Серпень 2002р.	Квітень 2003р.	Жовтень 2009р.	Лютий 2011р.	Квітень 2011р.	Травень 2011р.	РЕГІОНИ (Травень 2011р.)				ВІК (Травень 2011р.)					ОСВІТА (Травень 2011р.)			СТАТЬ (Травень 2011р.)	
							Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
У разі значного погіршення умов життя вийти на вулицю з протестом	51,2	52,7	46,5	56,5	53,9	48,4	63,2	54,8	34,1	39,9	54,6	53,5	55,8	47,1	34,9	35,5	48,7	50,5	53,9	43,8
Терпіти матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку	23,5	24,2	34,8	21,7	22,8	20,6	12,9	21,1	20,7	24,5	17,2	15,8	13,7	22,1	30,7	25,5	21,2	18,3	16,6	23,9
Важко відповісти	25,3	23,1	18,7	21,8	23,2	31,0	23,9	24,1	45,2	35,6	28,2	30,7	30,4	30,8	34,5	39,0	30,1	31,2	29,5	32,2

Деякі опозиційні політики заявляють, що останнім часом правоохоронні органи порушили кримінальні справи проти багатьох колишніх високопоставлених чиновників. Водночас, проти високопоставлених представників діючої влади кримінальні справи не порушуються (а якщо й порушуються, то про них невідомо громадськості).
У чому полягає головна причина такої ситуації?
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Кримінальні справи використовуються для боротьби з політичними опонентами	52,2	62,7	63,7	40,5	40,2	54,4	50,4
Кримінальні справи проти представників діючої влади не висвітлюються в ЗМІ	14,8	18,5	13,1	11,8	15,4	14,3	15,2
Представники колишньої влади порушували закон, а представники нинішньої влади не порушують його	8,8	3,9	8,3	7,2	12,8	8,3	9,1
Важко відповісти	24,2	14,9	14,8	40,5	31,7	23,0	25,3

Як відомо, колишній Міністр внутрішніх справ Ю.Луценко кілька місяців утримується під вартою, поки триває слідство, навіть незважаючи на погіршення стану його здоров'я.
Чим у першу чергу зумовлені такі дії стосовно Ю.Луценка?
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	Чоловіки	Жінки
Бажанням влади помститися за його дії під час його керівництва МВС	29,6	43,3	30,8	21,6	23,9	29,8	29,5
Бажанням влади залякати прихильників опозиції	24,6	32,3	25,7	23,0	19,5	25,1	24,1
Побоюванням, що він може втекти з країни	19,9	10,0	18,2	20,7	27,3	20,1	19,7
Побоюванням, що він може здійснювати тиск на слідство	10,7	4,9	9,7	13,4	13,9	11,6	10,0
Інше	2,4	0,5	3,5	2,6	2,1	1,9	2,7
Важко відповісти	12,9	9,0	12,0	18,7	13,3	11,5	14,0

Наскільки наведені суспільні групи здатні до самоорганізації і колективних дій для захисту своїх прав?*

середній бал

	Україна	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА			СТАТЬ	
		Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незначена вища	Чоловіки	Жінки
Робітники великих промислових підприємств	3,4	3,5	3,5	3,8	3,1	3,5	3,4	3,4	3,5	3,3	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4
Представники малого бізнесу	3,4	3,6	3,6	3,7	2,7	3,5	3,4	3,3	3,4	3,2	3,1	3,4	3,4	3,4	3,3
Представники середнього бізнесу	3,3	3,4	3,5	3,7	2,9	3,5	3,3	3,3	3,4	3,2	3,3	3,4	3,3	3,3	3,3
Студенти	3,3	3,8	3,6	3,4	2,7	3,4	3,3	3,3	3,3	3,2	3,1	3,3	3,3	3,3	3,3
Активісти неурядових організацій	3,2	3,3	3,4	3,6	2,8	3,3	3,2	3,2	3,2	3,1	3,3	3,2	3,2	3,2	3,2
Працівники бюджетної сфери (вчителі, лікарі)	3,1	3,2	3,3	3,6	2,7	3,2	3,1	3,2	3,2	3,0	3,0	3,1	3,2	3,1	3,2
Представники великого бізнесу	3,0	2,9	3,1	2,8	3,1	3,1	3,0	3,1	3,0	3,0	2,9	3,1	3,0	3,0	3,1
Роботодавці, незалежно від розміру бізнесу і сфери діяльності	2,8	2,9	3,1	2,7	2,7	3,0	2,8	2,8	2,8	2,8	2,6	2,9	2,8	2,8	2,9
Працівники органів влади та місцевого самоврядування, державні службовці	2,7	2,6	2,8	2,7	2,5	2,7	2,6	2,7	2,6	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7	2,7
Представники творчих професій, самозайняті	2,6	2,7	2,8	2,7	2,4	2,7	2,7	2,6	2,6	2,7	2,7	2,6	2,7	2,6	2,7
Наймані працівники, незалежно від сфери діяльності	2,6	2,8	2,8	3,0	2,2	2,7	2,5	2,6	2,5	2,6	2,7	2,5	2,7	2,6	2,6
Жителі сіл	2,3	2,6	2,3	2,7	2,0	2,4	2,3	2,3	2,4	2,2	2,4	2,3	2,4	2,3	2,4
Пенсіонери	2,2	2,3	2,2	2,7	1,9	2,2	2,2	2,3	2,3	2,1	2,3	2,2	2,3	2,2	2,3

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає "зовсім не здатні", а "5" – "здатні значною мірою".

Чи згодні Ви з наведеними твердженнями? % опитаних											
		Україна	РЕГІОНИ				ОСВІТА			СТАТЬ	
			Захід	Центр	Південь	Схід	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Нова влада намагається позбавити опозицію можливості представляти свою точку зору у ЗМІ	Згоден	33,8	52,1	39,1	18,0	25,1	22,7	34,4	34,9	36,9	31,2
	Не згоден	41,7	27,4	40,8	60,0	42,6	52,5	41,4	40,2	41,1	42,3
	Важко відповісти	24,5	20,5	20,0	22,0	32,3	24,8	24,2	24,9	22,0	26,5
За нової влади новини по телебаченню і радіо стали об'єктивнішими	Згоден	23,5	11,6	18,2	27,2	34,1	31,9	23,9	21,0	23,4	23,5
	Не згоден	58,3	74,8	67,0	56,1	40,8	48,9	59,1	58,5	60,7	56,3
	Важко відповісти	18,3	13,6	14,8	16,7	25,1	19,1	17,0	20,5	15,9	20,2
Опозиція стала частіше присутньою в теле- та радіоэфірі	Згоден	21,8	7,7	17,7	20,3	35,0	21,3	23,0	19,8	22,3	21,4
	Не згоден	60,0	77,9	67,4	62,3	40,9	61,0	60,9	57,2	61,8	58,5
	Важко відповісти	18,1	14,4	14,8	17,4	24,0	17,7	16,1	23,0	15,8	20,1

У яких випадках Ви могли б взяти участь у законних акціях протесту (мітингах, демонстраціях, пікетуваннях)?* % опитаних																		
	Серпень 2002р.	Лютий 2011р.	Квітень 2011р.	Травень 2011р.	РЕГІОНИ (Травень 2011р.)				ВІК (Травень 2011р.)					ОСВІТА (Травень 2011р.)			СТАТЬ (Травень 2011р.)	
					Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	неповна середня	середня або середня спеціальна	вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
У разі значного підвищення цін на найнеобхідніше	41,0	39,2	42,5	35,7	40,3	45,9	36,7	22,4	38,9	38,9	36,5	36,4	29,4	24,3	37,0	35,2	37,2	34,4
У разі невиплати зарплат	33,9	30,7	34,2	28,3	31,8	34,4	27,5	20,5	30,6	33,8	36,0	30,0	16,2	14,9	29,2	30,0	30,2	26,7
Через низький рівень заробітної плати	31,3	26,6	29,2	25,3	29,6	31,6	22,3	18,0	26,9	29,6	32,5	26,8	15,2	17,1	26,2	25,1	26,3	24,5
Протест проти свавілля місцевої влади	27,8	21,9	21,6	19,9	30,3	22,5	20,3	11,1	22,0	22,0	22,5	22,4	13,1	5,7	19,9	22,9	21,1	19,0
Протест проти масового скорочення робочих місць на якомусь підприємстві або в якійсь галузі	20,0	26,1	26,9	18,0	22,1	16,2	20,3	16,4	22,5	22,8	19,0	19,0	9,5	7,1	18,0	21,2	19,0	17,2
Протест проти злочинності та беззаконня	34,7	21,9	21,6	17,0	17,9	18,8	14,8	15,5	18,9	16,1	20,5	18,4	12,5	9,9	16,7	19,2	18,9	15,4
На захист прав людей, чії права були порушені	20,9	17,4	15,4	16,5	19,8	17,6	18,4	12,5	20,5	16,6	17,5	17,2	11,7	10,6	16,6	17,3	18,6	14,7
Протест проти іноземного втручання у внутрішні справи України	16,9	14,7	11,4	10,9	16,2	10,6	8,5	9,3	11,7	11,5	12,0	14,3	6,7	4,3	11,1	12,2	13,3	8,9
В екологічних мітингах	21,7	12,3	9,4	10,2	7,5	8,3	17,0	10,7	10,3	9,6	12,5	11,7	8,1	10,7	9,4	11,7	10,7	9,8
Підтримка вимоги імпічменту Президенту України	16,4	9,1	9,9	5,9	13,1	5,6	4,9	2,4	6,4	6,8	8,2	4,4	4,3	4,3	5,8	5,9	6,6	5,3
В акціях на захист пам'яток історії та культури	11,3	8,8	7,0	5,9	7,4	4,5	12,8	3,2	6,2	5,9	6,1	6,4	5,1	5,7	5,3	7,1	6,4	5,5
Проти дискримінації за расовою або етнічною ознакою	9,0	5,8	4,8	4,4	3,9	2,9	10,5	3,3	5,1	5,1	3,5	3,8	4,4	2,9	4,5	4,7	3,9	4,8
На підтримку дій діючої влади	2,5	3,6	2,6	2,5	2,1	3,2	3,3	1,5	3,1	1,7	2,0	2,3	2,6	3,5	2,4	2,5	2,3	2,6
Інше	2,1	2,9	3,1	1,9	1,8	2,3	0,3	2,6	1,8	2,5	3,5	1,2	1,2	1,4	2,1	1,9	2,5	1,4
У жодному випадку	24,9	31,3	26,0	26,6	14,7	20,7	27,2	39,3	20,0	22,0	17,0	26,8	42,1	46,8	26,3	22,9	20,9	31,3
Важко відповісти	7,5	10,6	7,5	10,6	11,3	7,9	10,2	13,1	11,5	10,4	11,7	10,5	9,1	9,9	10,4	11,4	12,0	9,5

Чи готові Ви особисто взяти участь у таких акціях протесту для захисту своїх прав та інтересів...?
% ОПИТАНИХ

	УКРАЇНА				РЕГІОНИ (Травень 2011р.)				ВІК (Травень 2011р.)					ОСВІТА (Травень 2011р.)			СТАТЬ (Травень 2011р.)			
	Грудень 2008р.	Березень 2009р.	Лютий 2011р.	Квітень 2011р.	Травень 2011р.	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки	
																				2008р.
Санкціоновані мітинги та демонстрації	Упевнений, що візьму участь	7,2	10,4	16,0	12,7	18,5	24,2	22,7	14,8	12,8	22,1	21,1	21,3	18,9	11,3	8,5	19,4	18,8	22,2	15,4
	Скоріше за все, візьму участь	17,1	28,1	19,8	19,2	26,6	28,5	33,5	23,0	20,4	28,9	30,1	30,4	28,2	18,3	13,5	27,3	27,8	29,3	24,4
	Скоріше за все, не братиму участі	19,1	20,2	15,7	14,7	14,6	13,9	12,5	16,7	16,0	13,5	11,8	17,3	14,5	15,7	11,3	15,8	12,7	14,3	14,9
Несанкціоновані мітинги та демонстрації	Упевнений, що не братиму участі	45,8	33,2	38,6	45,3	29,0	19,8	23,5	31,8	38,8	22,7	22,5	17,5	29,7	46,6	57,4	27,5	25,6	23,9	33,2
	Скоріше за все, візьму участь	10,8	8,0	9,8	8,1	11,3	13,6	7,9	13,8	12,2	12,8	14,4	13,5	8,7	8,1	9,2	9,9	15,1	10,4	12,1
	Упевнений, що візьму участь	3,3	4,3	7,1	6,1	6,5	12,6	6,6	7,5	2,4	9,3	8,7	6,1	6,7	2,8	2,9	6,7	6,6	8,8	4,6
Страйки	Скоріше за все, візьму участь	10,0	15,2	11,3	11,6	15,8	20,8	18,1	14,7	10,9	17,0	16,9	17,3	15,5	13,0	12,1	16,0	15,9	18,0	13,9
	Скоріше за все, не братиму участі	20,9	27,9	18,8	17,8	22,9	24,1	27,8	17,6	19,9	23,6	23,9	26,9	23,0	18,8	14,3	24,1	22,2	25,0	21,1
	Упевнений, що не братиму участі	54,0	44,2	53,1	56,0	42,4	26,9	39,0	43,5	54,4	35,5	35,5	34,2	44,0	58,1	65,0	42,4	37,8	36,2	47,5
Бойкот – відмова від виконання рішень адміністрації, органів влади	Упевнений, що візьму участь	11,7	9,4	8,8	8,0	11,6	14,7	7,4	16,0	11,9	13,7	13,5	13,2	11,6	7,3	8,5	10,2	15,1	12,2	11,1
	Скоріше за все, візьму участь	2,8	5,0	6,5	5,1	6,9	13,9	6,6	2,6	4,9	8,1	8,7	8,5	6,1	3,8	2,8	6,5	8,5	8,6	5,4
	Упевнений, що візьму участь	2,2	4,4	4,6	3,7	4,5	11,3	4,3	2,0	2,0	5,5	7,0	5,3	3,2	2,2	2,1	4,1	5,9	6,0	3,3
Блокування руху на дорогах і залізницях	Скоріше за все, візьму участь	8,6	14,0	9,6	8,1	11,3	20,3	12,6	4,9	7,8	12,3	11,0	14,3	10,7	9,1	6,4	11,7	11,9	14,5	8,8
	Скоріше за все, не братиму участі	18,4	24,8	16,6	15,1	16,9	18,3	19,4	12,8	15,4	20,5	18,3	14,3	18,8	13,1	11,3	17,8	16,1	19,0	15,1
	Упевнений, що не братиму участі	58,2	46,7	59,1	64,8	54,1	32,9	55,5	64,6	60,6	47,4	46,8	49,7	55,9	67,1	70,9	54,1	50,5	47,2	59,9
Вуличні заворушення	Упевнений, що візьму участь	12,6	10,1	10,1	8,3	13,1	17,2	8,2	15,7	14,3	14,3	16,9	16,4	11,3	8,5	9,2	12,2	15,6	13,4	13,0
	Скоріше за все, візьму участь	2,0	2,9	2,8	3,1	3,6	10,3	2,5	1,6	1,7	4,6	5,9	3,8	2,3	2,0	2,1	3,4	4,2	4,9	2,6
	Упевнений, що візьму участь	6,7	9,7	6,0	5,5	6,6	10,5	7,4	3,6	4,9	6,8	5,4	9,4	6,4	5,5	5,6	7,3	5,4	8,3	5,1
Створення незалежних від Президента та Уряду збройних формувань	Скоріше за все, візьму участь	17,6	23,3	15,5	14,8	17,8	21,3	20,6	12,5	15,4	20,9	20,6	15,2	15,7	16,0	14,1	17,6	19,2	19,8	16,1
	Упевнений, що не братиму участі	62,5	54,8	67,5	69,1	60,9	45,0	61,6	65,6	67,1	55,1	55,2	58,8	64,1	69,2	72,5	61,5	56,9	54,1	66,5
	Упевнений, що візьму участь	11,2	9,2	8,3	7,5	11,2	12,9	7,9	16,3	11,0	12,6	13,0	12,9	11,4	7,3	5,6	10,2	14,3	12,9	9,7
Створення незалежних від Президента та Уряду збройних формувань	Упевнений, що візьму участь	2,0	1,8	1,5	2,3	2,8	7,9	2,2	1,3	0,9	2,9	3,7	3,5	2,6	1,6	1,4	2,8	3,2	3,8	1,9
	Скоріше за все, візьму участь	5,1	4,6	3,0	3,2	4,9	7,7	6,3	1,0	3,7	4,0	5,9	5,8	4,1	5,0	7,1	5,3	3,4	6,3	3,7
	Упевнений, що не братиму участі	16,3	21,7	14,5	13,0	16,0	20,5	19,2	12,2	11,9	18,7	17,1	14,3	16,0	13,7	12,8	16,3	16,4	17,5	14,8
Створення незалежних від Президента та Уряду збройних формувань	Упевнений, що не братиму участі	65,5	61,9	73,2	74,9	65,7	51,0	65,7	70,1	72,5	61,2	61,5	64,0	67,6	72,7	73,8	66,2	62,9	60,7	69,9
	Скоріше за все, візьму участь	11,1	10,0	7,8	6,5	10,7	12,8	6,6	15,5	11,1	13,2	11,8	12,3	9,6	7,1	5,0	9,5	14,1	11,7	9,8
	Упевнений, що візьму участь	1,5	1,6	1,7	2,0	3,2	8,0	2,8	1,3	1,7	2,9	4,2	5,5	2,3	1,8	2,8	3,3	3,2	4,4	2,2
Створення незалежних від Президента та Уряду збройних формувань	Скоріше за все, візьму участь	3,1	3,6	2,5	2,6	4,2	5,4	4,9	2,6	3,6	4,6	4,5	4,1	2,9	4,7	5,7	4,8	2,5	4,9	3,7
	Упевнений, що не братиму участі	14,4	17,4	13,7	11,2	14,4	16,5	17,0	10,2	12,8	15,2	14,9	13,7	15,1	13,4	10,6	14,7	14,9	15,5	13,6
	Упевнений, що не братиму участі	69,2	66,4	73,6	77,0	66,3	54,0	69,0	68,9	69,9	62,6	62,5	64,7	67,7	72,3	75,2	66,3	64,9	61,4	70,4
Створення незалежних від Президента та Уряду збройних формувань	Упевнений, що не братиму участі	11,7	10,9	8,5	7,2	11,7	16,2	6,3	17,0	12,0	14,8	13,8	12,0	11,9	7,7	5,7	11,0	14,4	13,8	10,0
	Скоріше за все, візьму участь	2,8	5,0	6,5	5,1	6,9	13,9	6,6	2,6	4,9	8,1	8,7	8,5	6,1	3,8	2,8	6,5	8,5	8,6	5,4
	Упевнений, що візьму участь	10,6	18,1	11,3	10,9	12,7	18,5	15,1	5,6	10,3	15,9	16,9	13,5	10,5	8,1	5,0	12,7	14,6	16,2	9,9
Страйки	Скоріше за все, візьму участь	18,8	22,8	16,9	14,9	18,4	20,6	22,0	11,8	16,6	21,1	17,7	19,4	20,1	14,8	12,8	19,5	17,5	20,0	17,1
	Упевнений, що не братиму участі	56,0	44,6	56,6	61,0	50,4	32,4	48,8	64,1	56,4	41,2	43,3	45,5	51,7	66,0	70,9	51,2	44,4	43,0	56,6
	Упевнений, що візьму участь	11,7	9,4	8,8	8,0	11,6	14,7	7,4	16,0	11,9	13,7	13,5	13,2	11,6	7,3	8,5	10,2	15,1	12,2	11,1
Бойкот – відмова від виконання рішень адміністрації, органів влади	Упевнений, що візьму участь	2,2	4,4	4,6	3,7	4,5	11,3	4,3	2,0	2,0	5,5	7,0	5,3	3,2	2,2	2,1	4,1	5,9	6,0	3,3
	Скоріше за все, візьму участь	8,6	14,0	9,6	8,1	11,3	20,3	12,6	4,9	7,8	12,3	11,0	14,3	10,7	9,1	6,4	11,7	11,9	14,5	8,8
	Упевнений, що не братиму участі	18,4	24,8	16,6	15,1	16,9	18,3	19,4	12,8	15,4	20,5	18,3	14,3	18,8	13,1	11,3	17,8	16,1	19,0	15,1
Блокування руху на дорогах і залізницях	Упевнений, що не братиму участі	58,2	46,7	59,1	64,8	54,1	32,9	55,5	64,6	60,6	47,4	46,8	49,7	55,9	67,1	70,9	54,1	50,5	47,2	59,9
	Упевнений, що візьму участь	12,6	10,1	10,1	8,3	13,1	17,2	8,2	15,7	14,3	14,3	16,9	16,4	11,3	8,5	9,2	12,2	15,6	13,4	13,0
	Скоріше за все, візьму участь	2,0	2,9	2,8	3,1	3,6	10,3	2,5	1,6	1,7	4,6	5,9	3,8	2,3	2,0	2,1	3,4	4,2	4,9	2,6
Блокування руху на дорогах і залізницях	Упевнений, що візьму участь	6,7	9,7	6,0	5,5	6,6	10,5	7,4	3,6	4,9	6,8	5,4	9,4	6,4	5,5	5,6	7,3	5,4	8,3	5,1
	Скоріше за все, візьму участь	17,6	23,3	15,5	14,8	17,8	21,3	20,6	12,5	15,4	20,9	20,6	15,2	15,7	16,0	14,1	17,6	19,2	19,8	16,1
	Упевнений, що не братиму участі	62,5	54,8	67,5	69,1	60,9	45,0	61,6	65,6	67,1	55,1	55,2	58,8	64,1	69,2	72,5	61,5	56,9	54,1	66,5
Вуличні заворушення	Упевнений, що візьму участь	11,2	9,2	8,3	7,5	11,2	12,9	7,9	16,3	11,0	12,6	13,0	12,9	11,4	7,3	5,6	10,2	14,3	12,9	9,7
	Скоріше за все, візьму участь	2,0	1,8	1,5	2,3	2,8	7,9	2,2	1,3	0,9	2,9	3,7	3,5	2,6	1,6	1,4	2,8	3,2	3,8	1,9
	Упевнений, що не братиму участі	5,1	4,6	3,0	3,2	4,9	7,7	6,3	1,0	3,7	4,0	5,9	5,8	4,1	5,0	7,1	5,3	3,4	6,3	3,7
Вуличні заворушення	Упевнений, що не братиму участі	65,5	61,9	73,2	74,9	65,7	51,0	65,7	70,1	72,5	61,2	61,5	64,0	67,6	72,7	73,8	66,2	62,9	60,7	69,9
	Скоріше за все, візьму участь	11,1	10,0	7,8	6,5	10,7	12,8	6,6	15,5	11,1	13,2	11,8	12,3	9,6	7,1	5,0	9,5	14,1	11,7	9,8
	Упевнений, що візьму участь	1,5	1,6	1,7	2,0	3,2	8,0	2,8	1,3	1,7	2,9	4,2	5,5	2,3	1,8	2,8	3,3	3,2	4,4	2,2
Створення незалежних від Президента та Уряду збройних формувань	Скоріше за все, візьму участь	3,1	3,6	2,5	2,6	4,2	5,4	4,9	2,6	3,6	4,6	4,5	4,1	2,9	4,7	5,7	4,8	2,5	4,9	3,7
	Упевнений, що не братиму участі	14,4	17,4	13,7	11,2	14,4	16,5	17,0	10,2	12,8	15,2	14,9	13,7	15,1	13,4	10,6	14,7	14,9	15,5	13,6
	Упевнений, що не братиму участі	69,2	66,4	73,6	77,0	66,3	54,0	69,0	68,9	69,9	62,6	62,5	64,7	67,7	72,3	75,2	66,3	64,9	61,4	70,4
Створення незалежних від Президента та Уряду збройних формувань	Упевнений, що не братиму участі	11,7	10,9	8,5	7,2	11,7	16,2	6,3												

ОПОЗИЦІЯ ТА ЇЇ ВІДНОСИНИ З ВЛАДОЮ В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ

У рамках виконання проекту “Опозиція в Україні: нові умови діяльності, проблеми, виклики” соціологічною службою Центру Разумкова було проведене експертне опитування¹.

Під час згаданого дослідження експертам пропонувалось оцінити діяльність опозиційних парламентських сил, рівень співпраці як між владою та опозицією, так і між різними опозиційними силами, проблеми парламентської опозиції тощо. Нижче наводиться стислий опис результатів експертного опитування, кількісні дані узагальнені в таблицях.

Експертні оцінки влади та політичних партій

На думку більшості (52,4%) експертів, нинішня влада в Україні в першу чергу захищає інтереси великого українського капіталу. Значно менші частки опитаних відзначили, що влада захищає інтереси всієї України (14,6%), російського капіталу та тіншового бізнесу (6,8% і 5,8% відповідно).

Політичні партії в Україні, на думку експертів, у першу чергу, служать інтересам фінансових і бізнесових структур (74,8%) і партійних лідерів (58,3%). Значно меншу підтримку отримали варіанти відповіді “державної влади” – 21,4% і “виборців” – 17,5%.

За сукупним індексом ресурсів, провідні політичні сили розташувалися наступним чином: Партія регіонів, БЮТ, “Фронт змін”, КПУ і ВО “Свобода”, “Сильна Україна”, Блок Литвина, “Наша Україна”, Партія “Удар”, “Громадянська позиція”, ПСПУ.

Партія регіонів посіла перше місце за усіма видами ресурсів, крім ідеологічного, де вона має рівні оцінки з БЮТ.

БЮТ має другі позиції за усіма видами ресурсів, крім адміністративного, де поступається Партії регіонів, Блоку Литвина та “Сильній Україні”, та ідеологічного (поступається КПУ та “Свободі”).

За наявністю організаційних, фінансових, медіа, кадрових, PR-ресурсів експерти найвище оцінили ПР, БЮТ і “Фронт змін”, адміністративного – ПР, Блок Литвина та “Сильну Україну”, ідеологічного – КПУ, “Свободу”, БЮТ і ПР.

Оцінки експертів свідчать, що рівень володіння політичними силами усіма видами ресурсів, крім адміністративного, безпосередньо не залежить від перебування цієї сили при владі чи в опозиції.

Політична опозиція в Україні

Абсолютна більшість (98,1%) експертів вважають, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права.

Серед критеріїв опозиційності найбільші частки експертів визначили два: публічну незгоду з політикою Президента та виконавчої влади (66%)

і не входження до складу пропрезидентської більшості, якщо така створена у Верховній Раді (65%). Значущим критерієм (його відзначили 37,9% експертів) визнана також відсутність представників опозиційних партій у президентських структурах, Уряді, керівництві місцевих держадміністрацій.

Інші критерії (координація дій з іншими опозиційними силами, вимоги зміни Президента та відставки Уряду) обрали менші частки експертів.

До опозиційних сил абсолютна більшість експертів віднесли БЮТ (92,2%), переважна більшість – “Народну самооборону” (79,6%), понад 60% – НРУ, ВО “Свобода”, партію “Громадянська позиція”, понад половину – партії “За Україну!” і “Фронт змін”.

До не опозиційних партій майже всі експерти віднесли Партію регіонів (99%), понад 90% – Блок Литвина та “Сильну Україну”, понад 80% – КПУ та “Єдиний Центр”, понад 70% – СПУ, понад 60% – КПРС (Л.Грач), понад 50% – ПСПУ і ХДС.

Відносна більшість експертів визнали опозиційними партіями “Нашу Україну” та УНП. Стосовно позиції партії “Удар” 40,8% експертів не змогли визначитися, 37,9% визнали її не опозиційною, 21,4% – опозиційною.

На думку експертів, найбільш помітно виражена різниця між політичними силами парламентської більшості (ПР, Блок Литвина, КПУ) та парламентської опозиції (БЮТ, НУНС) у таких сферах, як зовнішня, гуманітарна і правова політика (наявність помітної різниці в цих сферах визнали відповідно 60,2%, 57,3% і 55,3% експертів).

Відносно більш помітними експерти вважають відмінності в політиці заробітної плати, доходів для населення, податків з фізичних осіб, а також цін і тарифів для населення. Менш помітно виражена різниця, за оцінками експертів, у таких сферах, як економічна політика в цілому, політика у сфері безпеки і оборони, соціальна політика.

Експерти досить критично оцінили виконання опозицією її суспільних функцій: за жодну з них опозиція не отримала оцінки вищої за “3” за п’ятибальною шкалою². Найвище (3 бали) експерти оцінили

¹ Експертне опитування проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 26 травня по 3 червня 2011р. Опитано 103 експерти (співробітники науково-дослідних установ, викладачі вищих закладів освіти, працівники керівництва (апарату) політичних партій, правозахисники, юристи).

² Тут і далі, якщо наводяться бали, то мається на увазі за п’ятибальною шкалою від 1 до 5.

виконання такої функції, як стимулювання влади до більш ефективної діяльності, відкритості і прозорості перед суспільством, найнижче (2,3 бали) – сприяння якісному оновленню політичної еліти, появі нових, яскравих політичних лідерів.

Інші функції – сприяння пошуку конструктивних шляхів розв’язання політичних і соціальних конфліктів, виявлення готовності до діалогу з владою; представлення альтернативних програм розвитку суспільства та шляхів розв’язання найгостріших суспільних проблем; відображення та обстоювання інтересів соціальних верств, незадоволених діяльністю центральної влади, оцінені експертами в діапазоні 2,5-2,9 бали.

На думку експертів, опозиційним силам в Україні насамперед не вистачає наявності чіткої позиції стосовно розвитку держави (30,1%). На другому за значущістю місці – вміння і бажання захищати інтереси простих людей, а також уміння виробити чітку програму дій, на третьому – вміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих людей, а також уміння організувати роботу на місцях.

Експерти досить високо оцінили актуальність проблем опозиційних партій, що характерні для політичних партій в цілому. Усі оцінки перебувають у діапазоні 3,4-4,2 бала.

Найбільш актуальним для сучасного стану опозиційних партій експерти вважають політичну корупцію (4,2 бала), залежність від ФПГ і не підзвітність виборцям (по 3,9 бала), переважно регіональний характер підтримки (3,7 бала), слабкість програмно-ідеологічних засад і брак внутрішньопартійної демократії (по 3,6 бала). Дещо нижче експерти оцінили актуальність таких проблем, як відсутність стабільної соціальної бази, слабкість комунікації з виборцями та залежність від зовнішніх чинників.

Оцінюючи доцільність об’єднання опозиційних сил у різних форматах, відносна більшість (44,7%) експертів обрали варіант об’єднання зусиль у діяльності без створення формальних чи неформальних об’єднань.

Приблизно однакові частки (21,4 і 23,3%) експертів обрали варіанти “створення неформального об’єднання опозиційних сил” та “об’єднання в єдину політичну силу”. Лише 9,7% експертів заперечують необхідність об’єднання опозиційних політичних сил.

Експертами було запропоновано визначити, до яких поглядів, влади чи опозиції, належать ті чи інші підходи в різних сферах.

За оцінками експертів, **погляди влади в соціально-економічній політиці** передбачають: державне сприяння крупному національному бізнесу; посилення прав роботодавців, порівняно з найманими працівниками; підвищення податків для всіх громадян; підвищення комунальних цін і тарифів; підвищення пенсійного віку; посилення прав і засобів впливу комерційних банків на позичальників; запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення.

У внутрішній і правовій політиці, на думку експертів, погляди влади передбачають забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною; застосування жорстких, авторитарних методів керівництва заради забезпечення економічного зростання; розширення повноважень Президента та звуження – Парламенту; концентрація і централізація влади; зменшення ролі політичних партій; посилення контролю над діяльністю неурядових організацій; вибіркова боротьба з корупцією; збереження привілеїв для представників влади вищого рівня.

У гуманітарній політиці влада асоціюється зі збереженням України в російському (пострадянському) культурному просторі; наданням російській мові статусу другої державної; наданням державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам.

У зовнішній та безпековій політиці експерти схильні відзначати як провладні такі погляди: вступ України до Союзу Росії і Білорусі, СЕП; позаблоковий статус; приєднання до оборонного союзу країн СНД.

Погляди **опозиції у соціально-економічній політиці**, на думку експертів, передбачають: сприяння розвитку малого та середнього бізнесу; захист громадян з низькими доходами; захист інтересів людей “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів; захист прав найманих працівників перед роботодавцями; підвищення податків для найбільш заможних верств населення; утримання споживчих цін і тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”; подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення.

У внутрішній і правовій політиці до опозиційних віднесені такі погляди: обмеження недоторканності посадових осіб – Президента, депутатів, суддів; сприяння розвитку неурядових організацій; посилення громадського контролю над діяльністю правоохоронних органів; забезпечення незалежності судів від зовнішнього впливу.

У гуманітарній політиці опозиційні погляди – це: поступове входження України до європейського культурного простору; збереження і зміцнення державного статусу української мови; рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою.

У зовнішній та безпековій політиці опозиційними експерти вважають такі погляди, як вступ України до ЄС і НАТО в осяжній перспективі.

Відносини влади та опозиції

За оцінками більшості (55,3%) експертів, сучасні відносини між владою та опозицією характеризуються як відкрита конфронтація. Значно менші частки експертів розглядають ці відносини як відсутність співпраці та конфронтації (15,5%), співпрацю з окремих питань (13,6%), приховану конфронтацію (8,7%).

Більшість (52,4%) експертів покладають відповідальність за неконструктивний стан відносин на обидві сторони. Понад третина (35%) експертів покладають відповідальність на владу, 9,7% – на опозицію.

На думку майже половини (48,5%) експертів, права опозиції в Україні не захищені, протилежної думки дотримуються 16,5%. Третина опитаних вважають, що вони захищені частково.

Найбільшою мірою, за оцінками експертів, порушуються такі права опозиції, як право на вільний доступ до ЗМІ (його відзначають 48,5% експертів), право вести публічну політичну діяльність серед населення, організувати масові акції (42,7%), право обіймати частину керівних посад у Парламенті (40,8%). Обмеження права на участь у виборах відзначили 18,4% експертів. 16,5% експертів вважають, що не порушуються жодні права опозиції.

Захист прав опозиції, на думку експертів, найбільше залежить від прийняття спеціальних законодавчих актів про опозицію та загального рівня політичної культури в країні (ці варіанти обрали по 30,1% експертів). Майже однакові частки експертів пов’язують цей захист з політичною волею вищого керівництва держави (17,5%) та здатності опозиції самої захистити свої права (16,5%).

Більшість експертів підтримали всі запропоновані³ варіанти прав, якими обов'язково має користуватися парламентська опозиція – за усіма переліченими позиціями частка позитивних відповідей перевищує 50%. Можна відзначити відносно нижчий (менше 60%) рівень підтримки таких прав, як очолення представниками опозиції деяких парламентських комітетів (науки і освіти, прав національних меншин і міжнародних відносин, організації діяльності ВР та її органів), а також надання права на внесення до тижневого порядку денного пленарних засідань ВР законопроектів без голосування.

На відносини між політичними партіями, що відносять себе до опозиційних, на думку експертів, найбільше впливають інтереси їх фінансових спонсорів (4,2 бала), збіг/конфлікт інтересів у боротьбі за владу (4,1 бала) та конкуренція за фінансові ресурси (4,0 бала).

На другому місці – збіг/конфлікт економічних інтересів керівництва партій (3,7), внутрішньопартійна конкуренція (конкуренція між лідерами певної партії чи блоку) та конкуренція за увагу ЗМІ (по 3,5 бала).

Ще нижче оцінюється зовнішній вплив (2,9 бала), вплив ідеологій та інтересів членів партій (по 2,8 бала), передвиборні програми (2,6 бала).

На останньому місці за значущістю – інтереси виборців партій (2,4 бала).

Експерти високо оцінюють вплив на ухвалення державних рішень Партії регіонів – 4,7 бала. Значно нижчим є вплив інших партій провладної більшості – Блоку Литвина (2,8 бала), КПУ (2,7 бала) та “Сильної України” (2,6 бала).

Вплив опозиційних сил оцінюється суттєво нижче, ніж вплив Партії регіонів. Так, вплив БЮТ оцінюється у 2,2 бала, “Фронту змін” – 1,8 бала, ВО “Свобода” – 1,6 бала.

Готовність суспільства до самоорганізації

Експерти найвище оцінили здатність до самоорганізації таких груп, як студенти та представники малого бізнесу (по 3,7 бала), активісти неурядових організацій (3,6 бала) та представники середнього бізнесу (3,5 бала). Дещо нижче оцінюються така здатність представників великого бізнесу (3,2 бала) та робітників великих промислових підприємств (3,1 бала).

Наступні позиції посідають роботодавці, незалежно від розміру бізнесу і сфери діяльності (2,9 бала), працівники бюджетної сфери та представники творчих професій і самозайняті (по 2,8 бала), пенсіонери (2,6 бала), наймані працівники незалежно від сфери діяльності (2,3 бала). Останні, за оцінкою до здатності самоорганізації, – державні службовці (2,0 бала).

ВИСНОВКИ

На думку експертів, як влада, так і політичні партії, у першу чергу, захищають інтереси крупного капіталу.

Серед політичних партій найвище були оцінені ресурси Партії регіонів, за якою розташувалася БЮТ. При цьому, виходячи з експертних оцінок, провладний чи опозиційний статус не впливає на володіння ресурсами, крім адміністративного.

Експерти вважають опозицію необхідною для демократичного розвитку суспільства та визначають її скоріше через опозиційність до політичного курсу Президента. Віднесення політичних сил до провладних чи опозиційних не викликало особливих проблем, за винятком партії “Удар”. На думку експертів, найбільші відмінності між представниками нинішньої парламентської більшості та опозиції – у зовнішній, гуманітарній і правовій політиці.

Оцінки експертами виконання опозицією її суспільних функцій є задовільними. На думку експертів, відносно краще опозиція стимулює владу до більш ефективної діяльності, відкритості і прозорості перед суспільством, найгірше – сприяє якісному оновленню політичної еліти, появі нових, яскравих політичних лідерів.

Переважна більшість експертів визнали необхідність об'єднання опозиційних сил у тому чи іншому форматі, однак, на думку відносної більшості, таке об'єднання не повинно передбачати організаційного об'єднання.

На думку експертів, опозиційним силам в Україні, насамперед, не вистачає наявності чіткої позиції стосовно розвитку держави, найбільш актуальними їх проблемами є політична корупція, залежність від ФПГ і не підзвітність виборцям.

Ідеологія влади за оцінками експертів поєднує елементи правих (консервативних) поглядів – в економіці, внутрішній і правовій політиці, і проросійських поглядів – у питаннях гуманітарної і зовнішньої політики.

Опозиційна ідеологія являє собою комбінацію лівих (соціал-демократичних) і ліберальних поглядів в економічній політиці, ліберальних – у внутрішній і правовій політиці, ліберальних і національно-демократичних – у гуманітарній політиці, і прозахідних – у зовнішній і безпековій політиці.

Більшість експертів вважають сучасні відносини влади та опозиції як відкриту конфронтацію, більшість покладають відповідальність за такий стан на обидві сторони. Однак, владу схильні звинувачувати дещо сильніше, ніж опозицію.

Найбільше порушуються права опозиції на доступ до ЗМІ, на введення публічної політичної діяльності та права в Парламенті. Захист прав опозиції експерти найбільше пов'язують з прийняттям законодавчих актів про опозицію та загального рівня політичної культури в країні. Більшість експертів підтримують законодавче закріплення за парламентською опозицією широкого спектру прав і гарантій.

На відносини між політичними партіями, що відносять себе до опозиційних, на думку експертів, найбільше впливають інтереси їх фінансових спонсорів, збіг чи конфлікт інтересів у боротьбі за владу та конкуренція за фінансові ресурси.

Вплив опозиції на прийняття державних рішень оцінюється суттєво нижче, ніж вплив Партії регіонів.

На думку експертів, серед різних суспільних груп найбільше здатні до самоорганізації студенти та представники малого бізнесу, активісти неурядових організацій, представники середнього бізнесу. ■

³ Див. таблицю “Чи повинна парламентська опозиція обов'язково користуватися наведеними правами?” на с.83 цього видання.

Чий інтересам служать політичні партії в Україні?
% опитаних експертів

Фінансових і бізнесових структур	74,8
Партійних лідерів	58,3
Державної влади	21,4
Виборців	17,5
Важко відповісти	7,8

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чий інтереси захищає нинішня влада в першу чергу?
% опитаних експертів

Великого українського капіталу	52,4
Всієї України	14,6
Російського капіталу	6,8
Тіньового бізнесу	5,8
Донецької області	3,9
Росії	2,9
Простих громадян України	1,0
Східного та Південного регіонів країни	1,0
Західного капіталу	1,0
Малого та середнього бізнесу	0,0
Західного та Центрального регіонів країни	0,0
Західних країн	0,0
Інше	2,9
Важко відповісти	7,8

Чи вважаєте Ви, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права?
% опитаних експертів

Так	98,1
Ні	1,9
Важко відповісти	0,0

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Яка партія (блок) може вважатися опозиційною?*
% опитаних експертів

Публічно заявляє про свою незгоду з політикою Президента та виконавчої влади	66,0
Не належить до складу пропрезидентської парламентської більшості, якщо така створена у Верховній Раді	65,0
Не має своїх представників у президентських структурах, Уряді, керівництві місцевих держадміністрацій	37,9
Координує свою діяльність з іншими опозиційними силами	28,2
Виступає за зміну Президента	18,4
Вимагає відставки Кабінету Міністрів	15,5
Інше	9,7
Важко відповісти	0,0

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Оцінка рівня виконання опозицією в Україні суспільних функцій*, середній бал

Стимулює владу до більш ефективної діяльності, відкритості і прозорості перед суспільством	3,0
Відбиває та обстоює інтереси соціальних верств, незадоволених діяльністю центральної влади	2,9
Представляє альтернативні програми розвитку суспільства та шляхи розв'язання найгостріших суспільних проблем	2,8
Сприяє пошуку конструктивних шляхів розв'язання політичних і соціальних конфліктів, виявляє готовність до діалогу з владою	2,5
Сприяє якісному оновленню владної еліти, появі нових, яскравих політичних лідерів	2,3

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що виконує незадовільно, а "5" – цілком задовільно.

Які з наведених політичних сил в Україні Ви вважаєте опозиційними?
% опитаних експертів

	Є опозиційною	Не є опозиційною	Важко відповісти
Блок Юлії Тимошенко	92,2	2,9	4,9
"Народна самооборона" (Ю.Луценко)	79,6	10,7	9,7
Народний Рух України (Б.Тарасюк)	66,0	17,5	16,5
ВО "Свобода" (О.Тягнибок)	62,1	20,4	17,5
Політична партія "Громадянська позиція" (А.Гриценко)	61,2	14,6	24,3
Політична партія "За Україну!" (В.Кириленко)	59,2	14,6	26,2
Політична партія "Фронт змін" (А.Яценюк)	56,3	25,2	18,4
Українська народна партія (Ю.Костенко)	49,5	26,2	24,3
Політична партія "Наша Україна" (В.Ющенко)	45,6	28,2	26,2
Партія "УДАР" Віталія Кличка	21,4	37,9	40,8
Прогресивна соціалістична партія України (Н.Вітренко)	17,5	52,4	30,1
Комуністична партія робітників і селян (Л.Греч)	14,6	64,1	21,4
Християнсько-демократичний союз (В.Стретович, Д.Жванія)	13,6	50,5	35,9
Єдиний Центр (В.Балога)	6,8	82,5	10,7
Комуністична партія України (П.Симоненко)	4,9	86,4	8,7
Соціалістична партія України (В.Цушко)	3,9	77,7	18,4
Політична партія "Сильна Україна" (С.Тігіпко)	1,9	93,2	4,9
Блок Литвина	1,0	97,1	1,9
Партія регіонів	1,0	99,0	0,0

Чи потрібно різним опозиційним силам об'єднуватися?
% опитаних експертів

Потрібно об'єднати зусилля у своїй діяльності, але не потрібно створювати об'єднань, як формальних, так і неформальних	44,7
Потрібно об'єднатися в єдину політичну силу	23,3
Потрібно створити неформальне об'єднання опозиційних політичних сил	21,4
Не потрібно об'єднуватися	9,7
Важко відповісти	1,0

Наскільки істотною є різниця між представленими у Верховній Раді між політичними силами, що належать до складу провладної більшості "Стабільність і реформи" (Партія регіонів, Блок Литвина, Комуністична партія України) і тими, що декларують свою опозиційність (Блок Юлії Тимошенко, фракція "Наша Україна"), в кожній з наведених сфер?
% опитаних експертів

	Різниця помітно виражена	Різниця є, але незначна	Різниця майже немає	Важко відповісти
Зовнішня політика	60,2	27,2	7,8	4,9
Гуманітарна політика (освіта, культура, релігія та ін.)	57,3	25,2	12,6	4,9
Правова політика (конституційна реформа, законодавство про вибори, суди та правоохоронні органи і т.ін.)	55,3	29,1	9,7	5,8
Політика заробітної плати, доходів населення, податків з фізичних осіб	45,6	36,9	13,6	3,9
Питання цін і тарифів для населення	41,7	35,0	16,5	6,8
Економічна політика в цілому	40,8	40,8	14,6	3,9
Соціальна політика (пенсійне та соціальне забезпечення, медицина)	36,9	43,7	14,6	4,9
Політика у сфері безпеки і оборони	35,9	37,9	18,4	7,8

Якщо говорити про сьогоднішню політичну ситуацію в Україні, то до які з наведених поглядів Ви б віднесли до провладних, а які – до опозиційних?
% опитаних експертів

	До провладних	До опозиційних	І до тих, і до інших рівною мірою	Ні до тих, ні до інших	Важко відповісти
Соціально-економічна політика					
Державне сприяння крупному національному бізнесу	71,8	2,9	22,3	1,9	1,0
Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу	14,6	53,4	18,4	12,6	1,0
Захист інтересів громадян з низькими доходами	12,6	43,7	22,3	19,4	1,9
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	21,4	23,3	13,6	33,0	8,7
Захист інтересів "середнього класу" – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів	9,7	48,5	21,4	18,4	1,9
Посилення прав роботодавців, порівняно з найманими працівниками	59,2	13,6	20,4	5,8	1,0
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями	10,7	44,7	16,5	24,3	3,9
Підвищення податків для найбільш заможних верств населення	14,6	35,0	18,4	22,3	9,7
Підвищення податків для всіх громадян	61,2	1,9	23,3	7,8	5,8
Підвищення комунальних цін і тарифів	66,0	3,9	23,3	2,9	3,9
Підвищення пенсійного віку	75,7	2,9	14,6	1,0	5,8
Скасування пільгових пенсій	34,0	27,2	14,6	12,6	11,7
Посилення прав і засобів впливу комерційних банків на позичальників	51,5	2,9	26,2	4,9	14,6
Утримання споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, "олігархів"	11,7	35,9	13,6	34,0	4,9
Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення	48,5	11,7	23,3	10,7	5,8
Подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	13,6	48,5	16,5	11,7	9,7
Внутрішня і правова політика					
Обмеження недоторканності посадових осіб – Президента, народних депутатів, суддів	11,7	49,5	16,5	20,4	1,9
Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян	65,0	7,8	12,6	8,7	5,8
Застосування жорстких, авторитарних методів керівництва державою заради забезпечення економічного зростання	65,0	5,8	12,6	7,8	8,7
Розширення повноважень Президента та виконавчої влади, обмеження повноважень Верховної Ради	78,6	1,9	13,6	2,9	2,9
Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація	16,5	26,2	18,4	28,2	10,7
Забезпечення концентрації всієї влади в центрі, централізація	68,9	1,0	18,4	5,8	5,8
Боротьба зі злочинністю	19,4	18,4	32,0	25,2	4,9
Підпорядкування судової системи та правоохоронних органів інтересам влади	65,0	5,8	24,3	1,9	2,9
Федералізація України	27,2	1,9	13,6	37,9	19,4
Зменшення ролі політичних партій у політичному житті	51,5	2,9	15,5	16,5	13,6
Сприяння розвитку неурядових організацій	5,8	45,6	18,4	21,4	8,7
Посилення контролю з боку держави над діяльністю неурядових організацій	68,9	4,9	12,6	6,8	6,8
Жорстка боротьба проти корупції, не зважаючи на посади чи політичну належність	12,6	19,4	18,4	43,7	5,8
Посилення громадського контролю над правоохоронними органами	9,7	43,7	13,6	31,1	1,9
Забезпечення незалежності судів від зовнішнього впливу	13,6	40,8	13,6	25,2	6,8
Вибіркова боротьба з корупцією, звільнення влади та наближених до неї осіб від антикорупційних заходів	51,5	6,8	28,2	5,8	7,8
Збереження привілеїв (пільгових пенсій та ін.) для представників влади вищого рівня	52,4	3,9	29,1	7,8	6,8
Скорочення державного апарату	25,2	23,3	17,5	24,3	9,7
Гуманітарна політика					
Поступове входження України до європейського культурного простору	13,6	46,6	30,1	7,8	1,9
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі	78,6	1,0	8,7	5,8	5,8
Збереження і зміцнення державного статусу української мови	6,8	66,0	14,6	8,7	3,9
Надання російській мові статусу другої державної	65,0	1,0	8,7	20,4	4,9
Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою	11,7	41,7	26,2	13,6	6,8
Надання державою переваг певним релігійним конфесіям і церквам	53,4	5,8	26,2	10,7	3,9
Зовнішня політика та безпека					
Вступ України до ЄС в осяжній перспективі	14,6	45,6	31,1	5,8	2,9
Вступ України до Союзу Росії і Білорусі, вступ до Єдиного Економічного Простору	57,3	0,0	7,8	23,3	11,7
Позаблокний статус України, її невходження до існуючих воєнних блоків	43,7	8,7	22,3	12,6	12,6
Вступ України до НАТО в осяжній перспективі	1,0	58,3	12,6	13,6	14,6
Приєднання України до оборонного союзу країн СНД	44,7	1,9	8,7	25,2	19,4

**Оцінка електоральних ресурсів політичних партій і блоків*,
середній бал**

Партія (блок)	Організаційний ресурс (чисельність, розгалуженість мережі парт-організацій в регіонах, їх дієздатність)	Фінансовий ресурс (потенційні можливості залучення коштів на ведення передвиборної кампанії)	Медіа-ресурс (наявність власних ЗМІ, можливість доступу до центральних та регіональних, друкованих та електронних ЗМІ)	Адміністративний ресурс (наявність представників партії на керівних посадах у центральних і місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування)	Ідеологічний ресурс (наявність у партії власної ідеології, яка сприймається електоратом, здатність до розробки на її основі якісних передвиборних програмних документів)	Кадровий ресурс (наявність підготовлених кадрів для заміщення посад у центральних і місцевих органах виконавчої влади в разі перемоги партії на виборах)	PR-ресурс (наявність у партії популярної символіки, "розкрученого" бренду, знакових для певних суспільних кіл постатей, здатності до проведення ефективної рекламної кампанії)	Загальний індекс (наявність різних видів ресурсів)
Партія регіонів	4,6	4,8	4,7	4,8	3,3	4,0	4,4	4,5
Блок Юлії Тимошенко	3,9	3,7	3,2	2,5	3,3	3,5	4,2	3,8
"Фронт змін"	2,9	3,3	2,8	2,1	2,6	2,7	3,1	2,9
ВО "Свобода"	2,6	2,7	2,5	2,1	3,4	2,4	3,4	2,7
КПУ	3,2	2,7	2,7	2,4	3,5	2,5	3,0	2,7
"Сильна Україна"	2,5	3,2	2,7	2,6	2,2	2,4	2,6	2,6
Блок Литвина	2,3	2,7	2,4	2,6	1,9	2,2	2,2	2,4
"Наша Україна"	2,4	2,4	2,3	1,9	2,3	2,3	2,6	2,2
Партія "УДАР" Віталія Кличка"	1,7	2,3	1,9	1,4	1,8	1,7	2,2	1,9
"Громадянська позиція"	1,6	1,7	1,7	1,4	2,1	1,8	2,0	1,7
ПСПУ	1,5	1,6	1,5	1,4	2,1	1,6	1,8	1,6

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що ресурс наявний мінімально, а "5" – ресурс наявний максимально.

**Чого саме насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям, які відносять себе до опозиційних?
% опитаних експертів**

Чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави	30,1
Уміння і бажання захищати інтереси простих людей	18,4
Уміння виробити чітку програму дій	17,5
Уміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян	9,7
Уміння організувати роботу на місцях	8,7
Сильних лідерів	4,9
Достатнього фінансування	1,9
Уміння співпрацювати з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян	1,9
Інше	4,9
Важко відповісти	1,9

Наскільки актуальними для сучасного стану політичних партій України, які відносять себе до опозиційних, є наведені проблеми?*
середній бал

Політична корупція	4,2
Залежність від ФПГ	3,9
Непідзвітність виборцям	3,9
Переважно регіональний характер підтримки	3,7
Слабкість програмно-ідеологічних засад	3,6
Брак внутрішньопартійної демократії	3,6
Відсутність стабільної соціальної бази	3,5
Відсутність постійної комунікації з суспільством	3,5
Залежність від зовнішніх впливів	3,4

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає мінімальну актуальність, а "5" – максимальну.

Чи захищені права опозиції в Україні?
% опитаних експертів

Так	16,5
Ні	48,5
Частково	32,0
Важко відповісти	2,9

Які права опозиції в Україні порушуються найбільшою мірою?*
% опитаних експертів

Право на вільний доступ до ЗМІ	48,5
Право вести публічну політичну діяльність серед населення, організувати масові акції	42,7
Право обіймати частину керівних посад у Парламенті	40,8
Право брати участь у виборах	18,4
Інші	5,8
Жодні права не порушуються	16,5
Важко відповісти	5,8

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Від чого найбільше залежить захист прав політичної опозиції в Україні?
% опитаних експертів

Від прийняття спеціальних законодавчих актів про опозицію	30,1
Від загального рівня політичної культури в країні	30,1
Від політичної волі вищого керівництва держави	17,5
Від здатності самої опозиції захистити свої права	16,5
Інше	1,9
Важко відповісти	3,9

Оцінка характеру відносин між владою та опозицією в Україні, % опитаних експертів	
Відкрита конфронтація	55,3
Відсутність співпраці і конфронтації	15,5
Співпраця з окремих питань	13,6
Прихована конфронтація	8,7
Конструктивна співпраця	1,9
Важко відповісти	4,9

Наскільки впливають на ухвалення державних рішень наведені політичні сили?* середній бал	
Партія регіонів	4,7
Блок Литвина	2,8
КПУ	2,7
Політична партія "Сильна Україна"	2,6
БЮТ	2,2
Політична партія "Фронт змін"	1,8
ВО "Свобода"	1,6

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що зовсім не впливає, а "5" – впливає максимально.

Хто має нести відповідальність за неконструктивний характер відносин між владою та опозицією? % опитаних експертів	
Влада	35,0
Опозиція	9,7
Обидві сторони	52,4
Інше	2,9
Важко відповісти	0,0

Наскільки наведені чинники впливають на відносини між політичними силами, які відносять себе до опозиційних?* середній бал	
Інтереси фінансових спонсорів партій	4,2
Збіг/конфлікт інтересів у боротьбі за владу	4,1
Конкуренція за фінансові ресурси	4,0
Збіг/конфлікт економічних інтересів керівництва партій	3,7
Внутрішньопартійна конкуренція (конкуренція між лідерами певної партії (блоку))	3,5
Конкуренція за увагу ЗМІ	3,5
Зовнішній (закордонний) вплив	2,9
Ідеології	2,8
Інтереси членів партії	2,8
Передвиборні програми	2,6
Інтереси виборців, що голосували за ці партії	2,4

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що впливу немає, а "5" – вплив максимальний.

Наскільки наведені суспільні групи здатні до самоорганізації і колективних дій для захисту своїх прав?* середній бал	
Представники малого бізнесу	3,7
Студенти	3,7
Активісти неурядових організацій	3,6
Представники середнього бізнесу	3,5
Представники великого бізнесу	3,2
Робітники великих промислових підприємств	3,1
Роботодавці, незалежно від розміру бізнесу і сфери діяльності	2,9
Працівники бюджетної сфери (вчителі, лікарі)	2,8
Представники творчих професій, самозайняті	2,8
Пенсіонери	2,6
Наймані працівники, незалежно від сфери діяльності	2,3
Жителі сіл	2,1
Працівники органів влади і самоврядування, державні службовці	2,0

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає "зовсім не здатні", а "5" – "здатні значною мірою".

Чи повинна парламентська опозиція обов'язково користуватися наведеними правами?			
% опитаних експертів			
	Так	Ні	Важко відповісти
Право вимагати скликання позачергової сесії Верховної Ради, якщо така вимога підтримана не менш ніж третиною народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради	90,3	7,8	1,9
Право вимагати проведення додаткового пленарного засідання Верховної Ради, якщо така вимога підтримана не менш ніж третиною народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради	90,3	6,8	2,9
Право на внесення питань до порядку денного сесії Верховної Ради позачергово без голосування, з дотриманням вимог Регламенту	72,8	14,6	12,6
Право на внесення підготовлених в установленому Регламентом порядку проектів законів, інших актів Верховної Ради без голосування до тижневого порядку денного пленарних засідань Верховної Ради	58,3	21,4	20,4
Право на формування порядку денного Верховної Ради на один день протягом чергової сесії	80,6	8,7	10,7
Право на виступ уповноваженого представника парламентської опозиції на пленарному засіданні з питання порядку денного пленарного засідання Верховної Ради	95,1	1,0	3,9
Право на співдоповідь уповноваженого представника парламентської опозиції під час розгляду наведених питань:			
• про програму діяльності Кабінету Міністрів України	86,4	8,7	4,9
• про стан виконання Державного бюджету України	89,3	6,8	3,9
• про відповідальність Кабінету Міністрів України	91,3	4,9	3,9
• про імпичмент Президенту України	79,6	13,6	6,8
• про засади внутрішньої і зовнішньої політики України	86,4	7,8	5,8
• про загальнодержавну програму економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля	86,4	3,9	9,7
• про вето Президента України на ухвалені Парламентом закони	68,0	22,3	9,7
• про висловлення недовіри Генеральному прокурору України	81,6	13,6	4,9
• про щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні	94,2	2,9	2,9
• про щорічний звіт Рахункової палати України	87,4	6,8	5,8
• про щорічний звіт Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення	82,5	9,7	7,8
Право на виступ уповноваженого представника парламентської опозиції тривалістю до 5 хвилин на пленарному засіданні Верховної Ради з будь-якого питання порядку денного	72,8	16,5	10,7
Право на заяву тривалістю до 30 хвилин один раз протягом чергової сесії щодо офіційного політичного курсу парламентської більшості та/або Кабінету Міністрів України, діяльності Президента України, інших органів державної влади (крім судів) та їх посадових осіб	80,6	8,7	10,7
Право на заміщення посади першого заступника голови Верховної Ради	75,7	16,5	7,8
Право на заміщення посад голів комітетів Верховної Ради, до предметів відання яких віднесені питання:			
• бюджету	70,9	21,4	7,8
• організації і діяльності Верховної Ради та її органів	54,4	36,9	8,7
• свободи слова та інформації	87,4	7,8	4,9
• прав національних меншин і міжнародних відносин	54,4	24,3	21,4
• свободи совісті	66,0	19,4	14,6
• соціальної політики та соціальних стандартів	66,0	22,3	11,7
• охорони здоров'я	52,4	35,9	11,7
• освіти і науки	56,3	33,0	10,7
• судочинства, судоустрою	62,1	27,2	10,7
• законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності	63,1	24,3	12,6
• боротьби з організованою злочинністю та корупцією	73,8	18,4	7,8
• діяльності державних монополій, національних акціонерних компаній, управління державними корпоративними правами	61,2	23,3	15,5
Право на заміщення посад перших заступників голів усіх комітетів Верховної Ради, крім тих, які очолюють представники парламентської опозиції	68,0	27,2	4,9
Право на призначення за поданням парламентської опозиції Голови та членів Рахункової палати та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини	70,9	20,4	8,7
Право на представництво у складі частин, що призначаються Верховною Радою України, в наступних органах:			
• Раді Національного банку України	66,0	25,2	8,7
• Національній раді з питань телебачення і радіомовлення	84,5	13,6	1,9
• Вищій раді юстиції	74,8	20,4	4,9
• Конституційному Суді України	76,7	18,4	4,9
Право на фіксовану кількість часу для виступів на державних радіо та телебаченні протягом кожного дня пленарних засідань Парламенту	76,7	13,6	9,7
Право на фіксовану газетну площу в кожному номері газети "Голос України"	79,6	14,6	5,8
Право на гарантоване представництво (сторінку) на офіційному Інтернет-ресурсі Верховної Ради України	82,5	11,7	5,8

ОПОЗИЦІЯ СЕЙМУ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ¹

Міндаугас СКАЧКАУСКАС

*співробітник відділу правової та політичної інформації
Департаменту парламентських досліджень
Офісу Сейму Литовської Республіки*

ЮРИДИЧНИЙ СТАТУС ОПОЗИЦІЇ СЕЙМУ

Юридичний статус опозиції Сейму визначено **Статутом Сейму²** (Регламентом). Це головний і єдиний правовий акт, що регулює права та відповідальність членів опозиції у литовському Парламенті.

Парламентські групи членів Сейму або їх коаліції, які не погоджуються з програмою Уряду, **можуть оголосити себе опозиційними парламентськими групами**. Парламентські групи або їх коаліції, що проголошують у Сеймі політичні декларації, у яких викладені положення, що відрізняють їх від більшості Сейму, вважаються опозиційними парламентськими групами.

Опозиційні парламентські групи або їх коаліції проголошують альтернативні урядові програми. Опозиційним парламентським групам та їх коаліціям гарантуються всі права парламентських груп і коаліцій, передбачені Статутом Сейму. Такі права не можуть обмежуватися за жодних підстав (ст.41 Статуту).

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СТОСОВНО ДІЙ І ПОЛІТИКИ УРЯДУ

Усі індивідуальні члени Парламенту (більшість та опозиція) мають право отримувати однакову інформацію від Уряду.

Усі індивідуальні члени Парламенту мають право ставити перед Урядом письмові та усні питання та отримувати відповіді на такі питання.

Під час сесії група, що складається щонайменше з 1/5 членів Сейму, може подати запит до Прем'єр-міністра або міністра з вимогою надання інформації щодо підстав для прийняття певних рішень цими посадовими особами (ст.219).

У тому випадку, якщо відповідь Прем'єр-міністра або міністра буде визнана неадекватною, то Прем'єр-міністру або міністру буде висловлено недовіру у проекті рішення Сейму. Такий проект може бути ухвалений більшістю голосів членів Сейму; голосування за проект повинно бути таємним. У випадку прийняття такого рішення, Прем'єр-міністр або міністр, якому висловлено недовіру, повинен подати у відставку (ст.222).

Під час сесії Сейму група, що складається щонайменше з 1/5 членів Сейму, може подати проект обґрунтованого рішення, в якому висловлюється пряма недовіра Уряду. Рішення про пряму недовіру Уряду може прийматися таємним голосуванням більшістю голосів членів Сейму.

На письмову вимогу групи, що складається щонайменше з 1/10 усіх депутатів, обговорення особливо важливого питання обов'язково вноситься до порядку денного наступного дня (ст.92).

Якщо група, що складається щонайменше з 1/4 членів Сейму, надасть письмову вимогу щодо утворення Спеціальної комісії з контролю або розслідування, Сейм повинен сформувати таку комісію протягом найближчого засідання (ст.73).

Під час урядової години лідер опозиції Сейму може поставити два питання на початку; подальші питання можуть ставитися представниками всіх парламентських груп послідовно, починаючи з опозиційних парламентських груп, з урахуванням розміру парламентських груп (ст.208).

УЧАСТЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ РОБОТИ

Кандидатури на посади заступників Голови Сейму, після узгодження цього питання з парламентськими групами, висуваються Головою Сейму таким чином, щоб заступниками Голови Сейму були два або три представники від опозиції (ст.188). Правління Сейму складається з Голови, його заступників і лідера опозиції (ст.27).

У Сеймі діють Збори старост, що складається з членів Правління Сейму та представників парламентських груп. **Кожна парламентська група повинна призначити одного представника на кожні 10 членів групи до Зборів старост** (ст.28).

На письмову вимогу групи, що складається щонайменше з 1/3 членів опозиції, може бути скликана позачергова сесія (ст.86).

УЧАСТЬ У ПРОЦЕСІ ЗАКОНОТВОРЕННЯ

Голова Сейму разом із заступником складають докладний проект порядку денного тижневих засідань та подають його до Зборів старост для обговорення (ст.90).

Проект порядку денного тижневих засідань, ухвалений Зборами старост, ставиться на голосування у Сеймі без попереднього обговорення (ст.91).

На письмову вимогу групи, що складається щонайменше з 1/3 членів Сейму, внесення питання до програми роботи сесії або порядку денного тижня або наступного дня є обов'язковим, якщо таке питання було підготовлене та було вжито відповідних заходів щодо його обговорення згідно з процедурою, встановленою Статутом. На обговорення таких питань може надаватися не більше ніж 1,5 години, крім випадків, коли Сейм вирішить продовжити час обговорення.

Порядки денні вечірнього засідання кожного третього четверга складаються опозиційними парламентськими групами. Правління Сейму,

враховуючи принцип пропорційного представлення опозиційних парламентських груп, повинно призначити парламентську групу або коаліцію парламентських груп перед початком чергової сесії Сейму, яка буде відповідальною за порядок денний таких засідань (ст.97).

Усі індивідуальні члени Парламенту мають право:

- вносити на обговорення законопроекти та пропозиції з питань законотворення;
- виступати на всіх обговореннях;
- вносити на обговорення поправки;
- подавати процедурні пропозиції.

УЧАСТЬ У РОБОТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОМІТЕТІВ

Комітети та комісії Сейму формуються відповідно до пропорційного представництва парламентських груп.

Збори старшин Сейму повинні запропонувати парламентські групи, представники яких повинні обиратися на посаду голови та заступника голови кожного комітету Сейму (ст.46). **На практиці голови комітетів є з правлячої коаліції, а багато заступників голів представляють опозицію.**

Представник опозиційної парламентської групи або їх коаліції, що нараховує понад половину опозиційних членів Сейму, обирається на посаду голови або заступника голови Постійного комітету з бюджету та фінансів і Постійного комітету з аудиту (ст.46). Представник опозиції також повинен обиратися головою Антикорупційної комісії та головою Комісії з етики та процедурних питань.

У комітетах усі індивідуальні члени Парламенту мають право:

- виступати;
- голосувати;
- вносити на обговорення поправки;
- подавати процедурну пропозицію;
- додавати протилежну думку до звіту, ухваленого комітетом;
- подавати спеціальну заяву про думку меншості.

Якщо під час обговорення проекту в головному комітеті щонайменше три члени комітету не погодяться з рішенням більшості, вони можуть подати до Сейму своє окреме рішення, що повинно бути внесено до висновків комітету та обговорене як альтернативне під час розгляду на засіданні Сейму (ст.150).

Позачергові збори комітету також проводяться на вимогу більш ніж 1/3 членів комітету, або за вказівкою Сейму чи Правління Сейму. Під час позачергових зборів розглядаються лише питання, запропоновані ініціаторами зборів комітету (ст.53).

УЧАСТЬ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ КОНТРОЛІ

Групи, що складається не менш ніж з 1/5 членів Сейму, надається право подання петиції до Конституційного суду щодо відповідності закону Конституції.

ПЕРЕШКОДЖАННЯ РОБОТІ СЕЙМУ ЗАКОННИМИ МЕТОДАМИ (ОБСТРУКЦІЯ)

Зазвичай перешкоди влаштовуються під час пленарних сесій. Усі заходи, такі як подання великої кількості поправок, надзвичайно тривалі виступи під час парламентських дискусій, велике число виступаючих, які хочуть втрутитися в обговорення, пояснення мотивів голосування, нагадування регламенту, процедури особистого голосування, консультації або запити до зовнішніх і внутрішніх відносно Парламенту органів тощо, звичайно, можуть застосовуватися у процесі законотворення Парламенту, але їх важко назвати прикладами ефективних спроб зволікання або протистояння законотворчій процедурі.

Імовірно, під обструкцією можна розуміти лише маніпуляції з кворумом і процедурні пропозиції. Тим не менш, останній захід не є дуже "важливим" в якості обструкційної парламентської тактики, але він дозволяє опозиції певним чином перешкоджати роботі Парламенту.

Маніпуляції з кворумом є найбільш ефективним заходом перешкодження роботи Парламенту Литовської Республіки. Цю діяльність можна назвати однією з найважливіших проблем у Сеймі.

Маніпуляції з кворумом:

"Закони приймаються, якщо на засіданні Сейму присутні щонайменше половина членів Сейму" (ст.113).

У деяких випадках певні парламентські групи (опозиційні або ті, що належать до більшості) вирішують не брати участь у процедурі прийняття законів з метою зволікання процесу законотворення. Звичайно, це також може відбуватися тому, що членів Парламенту немає з інших причин.

Зазвичай парламентська обструкція являє собою справжнє бажання заблокувати парламентський процес, але в деяких випадках цей інструмент застосовується лише для того, щоб позначити свою опозицію.

ВІДНОСИНИ МІЖ ОПОЗИЦІЄЮ ТА БІЛЬШІСТЮ

Успіх правлячої партії (коаліції) у процесі законотворення залежить від того, чи є в Парламенті явна більшість. Внутрішня дисципліна правлячої партії (коаліції) також дуже важлива.

Тим не менш, у минулому компроміс між правлячими партіями та опозицією досягався з усіх важливих національних питань, наприклад, стосовно інтеграції до ЄС і НАТО. Усі партії співпрацювали з метою досягнення цих важливих політичних цілей Литовської Республіки.

Однак серед політичних партій існує багато конфліктів з щоденних внутрішньо- та зовнішньополітичних питань. Ці конфлікти вирішуються усіма можливими способами, що гарантуються Статутом Сейму. Імовірно, **одним з найважливіших інструментів, що їм володіє опозиція, це повноваження з нагляду, контролю та перевірки дій і політики Уряду.**

¹ Довідково: Сейм Литовської Республіки складається зі 141 депутата, які обираються на чотирирічний термін. Депутати Сейму для реалізації своїх політичних цілей можуть утворювати групи відповідно до Статуту Сейму. Останні вибори Сейму відбулися 12-26 листопада 2008р., за їх результатами до складу цього органу пройшли сім політичних партій, які утворили сім парламентських груп. Див.: Офіційний сайт Сейму Литовської республіки – http://www3.lrs.lt/leidiniai/Seimas_kn_en.pdf

² Англійську версію Статуту див.: http://www3.lrs.lt/pls/inter/dokpaieska.showdoc_e?p_id=389585